

KULTŪROS BARAI

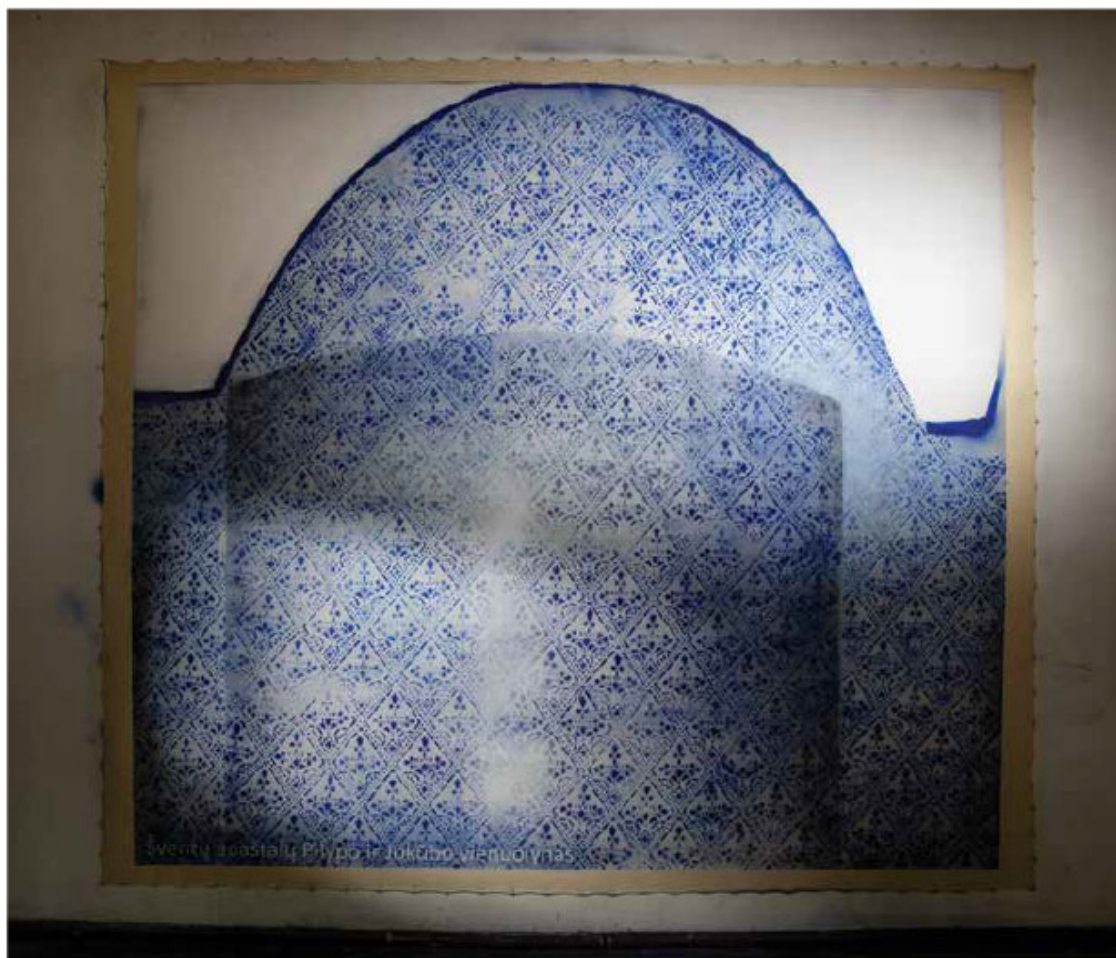
ISSN 0134-3106

2020

9

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Eglė RIDIKAITĖ. Septynios mane globojančios dvaselės (gundymas). 2020. Drobė, aerosoliniai dažai; 295 x 295 Jevgenijaus Labanovo nuotrauka

Apie parodą „7 moterys – 7 tiesos“ vieng iš dalyvių skaitykite p. 23

Kultūros ir meno
žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Romana RAČKAITYTĖ-ČEPAITENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Alfредas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVICIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

KULTŪROS BARAI

Problemos ir idėjos

Linas BLIŠKEVIČIUS. Minties švytuoklė / 2

Christian JURI. Ploti ar verčiau rūpintis. *Ovacijos kaip socialinio atsiribojimo forma* / 9

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Humanitariniai mokslai, ypač lituanistika ir baltistika, laikomi biudžeto rijikais, atseit jie „neprestižiniai“. *Su kuršių kalbos specialiste prof. Dalia KISELIŪNAITE kalbasi Mindaugas PELECKIS* / 12

Paveldas ir paminklai

Rimantas GUČAS. Apie restauravimą ir grafomanų klubą / 16

Kūryba ir kūrėjai

Viltė VISOCKAITĖ. Viena iš septynių tiesų / 23

Lina KLUSAITĖ. Vaizdo represyvumas ir... iš(si)laisvinimas. *Vizualumo politika Łukaszo Twarkowskio spektakliuose* / 25

Karmos dėsnis alkanam protui. *Su dailininke Aušra JASIUKEVIČIŪTĖ kalbasi Ramutė RACHLEVIČIŪTĖ* / 29

Laima KANOPKIENĖ. Petro Repšio fenomenas / 33

Ona JARMALAVIČIŪTĖ. Užgniaužtų aistrų ir nedrąsios vilties skambesys. *Richardo Strauss „Elektros“ premjera per Zalcburgo festivalio atidarymą* / 35

Apie ateitį ir viduramžius. *Su Rasa BARANAUSKIENE, Skandinavistikos centro asistente, kalbasi Jūratė STAUSKAITĖ* / 38

Ilja BUDRAITSKIS. Menas kaip partizanavimas / 40

Iš rankraščių ir archyvų

Vytautas LANDSBERGIS-ŽEMKALNIS. Karaliaučiaus žūtis / 44

Pažinti naujaip

Tomas KIAUKA. Anapus regimybių iliuzijos: Gudaitis versus Platonas. *Išpūdziai iš parodos „Siela kaip paukštis“ Klaipėdoje, Baroti galerijoje* / 47

Istorijos mįslės

Virginijus SAVUKYNAS. Kas užšifruota lietuvių kilmės iš romėnų teorijoje? / 49

Praeities dabartis

Virgilijus ČEPAITIS. Trečdalis gyvenimo. *Nuo 1991-ųjų lapkričio iki dabar* / 60

Apie knygas

Alvydas ŽICKIS. Želdynai šiandienos miestuose / 70

Rimantas JOKIMAITIS. Prisiminimai apie gyvenimą mirties šešėlyje / 75

Astrida PETRAITYTĖ. Santūriai iškilmingi, subtiliai (auto)ironiški poeto atsivėrimai / 86

Julius KELERAS. Šalutinis laimės hormono poveikis / 92

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Priešrinkiminė satyriazė / 94

Viršelio 1 p.: Petras REPŠYS. Freska „Metų laikai“ Vilniaus universiteto Lituanistikos centro vestibulyje. „Vasaros žaidimų“ fragmentas. 1974–1975

4 p.: Petras REPŠYS. Freska „Metų laikai“ Vilniaus universiteto Lituanistikos centro vestibulyje. „Pasaulio medžio“ fragmentas. 1974–1975

MINTIES ŠVYTUOKLĖ

Yale'io universitete 2020 m. panaikintas meno istorijos įvadas, apimantis laikus nuo Renesanso iki šių dienų. To priežastis – studentai pradėjo jaustis „*nejaukiai*“, nes šis kursas siūlė „*idealizuotą Vakarų „kanoną“*, kuris yra išskirtinai europiečių, baltųjų heteroseksualių vyrų produktas.“¹ Meno istorija išties nėra vien didysis Vakarų pasakojimas, tačiau kai kurie profesionalai tokio panaikinimo nelaiko progresyviu. Jei siekiama papildyti supratimą apie meno istoriją, užuot atsisakius tradicinių programų ir puikiai veikiančių kursų, reikėtų šalia jų sudaryti programas, nagrinėjančias ir kitas kultūras, suteikiant galimybę iškart specializuotis, pasirinkus pageidaujamą sritį. Bet panašu, kad šiuo metu Vakaruose vyksta kultūrinės kovos, bandant įdiegti vienintelį „teisingą“ požiūrį. Tą simbolizuoja įvykiai, pastaraisiais mėnesiais persikėlę ir į Lietuvos kontekstą. Nors patys tikslai yra sveikintini – juk siekiama įveikti įsisenėjusius rasistinius stereotipus, išsiskyniusias netolerantiškas kultūros dogmas, – vis dėlto ryškėja ir šio kultūrinės tranzicijos proceso, apėmusio Vakarų pasaulį, gana pavojingos tendencijos.

Šiuos pokyčius paskatino būtent poreikis atsisakyti vieno „teisingo“ požiūrio į kultūrą, o idėjos kildinamos iš didžiųjų judėjimų už pilietines teises, tačiau šiuo metu visa tai įgavo priešingą pobūdį. Vakaruose pradėta stabdyti laisvą idėjų sklaidą, varžomas kritinis mąstymas, kai kurie universitetai atsisako humanitariniams mokslams būdingo principo, kad „*plėtrą sąlygoja idėjų ir metodinių priemonių konkurencija, kuri yra iš esmės plu-*

*ralistinė – humanitarinių mokslų neįmanoma redukuoti į vieną „teisingą“ teoriją ar priemonę.“*²

Lūžio tašku simboliškai laikomi 1968-ieji, kai JAV ir Prancūzijoje vyko masiniai jaunimo protestai, nukreipti prieš kapitalizmą, konsumerizmo ideologiją, amerikietiškąjį imperializmą, karą Vietname, rasinę nelygybę, socialinę atskirtį. Siekta ir kitų tikslų, vienas iš jų – seksualinė laisvė, priešintis narkotikų kontrolei, kultūriškai ar istoriškai susiformavusioms tradicijoms, idėjomis ir institucijoms. Ši revoliucija aprėpė įvairius aspektus, tai priklausė nuo vietinių aplinkybių, tačiau vienijantis kritikos leitmotyvas – pokarinė pasaulio tvarka, JAV ir Vakarų Europos ekonominis pranašumas, pasitelktas politiniam ir kultūriniam viešpatavimui pasaulyje. Pradėta kvestionuoti kapitalistinę hegemoniją ir atskirų šio aljanso valstybių vidinę socialinę struktūrą, tiesas, dominuojančias politinėje plotmėje.

„Porevoliuciniu“ laikotarpiu Vakarų universitetuose ir akademijose vyko teorinio tirštėjimo procesas (tiesa, pozicijos buvo susipynusios, kompleksiškos, kartais itin prieštaringos, segmentuotos). Studentams pademonstravus revoliucinį savo stuburą, mokslo sistema pradėjo plėstis, apimdama vis gilesnius kultūros klotus. Pamažu susiklostė vidinė tradicija, kurios pagrindinės atšakos iki šiol daro didžiulę įtaką JAV ir Vakarų Europos universitetiniam diskursui, o dabar jau persikelia ir į sociopolitinį lygmenį. Pirmieji ženklai, kad akademinė bendruomenė smarkiai keičiasi, išryškėjo JAV universi-

tetuose 9-uju ir 10-uju dešimtmečiais, kilus „kanonų karams“ dėl naujos multikultūrinės aukštųjų mokyklų programos. Pagrindinis mūsų užvirė, pasirodžius kontroversiškai vertinamai Allano Bloomo knygai „Amerikietiško proto suvaržymas: kaip aukštasis mokslas žlugdo demokratiją ir skurdina studentų sielas“ (1987).³ Tuometinę Amerikos aukštojo mokslo būklę aptardamas istoriniame kontekste, filosofas teigė, kad universitetų programos neturėtų keistis, reaguodamos į politines nuostatas ar į spaudimą, kurį daro socialiai aktyvi visuomenės dalis. Universitetai turi būti intelektualinės laisvės salos, o ne tapti įstaigomis, aptarnaujančiomis tam tikrų visuomenės grupių ideologiją ir pažiūras. Bloomo manymu, universitetai virto kairiosios politikos idėjų kalve, laikydami save atsvara neokonservatyvizmo doktrinai, vyrausiai to meto politiniame gyvenime. Pats mąstymas reikalauja priimti alternatyvius požiūrius, pateikti ne tik tokius atsakymus, kurie tuo metu populiarūs, bet ir pabrėžti vertinimų reliatyvumą, nes tai, filosofo įsitikinimu, yra atvirumo pagrindas. Vis dėlto problemos esmę sudarė pozicijų radikalizmas, išryškėjęs būtent per kanonų karus.

1988 m. Stanfordo universitete pradėta protestuoti, kad mokymo programose dominuoja Vakarų kultūra. Nors anuomet studentai nesiekė visiškai atsisakyti Vakarų minties istorijos, tačiau norėjo, kad programas papildytų veikalai, atstovaujantys mažumų socialinėms grupėms. Kritikuotos „europietiškos-vakarietiškos ir vyriškos tendencijos“, „seksistiniai bei rasistiniai stereotipai“. ⁴ Šiuo laikotarpiu pasikeitė ne tik JAV universitetų programos, bet ir įprastas kanonas, vis labiau stiprėjo įvairių perspektyvų svarba minties ir idėjų plėtrai, kuri tapatinama su kultūrine dekolonizacija. Toks reikalavimas yra argumentuotas, pagrįstas, tačiau tolesni žingsniai kelia naujus klausimus.

Šiais metais *artnews.lt* paskelbė pokalbį su filosofu Achille'iu Mbembe, kuris ragina panaikinti determinizmus, kolonizuojančius žinojimo sritis. Tai leistų sukurti globalią mokymo programą, planetos mastu įtvirtinti radikalų pasaulio atvirumą ir atvirumą pasauliui kaip izoliacijos ir grupinės segmentacijos įveiką.⁵ Filosofas teigia: „*Tam, kad sudarytume ištis planetinio masto studi-*

jų programą, turime sutelkti visus racionalaus proto kaip bendražmogiško gebėjimo likučius. Be abejo, turint galvoje visą mūsų smurto ir neracionalumo istoriją, protas turi būti reformuotas.“⁶ Reformavimas turėtų vykti, praplečiant europietišką archyvą, kad būtų įtrauktos žinios apie visas pasaulio kultūras, plėtojant komparatyvistinį arba išplėstinį modelį. Tačiau tekste esama ir prieštarin-gumų. Įveikti totalizuojančią šiuolaikinę būseną siekia-ma, globaliai reformuojant mąstymą, o tai turėtų būti įgyvendinama, aprėpiant visą edukacinę pasaulio siste-mą. Lieka neaišku, kas bus tas reformatorius, kuris nu-statys kriterijus, kas įtrauktina į tokią programą, o kokie kultūros fenomenai bus tik specializuotų studijų ir tyri-mų objektas? Autoriaus įsivaizdavimu, programa turėtų „*kiek įmanoma lygiateisiškiau įtraukti kiekvieną asmenį, tekstą, archyvą ir atmintį į rūpesčio ir dėmesio sritį*“⁷, ta-čiau jis nepaaiškina, kuo remiantis turėtų būti nustatoma vertė, nes absoliučiai visko apimti iš esmės neįmanoma. Akivaizdu, kad būtų naudinga intelektualinį arealą iš-plėsti, aprėpiant kiek įmanoma platesnę žinią, tačiau toks siekis nėra naujas, deja, nei ankstesni, nei dabartiniai bandymai nenuiteikia optimistiškai.

Idėjos reformuoti protą išnyra iš gilaus kultūrinio konteksto, kurio šaknys glūdi ir Apšvietos epochoje, ir XIX a. marksizme su jo vediniais, ir Frankfurto moky-klos atstovų veikaluose bei vėlesnėse studijose. Viena iš tokių atšakų, perkeltų į dabartinę problematiką, sie-jama su feminizmo teoretike Judith Butler. Jos pateikta lyčių teorija, kuri vis transformuojama, perkeliama į naujus kontekstus, išryškina vieną iš esminių minties trajektorijų, radikalizavusių akademinę bendruomenę (tiesa, ne vien ją, nes tokias minties linijas perėmė ir kitos sritys, pavyzdžiui, tapatybės politika).

Butler teigė, kad socialinė lytis⁸ tėra tik vaidinimas, išreikštas kasdienybėje, paklūstantis individo lytišku-mo apibrėžimui, o kartu stebėtojų ir veikėjų tikėjimo objektas, konstruktas, nulemtas istorinės situacijos. Pasak teoretikės, „*socialinė lytis verčiama paklusti tie-sos ir klaidingumo modeliui, kuris ne tik prieštarauja performatyvumo takumui, bet ir yra susijęs su socia-linės lyties reguliavimo bei kontrolės politika.*“⁹ Butler atskleidė, kad kultūroje slypi opresinė galia, nes in-

dividas, neteisingai atliekantis savo socialinės lyties vaidmenį, „užsitraukia akivaizdžias arba netiesiogines nuobaudas, o atlikdamas teisingai, užtikrina, kad išvis egzistuoja socialinės lyties esencializmas.“¹⁰ Savo teoriją išplėsdama į bendresnį kultūros lauką, Butler siūlė permąstyti įprastus reiškinius, elgesio modelius, kritikuoti juos iš marginalizuotos kultūros pozicijų,¹¹ įžvelgiant, kaip pasireiškia represinis procesų regulavimo mechanizmas.

Teisės profesorė Kimberle W. Crenshaw, išplėsdama Butler modelį, socialinės lyties kaip vaidmens idėją kiek vėliau susiejo su rasine problematika ir tapatybės politika.¹² Opresuojamo individo padėtis yra multidimensionali, todėl jos aiškinimas, remiantis atskiromis kategorijomis, neatspindi realios situacijos (pavyzdžiui, baltaodė moteris patiria mažiau opresijos negu juodaodė). Nagrinėjant paslėptus represinius įvairių kultūrų mechanizmus, siekta kuo tiksliau apibūdinti žmogaus būseną. Tokiu būdu ši atšaka atskleidė opresijos hierarchiją – visuomenė sluoksniuojasi į daugiau ir mažiau opresuojamuosius (pagal skirtingą opresijos laipsnį), šis principas vadinamas interseksionalumu. Vėlesniame tekste „Ribų žemėlapiai: interseksionalumas, politinis tapatumas ir smurtas prieš juodaodes“ (1991) Crenshaw papildė savo teoriją individualia patirtimi, pavienius smurto atvejus priskirdama „*plataus masto dominavimo sistemoms, kurios daro poveikį moterims kaip klasei*.“¹³ Remdamasi teisinės praktikos pavyzdžiais, autorė teigė, esą kultūros plotmėje formuojasi tam tikri reprezentacijos mechanizmai, kurie lemia, kad įvairioms opresuojamųjų grupėms taikomi skirtingi standartai. Todėl „*interseksionalumas gali tapti naudingu ir plačiai taikomu būdu, kaip sušvelninti įtampas tarp tapatybių daugialypumo ir esamos grupių politikos*.“¹⁴ Tačiau ir čia atsiranda prieštaravimas – jeigu tapatybė (tokia kaip lytis) yra socialinis konstruktas, tuomet ir įvairios interseksionalios tapatybės, tokios kaip rasė, laikytinos socialiniais konstruktais (kitaip tariant, kiekvienas asmuo gali tapatinti save su kokia nors opresuojamųjų grupe). Crenshaw teigimu, egzistuojanti galios dinamika visuomet orientavosi į grupinį tapatumą, o įvairios kategorijos, taikomos kitiems tapatumams, nustato grupinę

subordinaciją.¹⁵ Tai reiškia, kad egzistuoja socialinio grupavimosi principas, bet vienų patirtys yra privilegijuojamos, o kitų marginalizuojamos, – būtent tą ir turėtume įveikti.

Nors šios teorijos rėmėsi objektyviais faktais – istorinėmis aplinkybėmis, socialinių mokslų teikiamais duomenimis, atskleidamos įvairaus laipsnio socialinė, kultūrinė ar kitokią diskriminaciją teisės ir kultūros srityse, – tačiau problemų kilo tuomet, kai pradėta įžvelgti, kad asmens tapatybė nesutampa su abstrakčiomis kultūros apibrėžtimis. Interseksionalumas leidžia kiekvienam individui savo patirtyje įžvelgti tam tikras sisteminės opresijos formas, kurias apima individuali multidimensinė patirtis. Buvo prisimintos fenomenologijos, marksizmo, Frankfurto mokyklos teorijos, su kuriomis polemizuojant išpopuliarėjo tai, kas dabar vadinama požiūrio taško epistemologija (*stand-point epistemology*) – pasaulėvaizdis formuojamas, remiantis socialinėmis koordinatėmis. Pagal tokią epistemologinę nuostatą, žinios, gautos iš socialiai marginalizuojamų grupių, parodo objektyvesnį pasaulio vaizdą, negu žvelgiant iš galios pozicijų.¹⁶ Kitaip tariant, asmenys, pagal opresijos hierarchiją esantys viršūnėse, dėl savo socialinės padėties galintys kontroliuoti diskursą, laikomi netinkamais žinių šaltiniais, nes marginalizuoja socialines grupes, esančias viena ar keliomis pakopomis žemiau, tuo siekdami išlaikyti esamą struktūrą. Atsiranda ir požiūris, kad abejotina visa informacija, kurią teikia dominuojanti grupė.

Požiūrio taško teorijos autorė Sandra Harding mano, kad mokslas yra priklausomas nuo istorinių ir socialinių situacijų. Knygoje „Kieno mokslas? Kieno žinios? Mąstant apie moters gyvenimą“ (1991) perspektyvistinę poziciją ji papildė galios diskursu: „*Kiekvienam asmeniui prieinama tik dalinė realybė, tai priklauso nuo jo paties vietos socialinėje hierarchijoje. Tikrovės vaizdas ne tik dalinis, bet ir iškreiptas tų, kurie dominuoja*.“¹⁷ Harding irgi kelia prielaidą, kad subordinuotų grupių požiūris yra teisingesnis: „*Kai žmonės šneka iš priešingų galios pozicijų, tie, kurie turi mažiau galios, objektyviau atskleidžia perspektyvą negu galingesnieji*.“¹⁸ Ši kritinė teorija, pritaikyta įvairioms socialinėms, politinėms ir

kultūrinėms sferoms, suteikia galimybę, susiklosčius tam tikrai sociokultūrinei situacijai, remtis individualia patirtimi kaip objektyviais faktais. Bet čia pat iškyla kita problema – marginalizuotoms grupėms, kurių tapatybė „socialiai sukonstruota“ arba neatitinka „tradicinių“ formų, pagal galios hierarchiją užimančioms žemesnę poziciją (t. y. opresuojamoms), galima priskirti kone visą globalią populiaciją, išskyrus vieną grupę, kuri dažname tekste apibrėžiama pagal formulę *baltasis-vyras-vakarietis-heteroseksualas*.

Vien tuo neapsiribota, nes įprastus faktorius, lemiančius pagrįstą socialinį pasipriešinimą, papildė naujos kategorijos, tokios kaip diskriminacija dėl pažiūrų, siejamų su vienokia ar kitokia politine ideologija. Kitaip tariant, nepritarimas tam tikram požiūriui ar politinių teiginių kvestionavimas gali būti suprastas kaip opresyvus, net agresyvus dominuojančiųjų veiksmas, žeminantis kieno nors kultūrinę tapatybę. Taikant šią minties liniją, paremtą panopresijos idėja, socialinę tam tikrų grupių patirtį papildė individuali patirtis – tai, kas individui asmeniškai ar politiškai nemalonu, gali būti traktuojama kaip sisteminė opresijos, prievartos, agresijos forma, nesvarbu, ar toks kaltinimas turi realų pagrindą, ar ne. Esama ir kurioziškų radikalios tapatybių politikos apraiškų (pavyzdžiui, baltaodė moteris identifikuojasi kaip juodaodė,¹⁹ 52 metų vyras, siekdamas išvengti teisinės atsakomybės, dedasi 6 metų mergaite²⁰).

Šios ir panašios idėjos lėmė, kad JAV ir Jungtinės Karalystės universitetuose atsirado iniciatyvos, vadinamos afirmatyviais (*affirmative*) arba pozityviais veiksmais (*positive action*). Tai tokia priėmimo į universitetus politika, kuria siekiama įveikti diskriminaciją dėl rasės, tikėjimo, tautybės, teikiant pirmenybę socialinėms grupėms, iki šio edukacijos laiptelio statistiškai patyrusioms didesnius ekonominius, socialinius ir panašius sunkumus. Sukurta speciali kvotų sistema, opresuojamų socialinių grupių nariams skiriami papildomi balai, tačiau tai savaime įtvirtina tam tikrą kitų socialinių grupių diskriminaciją. Pavyzdžiui, JAV teisingumo departamentas 2020 m. vasarą paskelbė dvejus metus trukusio tyrimo rezultatus: Yale'io universitetas, pasirinkdamas studentus, pernelyg didelę

svarbą teikė rasei ir pažeidė pilietinių teisių įstatymą, nes diskriminavo baltuosius ir azijiečius. Komentaruose pabrėžta: „*Nėra tokio dalyko, kaip graži rasinė diskriminacija*.“²¹

Kai kurie tyrinėtojai įžvelgia ir dar sudėtingesnių, netgi pavojingų visuomenei tokios transformacijos apraiškų. Žurnalistas Gregas Lukianoffas ir socialinės psichologijos profesorius Jonathanas Haidtas 2018 m. išleido knygą „Amerikietiško proto slaugymas: kaip geros intencijos ir prastos idėjos išugdė nevykėlių kartą.“²² Pasak autorių, JAV universitetų miesteliuose, studentų bendruomenėse pastebimai stiprėja cenzūros apraiškos, minties lauke stropiai ravimos „piktžolės“, kad neliktų žodžių ir idėjų, kurios neatitinka politkorektiško diskurso, esą studentams tai kelia diskomfortą, įžeidžia mažumų grupes. 2013–2014 m. įvyko paradoksaliausios cenzūros „apsivertimas“ – iki tol laisvą žodį ir idėjas bandydavo užgniaužti institucijos, ypač jų administracija, bet vėliau to ėmėsi patys studentai, cenzūruodami tiek vieni kitus, tiek dėstytojus. Pradėta reikalauti, kad iš studijų programų būtų pašalinta *trigerizuojanti*²³ medžiaga, nutylimos idėjos, kurias studentai laiko įžeidžiančiomis, esą nepaisoma socialiai teisingo diskurso, arba pažeidžiančiomis *saugią jų erdvę*.²⁴

Manoma, kad toks požiūris įsitvirtino, atsiradus socialinėms medijoms, kurių pučiami informaciniai burbulai daro didžiulę įtaką visuomenės nuotaikoms ir opinijai. Atrodo, niekas nenumatė to, kad naujasis medijas valdantys algoritmai vartotojams pateiks išskirtinai jiems aktualią informaciją, galų gale suburiančią individus į bendraminčių kompanijas. Taip sudaromos sąlygos rezonuoti skirtingiems individams su tapačiomis pažiūromis, todėl informacinė terpė vis labiau tirštėja, radikalėja. Iš informacijos srauto išnykus nuomonių įvairovei, tam tikras grupės apėmė neklystamumo, teismo jausmas, nes informacinis fonas visuomet be išlygų pritaria jų įsitikinimams. Individai pradėjo oponuoti ne tik idėjoms, kurios gali būti suprastos kaip opresija ar trauma, bet apskritai viskam, kas neatitinka jų vertybinių nuostatų ar politinių pažiūrų. Keistu galios svertu studentai pavertė, pavyzdžiui, šmeižto taktiką – jei yra jiems oponuojama arba plėtojama diskusija, kvestionuojanti jų poziciją, iškart griebiamasi

kaltinimų, neva priešininkas nepakankamai progresyvus, net rasistas (pagal principą, kas ne su mumis, tas prieš mus). Toks asmuo viešai gėdinamas, šmeižiamas, situacija eskaluojama, pasitelkiant „savas“ socialinių tinklų bendruomenes, darant spaudimą institucijoms. Taip susiklosto pats save cenzūruojantis „socialiai teisingas konformizmas“, kuris dar labiau segmentuoja įvairias socialines grupes, iš esmės pamindamas žodžio laisvės idėją. Kaip rodo 2020 m. liepą paskelbta CATO instituto apklausa, beveik 62 proc. amerikiečių vengia viešai reikšti savo politines pažiūras, nes tai galėtų ką nors įžeisti.²⁵

JAV ir apskritai Vakarų aukštojo mokslo institucijose vykstantys procesai, studentijos laikysena rodo ženklus, kurie nemaloniai primena tarpukario istoriją. Pavieniai asmenys dažniausiai pasitelkia tam tikrą socialiai aktyvią grupę, pritariančią bet kokių opresijos ar agresijos formų panaikinimui, tačiau agresyviai atakuojančią visus tuos, kurie nepritaria tos grupės įsitikinimams. Tai lėmė, kad akademinė edukacijos sistema ir bendravimo modelis pasikeitė iš esmės – dėstytojai nebegali diskutuoti apie įsitikinimus, nes rizikuoja studentus įžeisti arba traumuoti.

Šios problemos paradoksaliai susiplakė į keistą galingos žaidimą, ryškiausiai tvykstelėjusį 2017 m. JAV. Neramumai Evergreene prasidėjo, kai šio koledžo tradicija tapusią „Pasitraukimo dieną“ (mažumų atstovai savo noru trumpam pasitraukia iš akademijos gyvenimo – tai simbolizuoja diskriminuojamų grupių svarbą socialiniam gyvenimui) studentai nutarė paminėti kitaip – paprašė, kad iš akademijos gyvenimo vienai dienai „savo noru“ pasišalintų visi baltaodžiai. Biologijos profesorius Bretas Weinsteinas paprieštaravo tokiame sumanymui ir patyrė spaudimą iš akademijos bendruomenės – pradėta jį persekioti, grasinta net fiziniu susidorojimu.²⁶ Apkaltintas rasizmu už teiginį, kad negalima segreguoti studentų rasiniu pagrindu, profesorius turėjo pasitraukti iš pareigų, nes gynė savo įsitikinimus, be to, kilo pavojus net asmeniniam saugumui.²⁷ Atmesdamas kaltinimus, neva jis yra sisteminis rasistas, Weinsteinas teigė: „Jei kas nors visur ieško rasizmo su konfirmacijos intencija, ras jį net ir ten, kur jo visiškai nėra.“²⁸ Kilus

protestams, buvo aiškinama, kad baltojo asmens buvimas universiteto teritorijoje „Pasitraukimo dieną“ savaime įrodo jo rasizmą. Net mažumoms priklausančių studentų nepritarimas naujam tos dienos formatui buvo vertinamas kaip masinio opresijos aukų marginalizavimo pasekmė, privertusi simpatizuoti opresoriui. Protestuotojai užėmė universitetą, laikė įkaitais fakulteto dėstytojus, susidorodami su kiekvienu, nepritariančiu protestams. Panašių veiksmų nevengia ir kitų universitetų bendruomenės.

Jaunimas puoselėja vadinamąją atmetimo (*call-out*) kultūrą, studentai „*sunerimsta dėl didžiausių mažmožių [...], o tai lėmė dvasinę mokymo įstaigos dezintegraciją ir bendruomenės susiskaldymą.*“²⁹ Reikalaujama keisti programas, nes per paskaitas studentai protestuoja, smerkdami tam tikrus kursus, pavyzdžiui, piktindamiesi, kad toliau dėstomas Platonas ir Aristotelis.³⁰ Kaltina savo profesorius, neva šie teigia baltųjų pranašumą (*white supremacists*), nepalaiko juodaodžių, yra neatviri dialogui ir kritikai. Kai kurių dėstytojų teigimu, tapo nebeįmanoma diskutuoti kontroversiškais ar sunkiomis, tačiau mokslui būtinomis temomis, esą bus pažeista saugi studentų erdvė... Tai verčia „*profesorių ir studentus nesakyti nieko, kas galėtų užgauti kieno nors jausmus.*“³¹ Dėstytojai užsimena apie nuolatinę įtampą, kylančią dėl bet kokios informacijos, jeigu ji prieštarausia ideologizuotai pozicijai.³² Kiekvienas naująjį diskursą atitinkančios pozicijos kritikas savaime kategorizuojamas kaip rasistas arba eretikas.³³ Tokią ideologinę laikyseną kai kurie akademinės bendruomenės nariai išties prilygina teologijai.

Perpratę „kalbos žaidimus“, autoriai pasirūpina, kad akademiniai jų tekstai atitiktų tam tikrą diskursą, nes tada pateks į mokslinius leidinius, taigi bus daug lengviau kopti akademinės karjeros laiptais. Kad tą įrodytų, Jamesas Lindsay'us, Helena Pluckrose ir Peteris Boghossianas parengė 20 netikrų mokslinių straipsnių kultūros, *queer*, rasės, lyties ir antsvorio³⁴ temomis, vartodami feminizmo, poststruktūralizmo, kritinės teorijos ir panašių sričių žargonų, citavo net Hitlerio „Mano kovą“, žydu pakeitę abstrakčiais baltaisiais, be to, kėlė keisčiausias hipotezes ir sąmoningai

darė akivaizdžiai absurdiškas išvadas.³⁵ Iš 20 straipsnių recenzuojami mokslo žurnalai nepriėmė tik 6, kai kuriuos net apdovanojo. Šiaip ar taip, autoriai įrodė, kad tokie straipsniai, neatitinkantys jokių mokslo kriterijų, neretai užima tvirtas akademines pozicijas ir tampa argumentais „kultūrinėse kovose“, dar labiau radikalizuodami įkaintas „teisuolių“ grupes.

Akivaizdu, kad šioje srityje kažkas išsiderino, tapo nebekontroliuojama, nes visuomenė vis labiau poliarizuoja, jau net „menki nuomonių skirtumai yra kategoriškai smerkiami, charakterizuojami kaip moralinė klaida ar intelektualinė nesėkmė, neleistinas minties nusikaltimas, diskredituojantis viską, ką dar tas asmuo galėtų pasakyti.“³⁶ Nuogaustaujama, kad „kai kurie koledžai tapo religinėmis mokyklomis, kurių religinė dogma – „sekuliarusis humanizmas“. Nors jie neigia religinį ar ideologinį savo statusą, bet pateikia tai kaip transcendentinę tiesą arba sveiką protą, kaip lingua franca, būdingą šiuolaikinei demokratijai.“³⁷ Šios „religijos“ priešais kartais paskelbiami net asmenys, nežinantys, kad padarė tokį nusikaltimą, todėl kai kurie atvejai prilyginami net stalinizmui, t. y. „tave gali nuteisti už veiksmą, kuris dar net nebuvo laikomas nusikaltimu, kai tu jį padarei.“³⁸ Kontrolė palaikoma jau vien tuo, kad šios ideologijos atstovai randa vis daugiau dalykų, apie kuriuos nevalia kalbėti, o akademinė bendruomenė vis dažniau kartoja frazę „raganų medžioklė“.³⁹

Šios teorinės minties raida išduoda siekį užimti vis platesnes intelektualines teritorijas, sutvirtinant akademines pozicijas, o praktinis viso to įgyvendinimas virsta politinės galios kaupimu, stabdant skirtingų nuomonių susipynimą ir idėjų mainus. Turbūt kaltų dėl šios situacijos nereikėtų ieškoti, nes procesas itin chaotiškas, painus. Net kyla mintis, gal tai įsisenėjusi politinė būseną, neteisingai perinterpretuojamų idėjų radikalizacija, diskredituojanti pirminius tikslus, kai siekta užtikrinti lygiateisiškumą, emancipaciją, toleranciją... Viena vertus, tai gali tapti masiniu ir pavojingai radikaliu politiniu judėjimu, bet gali paprasčiausiai išsikvėpti, atsiradus naujai jėgų pusiausvyrai. Kyla ir kitas pavojus – gali suradikalėti jėgos, esančios priešingoje švytuoklės pusėje, vis stiprėjant socialinėms

įtampoms, kurių griaunamieji sprūdžiai nuolat kartojasi JAV ir apskritai Vakarų istorijoje. ■

¹ Margaret Hedeman, Matt Kristoffersen, „Art History Department to scrap survey course“, in: *Yale News*, [interaktyvus], 2020, [žiūrėta 2020-02-10], <https://yaledailynews.com/blog/2020/01/24/art-history-department-to-scrap-survey-course/>

² Mantas Adomėnas, Vytautas Ališauskas, Rimvydas Petrauskas, Nerija Putnaitė, Mantas Tamošaitis. Lietuvos humanitarinių mokslų raudonoji knyga. Vilnius: M. Tamošaitis. 2019, p. 14.

³ Allan Bloom, *The Closing of the American Mind: How Higher Education Has Failed Democracy and Impoverished the Souls of Today's Students*, JAV: Simon and Schuster, 1987.

⁴ Richard Bernstein, „In Dispute on Bias, Stanford Is Likely To Alter Western Culture Program“, in: *The New York Times*, 1988 m. sausio 19 d., p. 12.

⁵ Torbjørn Tumyr Nilsen. Mintys apie planetinį mastą: pokalbis su Achille'u Mbembe. In: *artnews.lt*, [interaktyvus], 2020, [žiūrėta 2020-02-15], <https://artnews.lt/mintys-apie-planetini-masta-pokalbis-su-achilleu-mbembe-55954>

⁶ Ten pat.

⁷ Ten pat.

⁸ Anglų kalboje lytis (sex) atskirta nuo socialinės lyties (gender).

⁹ Judith Butler, „Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory“ in: *Theatre Journal*, Vol. 40, Nr. 4, 1988, p. 528.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ Ten pat.

¹² Kimberle Crenshaw, „Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics“, in: *University of Chicago Legal Forum*, Vol. 1989, Nr. 1, 1989, p. 139.

¹³ Kimberle Crenshaw, „Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color“, in: *Stanford Law Review*, Vol. 43, Nr. 6, 1991, p. 1241.

¹⁴ Ten pat, p. 1291.

¹⁵ Ten pat, p. 1297.

¹⁶ Em Griffin, Andrew Ledbetter, Glenn Sparrks, *A First Look At Communication Theory*, New York: McGraw-Hill Education, 2019, p. 396.

¹⁷ Sandra Harding, *Whose Science? Whose Knowledge?: Thinking from Women's Lives*, Ithaca, New York: Cornell University Press, 1991, p. 59.

¹⁸ Ten pat, p. 269–270.

- ¹⁹ Kirk Johnson, Richard Pérez-Peña, John Eligon, „Rachel Dolezal, in Center of Storm, Is Defiant: ‚I Identify as Black‘”, in: *The New York Times*, [interaktyvus], 2015, [žiūrėta 2020-08-01], <https://www.nytimes.com/2015/06/17/us/rachel-dolezal-nbc-today-show.html>
- ²⁰ Emily James, „I've gone back to being a child: Husband and father-of-seven, 52, leaves his wife and kids to live as a transgender SIX-YEAR-OLD girl named Stefunknee”, in: *dailymail.co.uk*, [interaktyvus], 2015, [žiūrėta 2020-02-15], <https://www.dailymail.co.uk/femail/article-3356084/I-ve-gone-child-Husband-father-seven-52-leaves-wife-kids-live-transgender-SIX-YEAR-OLD-girl-named-Stefunknee.html>
- ²¹ Nick Anderson, „Justice Department accuses Yale of illegal bias against White, Asian American applicants in admissions”, in: *The Washington Post*, [interaktyvus], 2020, [žiūrėta 2020-08-10], https://www.washingtonpost.com/local/education/justice-department-accuses-yale-of-illegal-bias-against-white-asian-american-applicants-in-admissions/2020/08/13/d99a7376-dda5-11ea-8051-d5f887d73381_story.html
- ²² Greg Lukianoff, Jonathan Haidt, *The Coddling of the American Mind: How Good Intentions and Bad Ideas Are Setting Up A Generation For Failure*, New York: Penguin Press, 2018.
- ²³ Trigeris (angl. *trigger* – spragtukas, gaidukas) – sąvoka, apibūdinanti nepasitenkinimą, kurį sukelia traumuojančys žodžiai ir vaizdai.
- ²⁴ Saugi erdvė (angl. *safe space*) – tai specialiai išskirta bendruomeninė erdvė, kurioje privaloma bendrauti, atsižvelgiant į marginalizacijos ir agresijos patirtis, smerkiant neapykantos kalbą, netoleruojant smurto, priekabiavimo, užtikrinant saugumą moterims ir mažumų grupėms.
- ²⁵ Emily Ekins, „Poll: 62% of Americans Say They Have Political Views They're Afraid to Share”, in: CATO institute, [interaktyvus], 2020, [žiūrėta 2020-08-11], <https://www.cato.org/publications/survey-reports/poll-62-americans-say-they-have-political-views-theyre-afraid-share>
- ²⁶ Anemona Hartocollis, „A Campus Argument Goes Viral. Now the College Is Under Siege”, in: *The New York Times*, [interaktyvus], 2017, [žiūrėta 2020-02-15], <https://www.nytimes.com/2017/06/16/us/evergreen-state-protests.html>
- ²⁷ Ann Schmidt, „Students at liberal arts college confront 'racist' biology professor and urge him to resign after he criticized event asking white people to leave campus for a day”, in: *Daily Mail*, [interaktyvus], 2017, [žiūrėta 2020-04-20], <https://www.dailymail.co.uk/news/article-4546704/Professor-called-racist-asked-resign-students.html>
- ²⁸ Katherine Long, „Long-simmering discord led to The Evergreen State College's viral moment”, in: *The Seattle Times*, [interaktyvus], 2017, [žiūrėta 2020-02-15], <https://www.seattletimes.com/seattle-news/education/discord-at-evergreen-state-simmered-for-a-year-before-it-boiled-over/>
- ²⁹ Conor Friedersdorf, „The Destructiveness of Call-Out Culture on Campus”, in: *The Atlantic*, [interaktyvus], 2017, [žiūrėta 2020-02-15], <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2017/05/call-out-culture-is-stressing-out-college-students/524679/>
- ³⁰ Lucía Martínez Valdivia, „Professors like me can't stay silent about this extremist moment on campuses”, in: *The Washington Post*, [interaktyvus], 2017, [žiūrėta 2020-02-15], https://www.washingtonpost.com/opinions/professors-like-me-cant-stay-silent-about-this-extremist-moment-on-campuses/2017/10/27/fd7aded2-b9b0-11e7-9e58-e6288544af98_story.html
- ³¹ Judith Shulevitz, „In College and Hiding From Scary Ideas”, in: *The New York Times*, [interaktyvus], 2015, [žiūrėta 2020-02-15], <https://www.nytimes.com/2015/03/22/opinion/sunday/judith-shulevitz-hiding-from-scary-ideas.html>
- ³² Jenifer Medina, „Warning: The Literary Canon Could Make Students Squirm”, in: *The New York Times*, [interaktyvus], 2015, [žiūrėta 2020-02-15], <https://www.nytimes.com/2014/05/18/us/warning-the-literary-canon-could-make-students-squirm.html>
- ³³ Shadi Hamid, „Bari Weiss and the Left-Wing Infatuation With Taking Offense”, in: *The Atlantic*, [interaktyvus], 2018, [žiūrėta 2020-05-20], <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2018/02/bari-weiss-immigrants/553550/>
- ³⁴ JAV yra akademinės antsvorio studijos (*Fat studies*), priskiriamos tarpdisciplininei praktikai, kuri panaši į lyčių ar *queer* studijas. Įtvirtinama idėja, esą atsvarę turintys asmenys yra diskriminuojami dėl savo tapatybės ir pasirinkimo. Tokios studijos neigia antsvorio keliamą pavojų sveikatai, siekia, kad iš įvairių teisinių dokumentų būtų išbraukta formuluoė, pagal kurią antsvoris laikomas sveikatos sutrikimu.
- ³⁵ Yascha Mounk, „What an Audacious Hoax Reveals About Academia”, in: *The Atlantic*, [interaktyvus], 2018, [žiūrėta 2020-06-15], <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2018/10/new-sokal-hoax/572212/>
- ³⁶ Lucía Martínez Valdivia, „Professors like me can't stay silent about this extremist moment on campuses”, in: *The Washington Post*, [interaktyvus], 2017, [žiūrėta 2020-05-15], https://www.washingtonpost.com/opinions/professors-like-me-cant-stay-silent-about-this-extremist-moment-on-campuses/2017/10/27/fd7aded2-b9b0-11e7-9e58-e6288544af98_story.html
- ³⁷ Rebecca W. Bushnell, *A Culture of Teaching: Early Modern Humanism in Theory and Practice*, Ithaca, London: Cornell University Press, 1996, p. 7.
- ³⁸ William Deresiewicz, „On Political Correctness: Power, Class, and the new campus religion”, in: *The American Scholar*, [interaktyvus], 2017, [žiūrėta 2020-04-20], <https://theamericanscholar.org/author/william-deresiewicz/>
- ³⁹ Jesse Singal, This Is What a Modern-Day Witch Hunt Looks Like, in: *New York Magazine*, [interaktyvus], 2017, [žiūrėta 2020-05-20], <https://nymag.com/intelligencer/2017/05/transracism-article-controversy.html>

PLOTI AR VERČIAU RŪPINTIS

Ovacijos kaip socialinio atsiribojimo forma

Visame pasaulyje žmonės išeidavo į savo namų balkonus ar tarpdurius, kad pasipriešintų apribojimams, primestiems karantino, kuris įvestas dėl koronaviruso. Dainavimas, spontaniškai prasidėjęs Italijoje, vėliau daugelyje šalių virto oficialiais plojimais sveikatos apsaugos darbuotojams. Toks elgesys išskilmingai vadinamas „*gražiu padėkos gestu*“ už pasiaukojamą medikų darbą. Nors graži iniciatyva neabejotinai sveikintina, vis dėlto ši ceremonija, tapusi nuolatine, labiau primena ne tiek solidarumą, kiek socialinį atsiribojimą.

Nuotraukos žmonių, karštai plojančių namų balkonuose, primena vaizdus, kai teatrų ložėse žiūrovai ovacijomis dėkoja aktoriams už vaidybą. Nes teatras nuo Antikos laikų ištis yra plojimų namai, o klasiškiniu Europos periodu plojimai, kylantys dažniausiai vaidinimo pabaigoje, tapo įprastu reiškiniu. Panašiai plojama, pagerbiant ir sportininkus. Štai ir turime raktą – plojimai pasigirsta ten, kur vyksta kažkas išskirtinio, nesvarbu, ar tai reginys, ar fikcija, kaip antai teatras. Taigi plojame aktoriams, sporto „žvaigždėms“, pranešėjams, scenos menininkams. Dabar ovacijomis pagerbiami ir sveikatos apsaugos darbuotojai, bet čia yra vienas reikšmingas skirtumas.

Johanas Huizinga, tyrinėjęs žaidimo ir žaidėjų prigimtį, traktate *Homo ludens pabrėžė*, kad „visų žaidimų pirmutinis ir svarbiausias bruožas yra tai, kad

žaidžiama savo noru.“ Sveikatos apsaugos sistemoje irgi yra savanorių, tačiau jų mažuma, todėl būtų sunku tvirtinti, kad medikai *savo noru* dirba pavojingoje aplinkoje. Greičiau priešingai. Daugelio šalių sveikatos apsaugos darbuotojams patiems pirmiesiems uždrausta vyksti į tarptautines keliones. Kaip asmenys, teikiantys būtinąsias paslaugas, jie buvo priversti atidėti atostogas, dirbti viršvalandžius, nepaisyti, kad ir patys negaluoja, baimindamiesi, kad negaus jiems priklausančios nedarbingumo pažymos. Panašu, kad mes plojame gladiatoriui, einančiam į areną kautis su liūtu...

Guido MESSER. Plojimai. 1988. Wikimedia Commons Kamahale / CC BY-SA 3.0 DE

Kova su pandemija dažnai vadinama karu, griebiamasi net panašių priemonių. Tačiau mane toks palyginimas sukrečia dėl visai kitos analogijos. Kaip kad plotume kariams, einantiems į karą, kur jiems grės mirtinas pavojus, taip dabar plojame sveikatos apsaugos darbuotojams. Plojimais pripažįstame, kad jie tam tikru atžvilgiu aukojasi dėl mūsų. Bet kariauti einama juk ne savo noru. Dar visai neseniai daugelyje šalių karinė tarnyba buvo privaloma, o profesionalų kariuomenės kontingentą šiandien sudaro daugiausia mažas pajamas gaunantys vietos gyventojai ir imigrantai, vieni tarnauja mainais už ekonominį saugumą, o kiti – už greitą natūralizaciją. Lygiai taip pat akivaizdu, kad slaugos ir sveikatos priežiūros sektoriuje bei kitose būtinųjų paslaugų srityse irgi dirba ypač daug imigrantų.

Taigi plojame jiems ne dėl kokių nors išskirtinių pasiekimų ar jų darbo kokybės, kaip nutinka pramogų sferoje, ne, plojame jiems už tai, kad vietoj mūsų atsidūrė ten, kur gresia pavojus gyvybei. Taigi susižavėjimo ir dėkingumo ovacijų jie nusipelno ne dėl kokio nors išskirtinio gebėjimo, juk dar nežinoma, kaip tą virusą gydyti, bet dėl savo apsisprendimo pasiaukoti. Štai slaugėms buvo sutrumpinti mokslo metai, kad jos eitų kovoti su pandemija. Iš principo beveik kiekvienas galėtų teikti šias paslaugas, lygiai kaip ir tarnauti kariuomenėje. Antai Mike'as Bloombergas mano, kad kiekvieną žmogų galėtų išmokyti ūkininkauti. Taigi šie plojimai galiausiai yra skirti mums patiems, nes džiaugiamės, kad neprivalome daryti kažko, kas nemalonu ar pavojinga.

Muzikologė Jutta Toelle iš Maxo Plancko empirinės estetikos instituto, tyrinėjusi plojimus kaip reiškinių, šių metų pradžioje duodama interviu Vokietijos laikraščiui FAZ, padarė tokią esminę išvadą:

„Plojimai aktyvius visuomenės narius atskiria nuo pasyvių, t. y. tuos, kurie dirba, nuo tų, kurie stebi, kaip dirbama. Kultūrose, kur svarbiausia yra dalyvauti, kur kiekvienas yra reginio dalyvis, plojimų vaidmuo ištis menkas.“

Kitaip tariant, plojimais išreiškiamas socialinis atsiribojimas. Kol mes, priverstinai uždaryti namuose,

kankinamės dėl menamo savo nenaudingumo visuomenei, plojimai, kurie aktyvius visuomenės narius instituciškai atriboja nuo pasyvių, netikėtai viską įprasmina. Tapę žiūrovais, randame patogią vietą, kuri suteikia prasmę mūsų pasyvumui.

Dar daugiau – mes kaip žiūrovai net galime *aktyviai* dalyvauti vaidinime, įnešdami savo indėlį į darbo pasidalijimą ir įvertindami darbuotojų pastangas. Todėl suprantama, kad žiniasklaidos, pranešančios apie šią iniciatyvą, dėmesys krypta būtent į plojančiuosius, ypač į renginių organizatorius, ministrus pirmininkus, iškilus veikėjus, tarkim, Davidą Beckhamą, iškilmingai tariantį: „*Didžiuojuosi jumis*“. (Indijoje buvo rastas dar trumpesnis kelias – apeinant sveikatos apsaugos darbuotojus, manyta, esą koronavirusui įveikti pakaks teigiamų vibracijų, kurias sukelia plojimai.)

Tačiau tiems, kurie gyvena šalia didvyrių, sunku už jų pasiaukojimą atsidėkoti būtent ovacijomis. Iš karo sugrįžusių karių, neretai suluošintų, kenčiančių nuo potrauminio streso ar kitų sutrikimų, artimieji visai nenori ploti, nes padėtis niūri. Nors masiškai aidai sveikatos apsaugos darbuotojams skirtos ovacijos, daugelyje pasaulio šalių medicams neleidžiama grįžti į savo namus, draudžiama važinėti viešuoju transportu, gatvėse jie užsipoilami, nes laikomi potencialiais užkrato nešiotojais, o jų šeimos jaučia nuolatinį nerimą dėl pavojų, artimiesiems gresiančių darbe.

Nepaisant ekstremalių darbo sąlygų, susiklosčiusių dėl pandemijos, iš esmės pasikeitė tik darbo mastas, bet ne jo esmė. Išvesdamas paralelę tarp karštų plojimų ir dabar kone visuotinai paplitusio įpročio be paliovos dėkoti, Davidas Graeberis savo bestseleryje apie skolas teigia: „*Dėkoti kam nors reiškia, kad jis ar ji galbūt elgiasi ne visai taip, kaip derėtų.*“ Štai kodėl kai kurios bendruomenės padėką laiko įžeidimu, nes joje galima slypi neišsipildę lūkesčiai. Tikrovės kontekste tokia prielaida tampa beveik absurdu. Dar visai neseniai kai kuriose šalyse buvo įprasta, kad kiekvienąkart sėkmingai nusileidus lėktuvui, keleiviai imdavo entuziastingai ploti. Lakūnai tokios padėkos sulaukdavo ne dėl ypatingų

gebėjimų, būtinų nutupdyti keleiviniam lėktuvui, o todėl, kad mes, nors nuolatos skraidome, vis dar abejojame šiuo magišku išradimu, todėl džiūgaujame kaskart, kai įsitikiname, kad jis veikia (toks paprotys dabar beveik išnyko, nes fizikos dėsniai įrodė savo patikimumą.) Grįžtant prie sveikatos apsaugos darbuotojų, akivaizdu, kad jie neturi didelio pasirinkimo, pasiaukoti jiems tenka nesavanoriškai. Todėl stebimės, kad jie, tarsi stumiami nematomos rankos, ir toliau pareigingai dirba tuos darbus, kuriuos jiems liepiama dirbti. Sistema veikia!

Dar daugiau – padėkos duoklę atiduodant plojimais, į juos įskaičiuojama ir pridėtinė vertė. Barbara Streisand visai ne be reikalo klausia: „Ką reiškia, kai žmonės ploja? Gal turėčiau jiems už tai sumokėti? Padėkoti? Pasikelti suknelę?“

Plojimai nėra vienintelis simbolinis būdas ką nors pagerbti – kariniai apdovanojimai, kiti garbės titulai atlieka tokią pačią funkciją, paprastai neduodami kokios nors materialinės naudos. Lygiai kaip karo veteranus apipilame kariniais apdovanojimais už drąsą, taip sveikatos apsaugos darbuotojams atsidėkojame intensyviais plojimais. Kad tokia padėkos forma yra be galo abstrakti, rodo kartkartėmis į viešumą iškylantys apdovanotų karo veteranų gyvenimo atsargoje vaizdai. Karo aukų atminimo dieną nevyriausybinės organizacijos renka jiems finansinę paramą, o tai tik dar kartą patvirtina, kokia vargana tikroji jų padėtis.

Visiškai aišku, kad plojimai susiję ne su žmonėmis, o tik su jų darbo atlikimo kokybe ar su faktu, kad jie išvis to imasi. Jei aktorius scenoje pradėtų reikšti asmeninius jausmus ir mintis, nesusijusias su pjese, vargu ar pelnytų publikos ovacijas. Kariai, kalbantys apie asmenines savo kovas, juo labiau pasisakančys prieš karą, sulaužo savąjį elgesio kodeksą, todėl kelia visuotinį pasipiktinimą. Iš naujausios istorijos galėtume prisiminti Bowe'ą Bergdahlą, kuris pareiškė, kad „JAV kariuomenė yra didžiausias pokštas“ ir kad jam „gėda būti amerikiečiu“, todėl buvo apkaltintas ir oficialiai pasmerktas, nors turėjo pagrįstą teisę gauti nemažai apdovanojimų už karinius nuopelnus. Lygiai taip pat įspėjami, net gąsdinami ir sveikatos

apsaugos darbuotojai, kad jokių būdu nekalbėtų apie netinkamas, jų gyvybei pavojingas darbo sąlygas, su kuriomis susiduria, įsisiautėjus pandemijai. Vaidinimas turi tęstis.

Plojimų sveikatos apsaugos ir priežiūros darbuotojams prasmę ypač glaustai ir tiksliai nusakė Anglijos karalienė, savo kalboje apie koronavirusą pabrėžusi: „*Pasididžiavimas tuo, kas esame, nėra mūsų praeities dalis – jis susijęs su mūsų dabartimi ir nulems mūsų ateitį. Akimirkos, kai Jungtinės Karalystės žmonės susivienijo, kad plojimais padėkotų sveikatos apsaugos darbuotojams ir būtinųjų paslaugų teikėjams, bus atsimenamos kaip mūsų tautos dvasios išraiška.*“

Vertėtų pakartoti – būtent plojimų akimirkos bus atsimenamos kaip mūsų tautos dvasios išraiška, o ne pasiaukojimas tų, kuriems plojame. Nusileidus uždangai, būtinųjų paslaugų teikėjai išnyksta. Taigi ovacijos skirtos ne jiems, bet mums patiems. Šiuo atžvilgiu plojimai niekuo nesiskiria nuo patriotinių dainų, skambančių balkonuose tiesiog šiaip sau, be konkretaus tikslo.

Mūsų ovacijos toli gražu nėra solidarumo su sveikatos apsaugos darbuotojais išraiška, kaip norima jas pristatyti. Iš tikrųjų tai socialinio atsiribojimo nuo tų, kurie verčiami aukotis, forma. Solidarumas reiškia žmonių bendrumą, o plojimai rodo atskirtį. Plojimais mes kaip žiūrovai prisijungiame prie kitų pasyvių visuomenės narių, bet atsiskiriame nuo aktyviosios auditorijos, teikiančios būtinąsias paslaugas, jausdamiesi tokiame pasiaukojime neįpareigoti, todėl pranašesni, ir siekiame šią nelygybę įteisinti. Plojimais dėkodami sveikatos apsaugos darbuotojams už kasdieninį jų triūsą, didžiuojamės, kad mums to daryti nereikia. Toks jau didvyrių likimas – žygdarbiai, už kuriuos jie sumoka gyvybe, leidžia mums kopti į nacionalinės šlovės aukštumas. ■

Iš anglų k. vertė Inga TULIŠEVSKAITĖ

2020 m. gegužės 9 d.

© Christian Juri / openDemocracy / Eurozine

HUMANITARINIAI MOKSLAI, YPAČ LITUANISTIKA IR BALTISTIKA, LAIKOMI BIUDŽETO RIJIKAIS, ATSEIT JIE „NEPRESTIŽINIAI“

*Su kuršių kalbos specialiste prof. Dalia KISELIŪNAITE
kalbasi Mindaugas PELECKIS*

Mindaugas Peleckis. *Esate kalbininkė, apgynusi habilitacinę disertaciją „Kalbų ir kultūrų sąveika Lietuvos pajūryje: kuršių ir kuršininkų etninės tapatybės ir savimonės raida“. Kas žinoma apie kuršius ir jų tapatybę, kalbą? Kiek medžiagos yra išlikę? Ar ji randama tik Lietuvos archyvuose? Nors baltų kalbos, atrodytų, lyg ir ištirtinėtos, kažkodėl apie kuršius užsimenama puse lūpų, gerokai mažiau nei, tarkime, apie prūsus...*

Dalia Kiseliūnaitė. Svarbiausia priežastis, kodėl daugiau žinoma apie prūsų kalbą, ta, kad yra išlikę jų rašytinių paminklų. Tai labai svarbu tyrinėtojams, net jei tie raštai nėra tokie, kokių norėtusi, – kad juos būtų parašęs prūsas, išmanantis rašybą ir besilaikantis jos principų, kad tie paminklai būtų ne pavieniai žodžiai, ne vertimai, o ištisi kūriniai kaip Homero epai ar sanskritu sukurtos vedos. Deja, rišlia prūsų kalba turime vos kelis Katekizmo vertimus, pasirodžiusius tada, kai patys prūsai gyvavo jau paskutinį šimtmetį.

Šiek tiek žinių apie kuršių kultūrą suteikia archeologiniai tyrinėjimai ir istoriniai šaltiniai, ypač ordinų dokumentai, patys kuršiai kalbos paminklų nepaliko arba mokslininkai jų dar nerado. Tačiau tai nereiškia, kad neverta ieškoti tos išnykusios kalbos. Kalbinės medžiagos esama ne tik archyvuose ir, be abejo, ne tik Lietuvoje. Jos ieškoma pačioje kalboje, lietuvių ir latvių tarmėse, vardyne. Kuršiai asimiliavosi, ištirpo stipresnėse lietuvių ir latvių bendruomenėse. Iki XV a. tiek Vakarų Lietuvoje, tiek beveik visoje Vakarų Latvijoje (išskyrus patį šiauriausią pajūrio kampą ir aplink Rygos įlanką) gyveno kuršiai, kurių išskirtinumą patvirtina archeologiniai radiniai, jų kultūros pėdsakų esama tų regionų kalboje. Tiesa, įvairūs migracijos procesai vyko ir čia, ypač Klaipėdos krašte, todėl visus dabartinius šių vietovių gyventojus laikyti senųjų kuršių palikuonimis, manant, kad mūsų šiaurės žemaičiai arba Kuržemės latviai tebekalba kuršiškai, būtų naivu. Kitas reikalas yra po kruopelytę

rankioti galimus kuršių kalbos likučius – tai panašu į aukso ieškotojų triušą. Skalaujame šimtus kilogramų grunto ir džiaugiamės radę trupinėlį to, ko ieškome. Tai ir yra mokslo esmė.

Kita priežastis, kodėl apie kuršius taip mažai kalbama, yra ta, kad šiam lingvistikos barui trūksta darbininkų. Ilgalaikio projekto pertrūkiai lemia, kad neparengiama mokinių, nėra mokyklos, taigi svarbi tema neturi ateities. Arba darbai ilgam laikui įšaldomi, nes baltistu netampama per vienerius metus. Baltistika Lietuvoje jau senokai tapo humanitarinių mokslų, kurie ir patys skriaudžiami, podukra. Skamba paradoksaliai? Ar galėtumėte įsivaizduoti, kad stipriausias slavų kalbų tyrinėjimo centras būtų ne slavų šalyje? Ne Rusijoje, ne Lenkijoje, Čekijoje ar Ukrainoje, bet kur nors Australijoje ar Suomijoje? O baltistikos centrai užsienyje kartais atrodo gyvybingesni ir produktyvesni negu Lietuvoje ir Latvijoje, kur jie turėtų būti ypač pajėgūs. Štai tokia trumparegiška mūsų šalių politika. Ir, deja, tai būdinga ne tik šios kadencijos, bet visiems politikams.

Kuo skiriasi kuršiai nuo kuršininkų?

Kuršininkai yra lingvistų įvestas terminas, atskiriantis juos nuo kuršių, t. y. baltų genčių, gyvavusių iki XV a. Kuršininkais vadinami kuršių palikuonys, kurių didžiąją dalį sudaro Kuršo migrantai į Prūsiją po XV a. Kiti kuršininkai – Šventosios ir Būtingės latviai, XX a. pradžioje, nustačius sieną su Latvija, atsidūrę dabartinėje Lietuvos teritorijoje. Jie irgi sėsliai gyveno Kurše arba artimose apylinkėse. Tarp pirmosios ir antrosios grupės kuršininkų esama esminių skirtumų, todėl nederėtų jų painioti. Pirmieji atsikėlė į Prūsijos pamarį XV–XVI a., atsinešdami savo kalbą ir papročius. Atitrukę nuo etninės savo tėvynės, ilgainiui dėl sąveikos su kitomis Prūsijos kultūromis tapo unikaliu ir gana mišriu etniniu junginiu, kalbine svetimos valstybės mažuma. Antrieji iki pat XX a. gyveno Kuršo (kunigaikštystės, vėliau gubernijos) pakraštyje, sudarė latvių tautos dalį, jų kalba yra ne kas kita, o latvių kalbos dialektas, geografinis vakarų latvių dialektų tęsinys, tiesa, XX a. dėl sąveikos su lietuvių kalba patyręs

ryškių permainų. Šie kuršininkai laiko save latviais, skirtingai nuo pamariškių. Jie gavo ir latvišką raštą, ir bažnytinę kalbą – Šventosios apylinkių latviai buvo liuteronai, konfesinis atskirumas ilgai saugojo juos nuo asimiliacijos su lietuviais. Sovietmečiu jų traukos centras buvo ne Klaipėda, o Liepoja. Kuo ilgiau tyrinėju Prūsijos kuršininkų kalbą, tuo aiškiau matau, kad tai šaknimis susijusios, bet per pusę tūkstančio metų viena nuo kitos nutolusios etninės bendruomenės.

Kokia šios tautos istorija, koks likimas? Esu skaitęs, kad kuršiai buvo turtingi, gerai žinomi vikingams, garbėjo kaip puikūs kariai...

Taip, tai vadovėlinės tiesos, kuršių jūrininkai kartais vadinami baltų vikingais. Kaip minėjau, kuršiai, kurių neišnaikino kariai su Livonijos ordinu, asimiliavosi su artimiausiais kaimynais ir sulatvėjo, o pietinėje teritorijos dalyje sulietuvėjo. Kuršių istorijos tyrimai toli gražu dar nebaigti. Aš pati remiuosi istorikų darbais, seku naujausius jų atradimus. Mokslininkai kaip ir gydytojai turi specializuotis, priešingu atveju mokslas stovės vietoje – visi žinos po truputį apie viską, o kas toliau? Kalbininkas gali kelti klausimus istorikams, kad šie ištirtų dalyką, su kuriuo susijusi hipotezė kyla iš kalbos faktų. Bet jeigu pats netiria istorinių dokumentų, nesiremia istorikų metodologija, samprotauti istorijos temomis jam derėtų atsargiau. Pavyzdžiui, kalbininkas randa kokios nors tolimos kalbos pėdsakus visai netikėtoje vietoje. Jis klausia istorikų, ar istoriškai dokumentuota, kad tam tikru metu ten lankėsi kitakalbiai, ar esama kokių nors invazijos, migracijos, kolonizacijos, deportacijos ar kokio kito „maišymosi“ pėdsakų? Jeigu teigiamo atsakymo negauna, jo hipotezė pakimba ore, kol istorikai ją patvirtins arba paneigs.

Kokia yra kuršių kalba? Ar būtų galima ją rekonstruoti? Gal galite ką nors pasakyti kuršiškai?

Kuršių kalbą vieni skiria rytų, kiti – vakarų baltams, o treči mano, kad ankstesnėje stadijoje ji buvo vakarų baltų kalba, tačiau brandžiaisiais viduramžiais suartėjo su rytų baltais. Kaip minėjau, pasiekta dar tik pradinė jų kalbos tyrinėjimų stadija. Talentingas latvių

baltistas Ojaras Bušas, tyrinėjęs baltų vietovardžius, gaila, nespėjo įgyvendinti savo svajonės – parašyti monografijos apie kuršių kalbą.

Kuršiškai galiu pasakyti ne ką daugiau negu jūs – išvardyti keletą vietovardžių ir asmenvardžių, tarmybių, kurias laikome kuronizmais, tokių kaip *bengti* ‚baigti‘, *kuisis* ‚uodas‘, *leitis* ‚lietuvis‘, *kiunkė* ‚košė, putra‘, *kluika* ‚žioplys‘, *pūrai* ‚žieminiai kviečiai‘ arba žodžių, kurių kuršišką kilmę jau pamiršome: banga, krantas, gintaras, menkė ir kt. Deja, sakinio suregzti nepavyks (skaitytojai gal nusivils – ir kurių galų šitiek dirbta?). Priežastis paprasta – beveik nieko nežinome apie kuršių kalbos gramatiką, tie, kas prie šių dalykų prisiliečia, žino, kad šią dėlionę galės atkurti tik labai fragmentiškai ir hipotetiškai. Bet po truputį rekonstruoti ją verta, panašiai kaip senovinių freskų, kurias sugriaužė rūdys ir druska, likučius. Tai mūsų baltiškosios tapatybės dalis. Viso paveikslą gal ir nepamatysime, nebent pasitelkę išmaniąsias technologijas, sukonstruosime hipotetinį maketą, kaip galėjo būti, bet niekada nebūsime tikri, ar iš tikrųjų buvo taip. Remdamiesi lyginamosios baltų kalbotyros dėsniais, galime „sukurti“ kuršišką žodį, bet ar tikrai toks buvo vartojamas? Kokia jo galūnė, kur dedamas kirtis, kokia priegaidė, kokios linkinių galūnės? Gal toks išvis nevartotas, gal čia iš lyvių perimtas finizmas? Pavyzdžiui, žodį *burė* ‚auklela ant laivo stiebo‘ mes gavome iš kuršių, o šie – iš lyvių.

Ar dar išlikę kuršiškų vietovardžių? Kiek žinau, Palanga, Kretinga, Būtingė yra vieni iš jų.

Taip, tai kuršiški vietovardžiai. Dar daugiau jų yra šiaurės ir vakarų žemaičių žemėse. Klaipėda irgi kuršiškas vardas, tikrai ne koks nors vėlyvas žemaitiškas, kaip bandoma išskaityti istoriniuose dokumentuose (Vytauto laikais žemaičiai, kurie buvo vakarykščiai kuršiai, iš tikrųjų taip vadino, tačiau tai dar nereiškia, kad šį vardą suteikė lietuviai). Pagal galimybes nuodugniai ištyriau Klaipėdos krašto šiaurinės dalies vietovardžių raidą, paskelbiau nemažos apimties istorinių vardų registrą ir galiu pasakyti, kad kuršiškos kilmės vietovardžių esama kur kas daugiau, negu iki šiol tvirtinama vadovėliuose. Tiesa, nemažai jų nebevarto-

jama, nes išnyko patys kaimai arba jų vardus pakeitė kiti, dažniausiai lietuviški.

Ar kuršių kalba, tapatybė tyrinėjama už Lietuvos ribų?

Taip, jau minėjau kolegą latvį Ojarą Bušą, kruopščiai tyrinėjusį kuršių kalbos pėdsakus, etnine kultūra domisi latvių istorikai, archeologai. Kitų valstybių mokslininkai į kuršius žvelgia bendrame baltistikos kontekste.

Viena iš Jūsų sričių – geolingvistika. Kas tai?

Ši mokslo sritis tiria kalbos reiškinių, pirmiausia tarmių, paplitimą geografiniu požiūriu, jų raidą, kaitą, dinamiką. Geolingvistas – kalbininkas su žemėlapiu. Kalbos atmainų tyrimai pirmiausia siejami su geografine sklaida – su etninių grupių, diasporų kalbomis ir jų sąveika tam tikruose geografiniuose plotuose, su kalbų paribiais... Tai visų pirma dialektologija – mokslas apie tarmes, jų raidą, kaitą, dinamiką. Geolingvistikos metodus taiko ir gretimų sričių kalbininkai, pirmiausia onomastai (vardų tyrinėtojai), leksikologai, bandydami nustatyti atskirų žodžių paplitimo geografiją, sociolingvistai, pavyzdžiui, tyrinėdami miesto ir kaimo, didmiesčių ir regionų gyventojų kalbos sąveikas, ir kt.

Esate tarptautinės asociacijos Foundation for Endangered Languages narė. Kokia dabar saugotinių, nykstančių kalbų situacija pasaulyje? Lietuvoje tokioms, jei neklystu, priklauso karaimų, romų kalbos, mūsų kaimynai turi lyvių, latgalių. Kokios kalbų saugojimo strategijos dabar taikomos pasaulyje, Europoje / ES, kaimyninėse valstybėse ir Lietuvoje? Kurios iš jų veiksmingiausios, ko ši sritis labiausiai stokoja? Kodėl jaunimas nebenori kalbėti savo senelių kalba, kaip tai nutiko bretonams Prancūzijoje, kai kurioms Azerbaidžano tautelėms ir t. t.?

Ši asociacija telkia įvairių kryptų mokslininkus ir nykstančių kalbų bendruomenių atstovus iš viso pasaulio, vienijamus susirūpinimo, kad kalbos nyksta, ir bandančius tą nykimą bent kiek pristabdyti. Deja, vien UNESCO nykstančių kalbų sąrašą kasmet papildė ke-

letas išnykusių kalbų, o kiek tokių, dėl kurių statuso niekas į šią organizaciją nesikreipė? Kalba yra kultūros ir civilizacijos produktas, taigi kalboje esame mes patys – tautos, bendruomenės, įvairūs socialiniai sluoksniai. Jos gyvybingumas priklauso nuo socialinių ir politinių veiksnių. Kiekviena nykstanti kalba išsineša dalį kultūros. Nors komunikacinė kalbos funkcija yra svarbiausia, tačiau ji tikrai ne vienintelė. To įrodymų toli ieškoti nereikia – užtenka atsidurti už savo gyvenamosios aplinkos.

Klausėte, ką gali nuveikti tokios mokslininkų ir nykstančių kalbų atstovų asociacijos? Visų pirma, jei nykimas neišvengiamas, reikia daryti viską, kas tik įmanoma, kad kalba užgestų kuo lėčiau ir su kuo mažesniais nuostoliais. Bendruomenėse vykdomė prevencinę veiklą, mažinančią kalbinius-kultūrinius konfliktus, perspėjame politikus ir visuomenę, kokią žalą daro kalbinė (o kartu ir etninė) diskriminacija, bandomė amortizuoti kultūrinį šoką, kurį patiria asimiliuojamos grupės. Kitaip tariant, stengiamės padėti, kad kalba išeitų oriai. Vadinamąją kalbų politiką kiekviena valstybė vykdo savarankiškai, pagal savo politinį nusistatymą. Lietuvoje priimta demokratiškų nutarimų ir įstatymų, pagal kuriuos tautinės bendruomenės turi galimybę puoselėti savo etninę kultūrą ir kalbą. Kaip visa tai veikia, matome patys. Vienur nėra stiprios bendruomenės, kitur neskiriama pinigų, tretiems jų negailima, tačiau kalba paverčiama politiniu įrankiu, siekiant anaip tol ne kultūrinių tikslų. Kalbos prestižą (ar vaikai kalbės tėvų kalba) lemia keletas tiek išorinių, tiek vidinių veiksnių. Visada kyla pavojus, kad poreikis vartoti gimtąją kalbą bus prarastas, jeigu ją nustelbia socialiai stipresnė kitos kalbos aplinka. Tada natūraliai kyla klausimas, ar dar reikia kalbos, jeigu yra tik saujelė ja kalbančiųjų? Taip manantys žmonės pripažįsta vienintelę – komunikacinę – kalbos funkciją. Kalbinė jų komunikacija gana primityvi, pragmatiška, jiems pakanka pusėtinai pramokti *lingua franca*, kuri mūsų laikais Europoje yra anglų kalba. Ir... nusivilia, pamatę, kad viskas ne taip jau paprasta. Kur kiti komunikacijos lygmenys? Kur vaizdinga, emocionali, individuali kalbos raiška, turtingas žodynas, frazeologija, gebėji-

mas reikšti jausmus, kur potekstės pojūtis, kalbos poezija, kur emocinis ryšys su savo bendruomene? Beveik kiekvienas protiškai išsivystęs individas turi didesnę ar mažesnę šių raiškos priemonių arsenalą gimtąja kalba, net jeigu nepaiso bendrinės kalbos standartų.

Aš, būdama asociacijos narė, rūpinuosi ne politikos, o mokslo reikalais – nykstančias kalbas būtina pirmiausia dokumentuoti, kad jų neištriktų prūsų kalbos likimas. Šiuolaikinės technologijos teikia didžiules galimybes, bet ir jos bus bejėgės, jeigu kalbėtojai išnyks pirmiau, negu spėsime dokumentuoti jų kalbą. Ir ne fragmentiškai, o kiek įmanoma išsamiau ir kokybiškiau. Prisiminkime visai neseną liūdną įvykį, kai degė Brazilijos nacionalinis muziejus. Liepsnos prarijo vienintelius Amazonės genčių kalbų įrašus, be kurių nepavyks šių kalbų atkurti, nes išmirė paskutiniai jų vartotojai. Tai nedovanotinas aplaidumas, milžiniškas nuostolis ne tik Brazilijos kultūrai, bet visai civilizacijai.

Mano „ginamoji“ kuršininkų kalba nėra įtraukta į nykstančių kalbų sąrašą, nes apie ją... beveik niekas nežino. UNESCO „sparnas“, aišku, nepakenktų, gal net atvertų duris tyrinėjimams, tačiau pradėti reikėtų nuo savęs – ja rūpintis pirmiausia turėtų Lietuva ir Latvija. Tačiau kol kas didžiausios realios pagalbos sulaukiau iš Vokietijos. Vokiečių mokslininkai yra domėjęsi šia kalba, atlikę nemažai svarbių darbų. Lietuvos mokslo politika jau ne pirmą dešimtmetį orientuojasi pirmiausia į taikomuosius mokslus, greitus užsakymus. Mokslininkai verčiami blaškytis, griebdamiesi tai vieno projekto, tai kito, kad įstengtų kaip nors išgyventi. Daugelis nusivilia, nes vertintojams rūpi ne tiek reali mokslinė nauda, kiek tvarkinga ataskaita. Humanitariniai mokslai, ypač lituanistika ir baltistika, atvirai vadinami biudžeto rijikais, atseit jie „neprestižiniai“, su tokiais savęs pažinimo projektais nesužibėsi pasaulyje, negalėsi pretenduoti į jokus reitingus ar globalų kontekstą. Toks požiūris rodo mūsų nesavarankiškumą, menką brandą. Tai paslaugaus tarno, bet ne kūrėjo laikysena.

Ačiū už pokalbį.

APIE RESTAURAVIMĄ IR GRAFOMANŲ KLUBĄ

Restauratorių bendruomenę *Kilnojamųjų kultūros vertybių tyrimo, konservavimo ir restauravimo tvarkos aprašas* pasiekė, besibaigiant pirmajam karantinui, paskelbtam ir viešąjį gyvenimą paralyžiavusiam dėl koronaviruso. Vėl atkreiptas dėmesys į mums, paveldosaugininkams, LR restauratorių sąjungos narius, aktualius klausimus. Pirmiausia tai būtų pačios Restauratorių sąjungos uždaviniai bei prasmė, vidaus tvarka, santykiai su kitomis įstaigomis ir institucijomis. Tampame vis labiau matomi, girdimi, tai didina tiek mūsų galimybes, tiek ir atsakomybę.

Restauratorių sąjunga Gražinos Drėmaitės, patyrusios, autoritetingos tapybos ir popieriaus restauratorės, iniciatyva įsikūrė prieš 30 metų, t. y. iškart po to, kai Lietuva atgavo Nepriklausomybę. Turėjome daug ateities vilčių, bet jautėme ir nerimą. Imperinės valdžios struktūros, kad ir kokios svetimos, bet funkcionavusios gana tvarkingai, dabar turės griūti, o kas jas pakeis, neaišku. Tokiomis aplinkybėmis buvo labai svarbu, kad restauratoriai išsaugotų kuo glaudesnius tarpusavio ryšius.

Meno kūrinių restauravimo ištakos glūdi nepriklausomos Lietuvos muziejų veikloje tarpukariu, tuo ypač rūpinosi Paulius Galaunė. Sovietmečiu Pranas Gudynas su kolegomis Vilniaus dailės muziejuje 1946 m. įkūrė pirmąsias Lietuvoje (tapybos?) restauravimo dirbtuves. Nuo pat pradžių užsibrėžta vaizduojamojo meno kūrinius restauruoti pagal griežčiausias taisykles, pirmiausia konservuojant originalo būklę. Restauravimui

stengtasi naudoti vien identišką medžiagą, laikytasi originalios technologijos bei metodikos (Balys Pakštas, VLE).

1968 m. dirbtuvės buvo išplėstos ir pertvarkytos į respublikinės reikšmės įstaigą – Prano Gudyno restauravimo centrą su tapybos, grafikos, skulptūros, monumentaliosios ir dekoratyvinės dailės, tekstilės, keramikos, metalo, medžio ir baldų bei mokslinių tyrimų sektoriais. Panašios dirbtuvės atsirado ir prie kitų stambesnių muziejų, o didžiosios bibliotekos įkūrė knygų ir dokumentų restauravimo centrus.

Apie 1972 m. Paminklų restauravimo valdyba (vėliau – Respublikinis kultūros paminklų restauravimo trestas, iš esmės statybinė organizacija) įsteigė atskirą padalinį – Meno kūrinių restauravimo aikštelę, turėjusią dirbtuves, kurios restauruodavo įvairius kūrinius, esančius nekilnojamojo paveldo objektuose – rūmuose, bažnyčiose...

Pagal pirminį sumanymą Restauratorių sąjunga turėjo vienyti kilnojamųjų kultūros vertybių restauratorius. Vėliau sutarta, kad bus priimami ir kiti specialistai, vienaip ar kitaip susiję su paveldu.

Paprastai restauratoriais vadinami visi, kurie tvarko kultūros objektus, pradedant tapybos restauravimu, kai po milimetrą nukrapštomi vėlesni dažų sluoksniai, baigiant galinga statybos įmone, dirbančia sename pastate. Kai kam atrodo, jei priklausai Restauratorių sąjungai, vadinasi, esi restauratorius. Bet profesionalams, susiduriantiems su konkrečiomis problemomis,

aišku, kad ir tikslai, ir požiūriai, ir darbo metodai, ir teisinės aplinkybės smarkiai skiriasi.

Pirmiausia patikslinkime pačią restauravimo sąvoką. Pagal *Lietuvių kalbos žodyną* **restauravimas** – tai pirmą kartą būklės atkūrimas.

Pagal *Visuotinę lietuvių enciklopediją* **restauravimas** yra dailės kūrinių pirminės būklės atkūrimas, pasitelkiant mokslinių ir meninių disciplinų kompleksą. Restauruojant dailės kūrinius, siekiama išsaugoti autentiškumą, kiek įmanoma pratęsti jų amžių.

Specialioji literatūra (pavyzdžiui, apie vargonus) nurodo, kad **restauravimas** – tai senosios autentiškos medžiagos, kuri buvo pakeista, sugrąžinimas į paskutinę užbaigtą ir argumentuotai įrodomą pirmą kartą būklę.

Restauravimas dar apibūdinamas kaip intensyvus mokslinis tyrinėjimas.

Kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas **restauravimu** laiko tyrimais pagrįstus veiksmus, kurių tikslas – atskleisti kultūrinę vertę, pašalinant pažeidimus, gedimus, konservuojant ir atkuriant trūkstamas dalis. Pagal tą patį *Įstatymą* kilnojamąsias kultūros vertybes **restauruoja** atitinkamų specialybių **restauratoriai**, turintys kvalifikaciją, kurią patvirtina Kilnojamųjų kultūros vertybių restauratorių atestavimo komisija, suteikdama ir atitinkamą kategoriją.

Restauratoriai gana griežtai skirstomi pagal specialybes, pavyzdžiui, tapybos, popieriaus, medžio ir taip toliau. Iš viso išvardyta 21 specialybė.

Pagrindinius restauravimo klausimus reglamentuoja *Kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas*. Restauratoriai dirba pagal konkrečioms kilnojamojo paveldo objektams parengtas ir Restauravimo tarybos patvirtintas programas.

Nekilnojamojo paveldo, pirmiausia įvairių pastatų, tvarkybą reglamentuoja *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas*.

Didžioji dalis specialistų, tvarkančių nekilnojamojo paveldo objektus, turi architekto išsilavinimą. Architektų projektuose numatytus darbus atlieka statybos įmonės. Paveldotvarkos srityje darbuojasi ir daugiau įvairių specialistų, be kurių būtų neįmanoma kvali-

fikuotai tvarkyti nekilnojamojo paveldo. Visus juos atestuoja, kvalifikaciją suteikia Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialistų atestavimo komisija.

Restauratorių sąjungoje yra vadybininkų, teisininkų, gal dar kokios nors specialybės žmonių, vienaip ar kitaip susijusių su paveldosauga.

Nekilnojamojo paveldo tvarkyba, išskyrus gana retas išimtis, iš esmės reiškia ne pirmą kartą būklės konservavimą ir atkūrimą, bet seno pastato pritaikymą dabarties reikmėms. Tą lemia statybos projektavimo specifika. Paveldo objektuose projektuotojams turbūt didžiausias galvosūkis, kaip rasti kompromisą, kad būtų išsaugota išlikusi autentika, stilistiniai ypatumai, originalios detalės, kartu atsižvelgiant ir į nekilnojamojo turto valdytojų paprastai merkantilius interesus. Vieni paveldo architektai yra principingesni, atkaklesni, kiti labiau linkę paklusti nekilnojamojo turto savininkų reikalavimams, o tretieji net palaiko jų pusę. Nemanau, kad architektą, barokinio namo pastogėje projektuojantį apartamentus, galima vadinti restauratorium. (Jau beveik 50 metų esu Kompozitorių sąjungos narys, bet niekada nekilo pagunda prisistatyti kompozitorium – savo paskutinę fugą parašiau 1964 m. per polifonijos egzaminą. Esu muzikologas ir priklausau atitinkamai šios sąjungos sekcijai.)

Taigi **restauratoriais** vadintini tie, kurie dirba pagal restauravimo programas ir atkuria pirminę kilnojamojo paveldo (dailės kūrinių) būklę. O nekilnojamojo paveldo, įvairių statinių tvarkybos darbai vykdomi pagal architektų projektus. Jie yra **paveldosaugos specialistai**. Jeigu būtų laikomasi atestatuose įrašytų formuluočių, dalies nesusipratimų pavyktų išvengti. Šis skirstymas kasdieniniam bendravimui didesnės reikšmės neturi, tačiau kartais geriau būtų į tai atsižvelgti. Čia priminsiu vis dar aktualų nesusipratimą, susijusį su tuo nelaimingu *Kilnojamųjų kultūros vertybių tyrimo, konservavimo ir restauravimo tvarkos aprašu*.

Naująjį *Tvarkos aprašą* pradėta rengti metų pradžioje, ministras jį patvirtino balandžio 30 d., t. y. per patį koronaviruso siautėjimo įkarštį. Kiek žinoma, aprašo projektą parengė Kultūros paveldo departamentas (KPD). Restauratorių sąjungą aprašas pasiekė

pirmosiomis gegužės dienomis. Kartu buvo pridėti ir *Restauravimo tarybos nuostatai*, numatantys naują šios Tarybos sudarymo tvarką. Pagal ją Restauratorių sąjungai skiriamos dvi vietos, į kurias ji gali deleguoti savo atstovus. Nurodyta, kad vienas būtų *sienu taptybos*, kitas *lipdybos, natūralaus ir dirbtinio akmens skulptūros restauratorius*. Kaip paprastai Kultūros ministerija reikalavo juos paskirti „skubos tvarka“ per kelias dienas. Blieka apgailestauti, kad mūsų atstovai parinkti skubotai, „nuotoliniu būdu“. Būta apmaudaus neorganizuotumo, nesusikalbėjimo, labai stigo takto. Kažkas pasijuto užgautas, kažkam atsirado galimybė pagyvinti verslą, taigi „skubos tvarka“ atsiskyrė nuo LR restauratorių sąjungos ir įsteigė savo asociaciją. Žada kalnus nuversti. Tarsi nepakaktų pavyzdžių, kas iš tokių „skyrybų“ išeina. Imkime kad ir ICOMOS Lietuvos skyrių – dėl aršaus susipriešinimo gėda prieš visuomenę, o naudos nėra jokios. Restauratorių sąjungos veiklą reikėtų sutartinai tęsti bendram paveldo labui.

Savaime suprantama, restauratorių ir architektų paveldosaugos specialistų požiūriai, interesai dažnai nesutampa. Projektuotojai į savo objektą žvelgia iš plačios perspektyvos, o dalis restauratorių visą gyvenimą praleidžia, susirietę prie padidinamojo stiklo. Būtų visiškai teisinga, jeigu tokius specifinius klausimus, kuriuos apima restauravimo tvarkos *Aprašas*, spręstų patys restauratoriai, nes tai dokumentas, su kuriuo jiems teks kasdien susidurti. O iš architektų vargu ar kuris nors perskaitė tą aprašą iki galo.

Daug reikalų, gal daug keblesnių negu meno kūrinių restauravimas, susiję su nekilnojamuoju paveldu, su įvairiais statybos projektavimo klausimais. Apie juos restauratoriai nenusimano, kartais net nelabai ir domisi. Kadangi architektai yra šimtą kartų aktyvesni, veiklesni, visuomeniškesni už restauratorius, paprastai atrodo, kad tai dauguma, lipanti mažumai ant galvos. Tačiau vieni kitiems jie yra vienodai reikalingi. Vis dėlto „kilnojamus“ ir „nekilnojamus“ klausimus kartais geriau aptarti skyrium.

Pradėta svarstyti galimybę steigti atskiras Sąjungos sekcijas, kaip elgiasi kai kurios kitos kūrybinės sąjungos. Tuomet būtų galima susitarti, ką kam priklauso

spręsti. Tai būtų galima padaryti per artimiausią suvažiavimą, kitais metais. Vertėtų pasvarstyti, gal pirmininku išrinkus vienos sekcijos narį, jo pavaduotojas turėtų būti iš kitos. Pariteto pagrindais galėtų būti renkama ir visa valdyba. Atrodo, kai kam iš sąjungos narių norisi būtinai vadintis restauratorium, iš tikrųjų tokiu nesant. Siūlymas architektus atskirti nuo restauratorių labiausiai nepatinka tiems, kurie yra daugiau sia priprojektavę stiklo priestatų ir stoglangių...

Negerai, kad klausimas dėl Sąjungos atstovų delegavimo į Restauravimo tarybą šįkart užgožė daug svarbesnius dalykus. *Tvarkos apraše* yra reikalavimų, su kuriais jokių būdu negalima sutikti, nuo to ir derėjo pradėti. Kadangi *Apraše* apstu didelių „skylių“, kol jos neužtaisytos, deleguoti savo atstovų apskritai nevertėjo. Viena naujovė ypač šokiruojanti.

Naujajame *Kilnojamųjų kultūros vertybių tyrimo, konservavimo ir restauravimo tvarkos apraše* pirmiausia užkliuvo 34 punktas, kuriuo restauratorius įpareigojamas prie atlikto darbo pridėti... *valdytojo rašytinį sutikimą priimti darbus*.

Manydama, kad tai nepriimtina, Restauratorių sąjunga kreipėsi į Kultūros ministeriją, Seimo Kultūros komitetą ir Valstybinę kultūros paveldo komisiją, siūlydama atšaukti naująjį *Tvarkos aprašą*. Pasiūlė tartis ir bendradarbiauti su restauravimo specialistais, kad būtų parengtas tinkamas variantas.

Atsiliepė Kultūros paveldo departamentas, Kultūros ministerija, Lietuvos Respublikos Valstybinė kultūros paveldo komisija, Prezidento kanceliarija, Seimo Kultūros komitetas, asociacija „Istorinis miestas“. Galiausiai buvo išsiuntinėtas dar vienas KM raštas (2020-07-01. Nr.S2-1915).

Iš kur atsirado naujasis *Tvarkos aprašas*, kodėl apskritai prireikė keisti senąją 2009 m. nustatytą tvarką, kuri buvo pakankamai aiški ir nuosekli?

Formalią pakeitimų priežastį savo rašte nurodė KPD direktorius: 2019 m. buvo atliktas auditas – Restauravimo tarybos veiklą įvertino Vidaus kontrolė. Lygiagrečiai Restauravimo tarybos „klausimu“ domėjosi STT. Esą abiejų patikrų rezultatai ir buvo priežastis „nustatyti aiškią ir išsamią darbų priėmimo tvarką;

nustatyti atsakomybę už tolesnę vertybės būklės priežiūrą ar procedūras, užtikrinančias, kad trūkumai bus pašalinti, nustatant trūkumų pašalinimo terminą, jeigu Restauravimo taryba nuspręstų darbus priimti su pastabomis; nustatyti restauratoriaus ataskaitų rengimo, jų pateikimo Tarybai, svarstymo ir priėmimo (patvirtinimo) Tarybos posėdžiuose tvarką; nustatyti kvietimų dalyvauti Tarybos posėdžiuose Departamentui terminus ir kitas procedūras, siekiant užtikrinti, kad Tarybai tikrinant ar priimant darbus būtų kviečiamas dalyvauti ir Departamento teritorinio skyriaus atstovas“.

Kultūros ministerijos atsakyme Restauratorių sąjungai nuodugniai išdėstyta, kaip blogai veikė Restauravimo taryba, kaip neaiškiai apibrėžtos jos funkcijos, narių kompetencija, patikimumas ir koks didelis darbas atliktas, bandant visa tai išsiaiškinti: „Nustatyti teisinio reglamentavimo ir teisės aktų pažeidimai Restauravimo tarybai priimant atliktus restauravimo darbus, rodo vidaus kontrolės ir korupcijos pasireiškimo rizikos valdymo spragas, todėl būtinos atitinkamos korekcijos. Audito išvadose taip pat nurodoma, kad neišsamus ir praktikos neatitinkantis Restauravimo tarybos teisių sąrašas nuostatose suponuoja, jog Tarybai sudėtinga laikytis jos veiklą reglamentuojančių teisės aktų, įgyvendinti motyvuotą administracinę diskreciją priimant sprendimus, Tarybos sprendimai gali neatitikti teisėtumo, nepiktinaudžiavimo valdžia ir kitų pagrindinių viešojo administravimo principų.“

Taigi prie restauravimo ataskaitos reikalaujama pridėti dailės vertybės valdytojo rašytinį sutikimą priimti darbus. Ministerijos supratimu, tai būtų viena iš priemonių, užtikrinsiančių proceso skaidrumą ir bendradarbiavimą tarp dailės vertybių valdytojo bei restauratoriaus. Pagal Tvarkos aprašo 34 punktą, Restauravimo taryba „patikrina atliktus tyrimo, konservavimo ir restauravimo darbus, Restauratoriaus pateiktą Ataskaitą, Dailės vertybės Valdytojo rašytinį sutikimą priimti darbus, kitą dokumentaciją ir priima sprendimą priimti arba nepriimti Restauratoriaus darbą“...

Valstybinė paveldosaugos komisija pabrėžė, kad naujoji tvarka prieštarauja LR Kilnojamųjų kultūros

vertybių apsaugos įstatymui, kurio 11 straipsnio 2 punktas aiškiai apibrėžia: „Restauravimo taryba tvirtina kilnojamųjų kultūros vertybių, taip pat vertybės, kuri yra viena iš nekilnojamojo kultūros paveldo statinio vertingųjų savybių, ir dailės nekilnojamojo kultūros paveldo objektų tyrimo, konservavimo ir restauravimo programas, kontroliuoja darbų procesą ir kokybę ir priima darbą.“

Taigi įstatymas nesuteikia Valdytojui jokių teisių ar pareigų.

LR Prezidento kanceliarija priminė Kultūros ministerijai, kad STT „išvadose dėl Restauravimo tarybos nuostatų (2018.10.26, Nr.4-01-8577) neatsispindi poreikis tokiu būdu keisti restauravimo darbų tvirtinimo tvarką, todėl maloniai prašome išaiškinti, kuo remiantis buvo pakeistas minėtas punktas.“

Ministerija savo ruožtu tiek Prezidento kanceliarijai, tiek ir kitiems į pateiktas pastabas atsakė (2020-07-01) plačiais išvedžiojimais su nuklydimais į lankas, apeidama pačią klausimo esmę.

Pirmumo teisę spręsti apie konkrečios vertybės restauravimo kokybę neva „skaidrumo“ dėlei suteikdama to dailės objekto valdytojui, Kultūros ministerija prisipažįsta neatliekanti jai pagal Įstatymą priklausančios pareigos užtikrinti tinkamą Restauravimo tarybos darbą. Todėl atsisako dalies savo funkcijų, perduodama jas tretiesiems asmenims. Kas tai, jeigu ne savotiška Kultūros ministerijos kapituliacija, prisipažinimas, kad nesugeba atlikti savo pareigų?

Profesionalus, atsakingas ir sąžiningas restauratorius aukščiausiu įstatymu laiko profesinę etiką, kiekvieną kultūros objektą stengiasi metodikos atžvilgiu restauruoti taip gerai, kaip tik sugeba. Jeigu yra verčiamas pažeisti metodiką, tokio darbo apskritai neturėtų imtis. Pagrindinis restauratoriaus partneris ir patarėjas metodikos klausimais turėtų būti Restauravimo taryba, kvalifikuotai prižiūrinti, vertinanti ir aprobuojanti jo darbą. Kultūros objekto valdytojas yra restauravimo užsakovas, bet metodikos atžvilgiu jis turėtų savo pageidavimus aptarti ir derinti su Taryba, o darbus priimti, remdamasis jos išvadomis.

Restauratorius paprastai daugiausia bendrauja su konkrečios vertybės valdytoju. Prisimindamas vargonų bažnyčiose valdytojus, galiu pasakyti, kad dauguma iš jų supratingi, išmanantys žmonės, tuo požiūriu toli panokstantys pastarųjų poros dešimtmečių KPD Restauravimo tarybą (kalbu apie instituciją, o ne pavienius jos narius!).

Valstybinė kultūros paveldo komisija (VKPK) nurodė ir daugiau naujojo *Tvarkos aprašo* nelogiškumą, prieštaravimų teisės aktams. Antai 3 punktas skelbia: „Vykdyti ardomuosius tyrimus, konservuoti ir restauruoti Dailės vertybes gali tik Kilnojamųjų kultūros vertybių restauratorių atestavimo komisijos atestuoti restauratoriai, fiziniai ir juridiniai asmenys, kur dirba atestuoti restauratoriai.“ Pagal šią nuostatą bet kuri statybos įmonė, net neturinti nė vieno bent kiek nusimanančio asmens, gali perimti bet kuriuos objektus, laikinai įforminusi atestuotą restauratorių. Pats esu sulaukęs prašymų „paskolinti“ savo atestatą, mat pateikiant dokumentus viešiesiems pirkimams, tai privalomas reikalavimas.

22 punktas nurodo: „Dailės vertybės, esančios kultūros paveldo statinyje, konservavimo ir restauravimo darbų bendrąją ir specialiąją techninę priežiūrą atlieka nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialistai, turintys paveldosaugos ekspertizės specialisto kvalifikacinę kategoriją.“ VKPK manymu, „šią nuostatą būtina patikslinti, aiškiai įvardijant kvalifikacines kategorijas.“ Ministerija į tai atsakė: „Priėmus KKVAĮ 23 straipsnį, neliko nekilnojamojo kultūros paveldo specialistų kvalifikacinių kategorijų, todėl jų įvardinti įstatymiškai negalima.“ Klausimėlis: ar užtenka vien kategorijos, ar reikia išmanyti dar ir konkretesnius klausimus? Yra nemažai nekilnojamojo kultūros paveldo specialistų, nesigilinančių į konkrečius dailės kūrinių restauravimo reikalus.

Savo ruožtu norėčiau atkreipti dėmesį į 9 punktą: „Apie planuojamas tirti, konservuoti ir (ar) restauruoti Dailės vertybes Restauravimo tarybą (toliau – Taryba) informuoja Restauratorius...“ Jeigu programą tvirtinti Tarybai pateikia restauratorius, tai kaip vyks viešieji pirkimai? Ar visi pretendentai pateiks savas programas? Kitur priimta, kad bent jau vargonų ar kitų sudė-

tingų, didelės apimties darbų restauravimo programas parengia specialistai. Tik tuomet, kai jas patvirtina Taryba (speciali komisija ar pan.), rengiami viešieji pirkimai. Žinoma, tai priklauso nuo darbų pobūdžio ir apimties. Senajame *Tvarkos apraše* programos autorius buvo vadinamas neutraliai – Rengėjas.

Prie *Tvarkos aprašo* pridėtų *Restauravimo tarybos nuostatų* 19.1 punktas teigia, kad Taryba turi teisę „į posėdžius kvieštis atitinkamos srities specialistus...“ O gal tai turėtų būti **ne teisė, bet pareiga**? Tokia teisė visada buvo, deja, senoji Restauravimo taryba ja nesinaudojo, ramiausiai tvirtino klaidingas ir prastai parengtas programas. Bent jau sprendama vargonų reikalus Taryba dvidešimt metų rodė abejingumo ir nekompetencijos stebuklus. Nei *Tvarkos apraše*, nei kur nors kitur nepaminėta viena „smulkmena“ – Tarybai turi **rūpėti** paveldo likimas, todėl visų formalių punktų ir punktelių priekyje būtina įrašyti reikalavimą laikytis profesinės etikos. Gera, kompetentinga Restauravimo taryba bus tik tada, kai ją sudarys tikri profesionalai, jaučiantys savo kompetencijos ribas, žinantys, ką žino ir ko ne. Jie ne tik žinotų, kur sužinoti tai, ko nežino, bet ir to siektų. Taigi nei Tarybos nariai atskirai, nei ji visa kaip vienetas neturėtų būti paveikta Dunningo-Krugerio sindromo. (Priminsiu – šie mokslininkai nustatė, kad žemesnių gabumų žmonės nesugeba suvokti savo gebėjimų ribotumo. Todėl nekvalifikuoti asmenys labiau linkę pervertinti save negu kvalifikuoti, ima manyti, esą užduotys, nesudėtingos kvalifikuotiems žmonėms, turėtų būti „įkandamos“ visiems.)

Tvarkos apraše vėl atsirado reikalavimas remtis normatyvais, pagal kuriuos turi būti sudaromos sąmatos. Atrodo, ministerijos teisininkų kabinetuose tebekabo apdulkėję genseko Brežnevo portretai. Europoje tokių taisyklių, normatyvų nebuvo ir negalėjo būti, nes tai grynai sovietinis išradimas. Jeigu bus reikalaujama pateikti pseudotikslus skaičiavimus, apie užsieniečių dalyvavimą viešuosiuose pirkimuose negali būti nė kalbos. Turiu patirties nuo 1972 m., todėl galiu nedvejodamas pasakyti – visi tie smulkūs normatyvai yra vien akių dūmimas, kai viena pusė vaidina, kad viską tiksliai suskaičiavo, o kita apsimeta, kad tuo tiki. Tai

rodo vien savęs, savo kolegų, galiausiai Valstybės ne-gerbimą. Tuoj po Kovo 11-osios bičiuliai iš Vokietijos atvežė literatūros apie vargonų kainodarą. Civilizuotose Vakarų šalyse kainos apskaičiuojamos pagal sugaištą laiką. Įstatymas nustato valandos įkainį. Būna visko – ir „blato“, ir išpūstų kainų, gal ne tiek, kiek prikuria mūsų „normatyvininkai“, bet vis tiek pasitaiko. Tačiau ko esama iš tikrųjų mažiau, tai tuščių paistalų, sugadinto popieriaus ir veidmainystės. Žinoma, čia jau ne Kultūros ministerija kalta – „brandaus socializmo“ našta vis dar slegia visą Lietuvą.

Reikėtų kritiškai pažvelgti ir į visuotinę paveldosau-gos skaitmenizaciją (KPEPIS). Mūsų laikais ja žavimasi tarsi absoliučiu gėriu, tačiau vien jau nesenas „nuoty-kis“ Registrų centre atskleidė, koks nepatikimas, koks trapus dalykas yra skaitmeninės technologijos. Netei-kiamą jokių išlikimo garantijų – užeis geras lietus ir prarasime dalį kultūros istorijai svarbių dalykų. Res-tauravimo tvarkos apraše turi atsirasti reikalavimas, kad privaloma parengti popierinius bent jau pagrindi-nių dokumentų egzempliorius ir perduoti juos Valsty-bės archyvuui.

Kultūros ministerijos raštuose pateiktas dar vienas itin įdomus išvedžiojimas. Kadangi „*ministerija įgyven-dino konkrečias techninio pobūdžio STT ir ministerijos audito išvadas, susijusias su Tarybos darbo organizavi-mo ir tarybos veiklos skaidrinimu, todėl laikėsi nuomo-nės, kad netikslinga tai derinti su restauratorių bendruo-mene.*“ Kitame KM rašte (2020-07-01) dar paaiškinama: „*Minėtų teisės aktų pakeitimai atlikti laikantis minėtų Vidaus audito rekomendacijų, todėl atskirai derinti su restauratorių bendruomene nebuvo tikslinga.*“ Suprask, tasai Vidaus auditas yra kažkokia aukštesnioji jėga, ap-dovanota dieviškąja išmintimi, todėl sprendimai abso-liutūs, jais abejoti nevalia... Pasirodo, restauratorių pa-tirtis, jų nuomonė nieko nereikia. O kur dingo visos tos priesaikos, skambūs lozungai apie bendradarbiavimą, tarimąsi su specialistais, juk Vyriausybės programoje ryšiai su visuomene, regis, laikomi prioritetu? 2017 m. tuometė kultūros ministrė išsiuntinėjo raštą *Dėl bendrų darbų, įgyvendinant 17 vyriausybės programą kultūros politikos srityje*. Žadėta, kad „*be projektų aptarimo su*

kultūros ir meno institucijomis bei jų asociacijomis [...] nebus priimami jokie esminiai kultūros politikos spren-dimai.“ Iš visų tų kalbų liko šnipštas. Tokius pažadus valdžia žarstė, matyt, vien tam, kad visuomenė prarastų budrumą. Įsigalėjo praktika teisės aktus viešai prista-tyti vasarą, per patį atostogų įkarštį, o priimti „skubos tvarka“, kad niekas nespėtų net cyptelėti. Dabar dar ir koronavirusas prisidėjo, kad valdžiai neprivaloma ben-drauti su valdiniais... Ar įsibėgėjant rudeniui neatsiras, pavyzdžiui, naujos Kilnojamąjo paveldo restauratorių atestavimo taisyklės, pastaboms pareikšti vėl palikus vos dvi dienas?

Kultūros ministerija ir Kultūros paveldo departa-mentas bando įrodyti, neva visas ligšiolines blogybes lėmė tai, kad teisės ir kitokiuose aktuose nepakanka-mai nuodugniai surašyta, reglamentuota, išvardyta, nurodyta, paaiškinta, ką ir kaip turėtų daryti Restau-ravimo taryba. Susidaro įspūdis, kad Ministerijos tei-sininkai *Tvarkos aprašą* parengė ne tam, kad lengviau, sklandžiau, tikslingiau sektųsi restauruoti meno ver-tybes, o kad atsirastų patogī schema šios veiklos kon-trolei – sukūrus nuodugrias taisykles, reikės skru-pulingai jų laikytis, papunkčiui viską tikrinti, dėlioti pliusiukus. Jei restauratorius ataskaitoje visus punk-telius užpildys tvarkingai, bus įvertintas gerai. Kaip iš tikrųjų jis atliko darbą, gal ne taip ir svarbu.

Kalbos apie korupcijos mažinimą šiuo atveju skam-ba nerimtai. Nors apeliuojama į skaidrumą, iš tikrųjų plačiai atveriamos durys naujoms manipuliacijoms ir korupcijai. Ne paslaptis, kad esama valdytojų, kurie, gavę finansavimą meno kūriniams restauruoti, už tas lėšas atlieka statybinius remonto darbus, pateikdami tai, žinoma, pagal atitinkamus restauravimo įkainius. Tie, kas meno vertybes restauruoja statiniuose (kaip vertingąsias jų savybes), nuolat susiduria su įvairiomis valdytojų kombinacijomis. Tokiems „kombinatoriams“ papildomas teisės suteikti pasiūlė ne kas kitas, o Kultū-ros paveldo departamento „bebrai“. Tai kuo puikiausiai siejasi su faktu, kad meno kūrinių restauravimui kasmet skiriamas vis mažesnis ir mažesnis lėšų procentas.

Tam pačiam tikslui tarnauja ir antiįstatymiška „ver-tingųjų savybių“ nustatymo tvarka, leidžianti kultūros

objektą traktuoti ne kaip savarankišką vertybę, o vien kaip nekilnojamojo objekto elementą. LR Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos Įstatymo 10 str. 8 punkte rašoma: „Jeigu [...] kilnojamojo daikto, saugomo pagal Kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymą, paskirtis neatsiejama nuo objekto paskirties, o daiktas su objektu yra istoriškai susijęs ir objektui suteikia papildomos reikšmės, šis daiktas Kultūros vertybių registre įrašomas kaip daiktas, esantis viena iš objekto vertingųjų savybių. Kultūros paveldo objektą skelbiant valstybės saugomu, kilnojamoji kultūros vertybė, nurodyta kaip vertingoji savybė, tampa saugoma ir šio įstatymo.“ Taigi ją saugo IR šis įstatymas! Atrodytų, viskas suprantama.

Tačiau 2011 m. liepos 11 d. KPD direktorė Diana Varnaitė pasirašė Įsakymą Nr. Į-230 *Dėl nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos akto formos pildymo aprašo patvirtinimo*. Jo 38 punktas skamba taip: „Kultūros paveldo objektui Tarybos sprendimu tapus kito kultūros paveldo objekto vertingąja savybe [...], jo teisinė apsauga, kaip pavienio ar į kompleksą įeinančio kultūros paveldo objekto, teisės aktų nustatyta tvarka naikinama.“ Taigi „vertingoji“ savybė jau nesaugoma IR ŠIO ĮSTATYMO, jos apsauga apskritai NAIKINAMA!

Ar verta čia ką nors komentuoti? Pakaks pateikti vos vieną pavyzdį, iki kokių absurdo atveda manipuliacijos „vertingosiomis savybėmis“. Žemalės bažnyčioje yra (gal jau tik buvo?!) vieni vertingiausių Žemaitijoje XIX a. pradžios vargonų. Jie ne kartą aprašyti literatūroje, jų vertė visiems žinoma, tačiau į kultūros vertybių registrą šie vargonai neįtraukti. Pernai, gal užpernai juos išvežė restauruoti. Nėra nei restauravimo programos, nei žinių, kas su vargonais daroma. Kreipiausi į KM ir KPD, prašydamas Žemalės vargonus kuo skubiau įtraukti į saugomų vertybių registrą. Štai ką atsakė Kultūros paveldo centro (KPC) direktorius Virgilijus Kačinskas: „...vargonai šiuo metu yra restauruojami. Spręsti dėl jų kultūrinės vertės bus galima tik pasibaigus restauravimo darbams ir sumontavus vargonus pirminėje jų saugojimo vietoje.“ Va taip! Pakaks pasižiūrėti, kaip „objektas“ pritinka patalpoje! Tarsi nebūtų taisyklės, kad kultūros objektas įvertinamas, atliekant įvairius tyrimus – pradedama nuo fizinės bū-

klės aprašymo, baigiama istorine medžiaga, menotyriniais vertinimais. *Pasibaigus restauravimo darbams ir sumontavus vargonus pirminėje jų saugojimo vietoje*, bus per vėlu ką nors tikrinti, nes visiškai neaišku, ko ten būta, kokių pagrindų, kokiais tyrimais remiantis buvo priimti sprendimai, ar darbai atlikti metodiniu požiūriu teisingai, ar nepažeista autentiška medžiaga.

Senajam (2009) *Tvarkos aprašui* pakako 1758 žodžių, o naujam (2020) prireikė 2732. (Dar pažiūrėjau, kaip pasikeitė Kilnojamųjų ir Nekilnojamųjų vertybių įstatymai nuo pirmojo varianto po Kovo 11-osios iki 2020 metų. Pirmasis nuo 3388 žodžių „pagerėjo“ iki 6132, o antrasis – nuo 4258 iki 14 936.) Senovės Romos teisė laikėsi taisyklių – *legem brevem esse oportet* (įstatymas turi būti trumpas) ir *de minimis non curat lex* (įstatymas nesirūpina mažmožiais). Ar apie tai girdėjo mūsų laikų raštininkai, rengiantys teisinius aktus?

Kai tik pasirodo kokio nors teisės akto „patobulinta“ redakcija, ji visada ilgesnė už buvusiąją, mažiau konkreti, prisideda vis daugiau tuščiažodžiavimo. Aiškina, esą taip daroma teisininkų reikalavimu. O jie, kaip matome, apie dalykus, kuriuos taip giliai mokslingai aprašinėja, turi paviršutinišką supratimą. Tuo atžvilgiu jiems tikėtų senas žurnalistų apibūdinimas. Žurnalistas – tai žmogus, kuris žino, ko reikia, bet nežino, kas tai yra. Teisininkai virto kažkokia paslaptina, uždara sekta, o gal grafomanų klubu. Žodžių gausa, nerišlūs gremėzdiški sakiniai paverčia dokumentus sunkiai suvokiamais, dviprasmiškais, leidžia įvairiai juos interpretuoti, nekeista, kad, reikalui esant, taip sumaniai tuo pasinaudoja advokatai. Įvairiausi teisiniai aktai, su kuriais tenka susidurti paveldosaugininkams, yra tokie painūs, išpūsti, migloti, o tarnybiniai raštai bado akis tokiomis dviprasmybėmis (kartais net kvailybėmis), kad galima juos interpretuoti, kaip kam patogiau.

Štai ir Kultūros ministerija, savo rašte ilgomis frazėmis „užmuilinusi“ prasmę, pareiškė: „Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, artimiausiu metu Tvarkos aprašas neplanuojamas keisti.“ Matyt, verslas taip prispaudė ministeriją, kad ši nebebijo nei pažeidinėti įstatymų, nei prasiilenkti su sveiko proto reikalavimais. ■

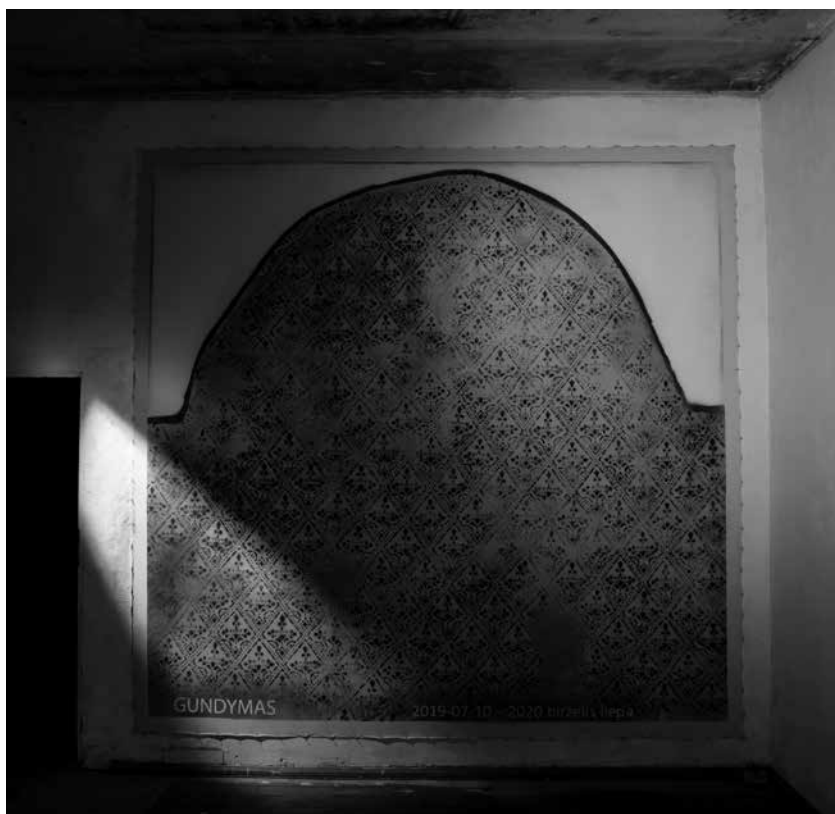
Viltė VIŠOCKAITĖ

VIENA IŠ SEPTYNIŲ TIESŲ

Eglė Ridikaitė, 2019 m. liepos 10-ąją apsilankiusi Vilniaus Šv. apaštalų Pilypo ir Jokūbo vienuolyne, susižavėjo mėlynais ultramarino pigmento lopinėliais įvairiose vienuolyno arkose, sienų kampučiuose. Anksčiau buvusios dekoratyvios sienos laikui bėgant keletą kartų uždažytos, išlikę nedaug mėlynos spalvos fragmentų. Menininkę sugundė mėlynini lopinėliai vienuolyne, o aš susigundžiau patyrinėti jos drobėse išpurkštą balkšvą dėmelę.

Prancūzų filosofas Georges'as Didi-Hubermanas knygoje „Paveikslo akivaizdoje. Svarstymai apie dailės istorijos pabaigą“ (2005) rašo, kad lopinys – tai reljefinis dažų paviršius, jo prasmė neapibrėžta, o svarbiausias lopinio aspektas – žiūrovų reakcija į jį. Tačiau pirmąkart šis žodis dailės kontekste atsirado Marcelio Prousto kūrinyje „Kalinė“. Protagonistas rašytojas Bergotas, perskaitęs dailės kritiko straipsnį apie Jano Vermeerio paveikslą „Delfto peizažas“, taip susidomėjo ten aprašytu geltonu sienos lopinėliu (*le petit pan de mur jaune*), kad iškart nuskubėjo į muziejų jo pamatyti. Kritiko dėka atkreipęs dėmesį į mėgstamo paveikslo detalę, „pirmą

kartą pastebėjo [...] nuostabią visos nedidelės geltonos sienos faktūrą. [...] įsisiurbė žvilgsniu, panašiai kaip vaikas įsisiurbia į geltoną drugelį, kurį nori pagauti, į nuostabų sienos lopinėlių“¹. Pagal Didi-Hubermano

Eglė RIDIKAITĖ. Septynios mane globojančios dvaselės (gundymas). 2020. Drobė, aerozoliniai dažai; 295 x 295

Eglė RIDIKAITĖ. *Septynios mane globojančios dvaselės (gundymas)*. Fragmentas
Jevgenijaus Labanovo nuotraukos

vizualumo teoriją lopinys yra medžiagiška paveikslas detalė, trikdanti savo daugiaprasmiškumu ir spalvos intensyvumu. Tai tarsi dažų atplaiša, kelianti susižavėjimą: toks vaizdas teikia malonumą, apžavi žiūrovus, tačiau taip pat gali kelti nerimą, net sukrėsti.²

Verta paminėti, kad Ridikaitę yra apžavėjusios ne tik vienuolyno sienos, bet ir Vilniaus senamiesčio laiptinių grindys. Ji nusprendė keramines grindų plyteles nutapyti ant drobės, rezultatas – vertikalieji „kabančios“ grindys personalinėje parodoje „Atėjai, pamatei, išėjai: kultūringos grindys“ (2016–2017) VDA parodų salėje „Titanikas“.

Šiemet vasarą Šv. apaštalo Pilypo ir Jokūbo vienuolyne surengtos kūrybinės dirbtuvės „7 moterys – 7 tiesos“ (iniciatorius br. Mindaugas Slapšinskas OP, kuratorė Algė Gudaitytė, dalyvavo Eglė Ridikaitė, Patricija Jurkšaitytė, Jurgita Juodytė, Aistė Gabrielė Černiūtė, Eglė Pilkauskaitė, Kristina Norvilaitė-Geniušienė, Renata Maldutienė). Įkvėpta ypatingos vienuolyno aplinkos, erdvėje atradusi tikrą lobį – atidengtus mėlynų ornamentų fragmentus, Ridikaitė išpurškė du paveikslus, kurie dydžiu atitinka realius arkų išmatavimus. Atrastus lopinėlius perkėlus ant drobės, pasitelkdama vaizduotę, re-

konstravo sienos dekorą. Nebeegzistuojantis vaizdas sužadino kūrybiškumą, bet užminė ir mįslę, skatinančią naujai pažvelgti į lopinį – kodėl mėlynus ornamentinius rombus vietomis, ypač drobės viduryje, tarsi dulsna prislopina balkšva spalva? Ką reiškia šios medžiagiškos, tačiau tarsi levituojančios baltos ir mėlynos spalvų dėmės? Menininkės teigimu, tai nuoroda į dvasingumą ir anapusybę. Toks paaiškinimas tikslus, ypač kad paveikslai sukurti sakralioje erdvėje, nors iškart kyla kitas klausimas – kodėl tokių paslaptinių dėmių gausu ir kituose Ridikaitės paveiksluose?

Menotyrininkė Tojana Račiūnaitė tyrinėdama, kaip išreiškiamas neregimybės fenomenas, padarė išvadą, kad „šešėliai ir

debesys dėl savo efemeriškumo bei kintamumo tradiciškai pasitelkiami reprezentuojant anapustinį pasaulį“.³ Ridikaitės drobėse atvaizdo santykis su anapusybe, „nepažinia nežemiška būtimi, religine tikrove, dvasiniu pasauliu“,⁴ atsiskleidžia, kai fotorealistiskai pavaizduotą sieną papildė nauja nepažini dimensija – balkšva nefigūrinė dėmė. Šie paveikslai dvelkte dvelkia dvasingumu, tikėjimu, anapusybės nuojauta.

Tapytojos naujausi kūriniai skirti būtent tikėjimo paieškoms ir apraiškoms. Išsamią parodą šia tema Eglei Ridikaitėi atstovaujanti *Contour Art Gallery* surengs 2021-aisiais, o šiemet rugsėjo 15 d. atidaryta kūrybinių dirbtuvių Vilniaus Šv. apaštalo Pilypo ir Jokūbo bažnyčioje (Vasario 16-osios g. 11) baigiamoji paroda. ■

¹ Marcel Proust. Prarasto laiko beiėškant, Kalinė. Iš prancūzų kalbos vertė Pranas Bieliauskas. Vilnius: *Alma littera*. 1998, p. 146.

² Frédéric Lambert, François Niney, Georges Didi-Huberman. „La condition des images“, in: *Médiamorphoses*, 2008, nr. 22, p. 1.

³ Tojana Račiūnaitė. „Šešėliai ir debesys: anapusybės vaizdavimo ribos“. In: *Vizualioji kultūra: problemos ir interpretacijos*. Sudarė Monika Saukaitė. Vilnius: *Vilniaus dailės akademijos leidykla*. 2012, p. 62.

⁴ Ibid.

VAIZDO REPRESYVUMAS IR... IŠ(SI)LAISVINIMAS

Vizualumo politika Lukaszo Twarkowskio spektakliuose

– Kur mes einame?

– Aš nežinau, kur mes einame, bet man tai patinka.

Ištrauka iš spektaklio „Lokis“

Spektaklis „Lokis“, kurį Lietuvos nacionaliniame dramos teatre 2017 m. pristatė lenkų režisierius Łukaszas Twarkowski, daugeliui įsiminė dėl išpūdingos vizualinės raiškos – mobilių, ant ratų riedančių scenos aikštelių, ekranų gausos, keleto erdvės ir vaidybos planų, filmavimo realiu laiku... Apžvelgdama tų metų sezoną rašiau, kad spektaklis kėlė klausimus, būdingus šiuolaikiniam technologijų pasauliui, skatinančius iš naujo apmąstyti patį teatrą: *„kas yra vaizdas ir atkurta realybė; ar gali teatras rekonstruoti tikrovę; jeigu tiesos nėra, o yra tik interpretacijos, kuria versija tuomet tikėti; ar įmanoma nemeluoti prieš kamerą ir ką apskritai reiškia vaidinti be melo; o gal teatras, negalintis išsilaivinti iš savo erzacinės prigimties, yra tik haliucinacijas gaminanti mašina?“*¹

Naujoje „Respublikos“ premjeroje, įvykusioje šių metų rugsėjį bendradarbiaujant Lietuvos nacionaliniam dramos ir Miuncheno *Kammerspiele* teatrams, Twarkowski, regis, tęsia pradėtus tyrinėjimus, tačiau šįkart savo intencijas jau kreipia teatro kaip narkotiko arba galimo išsilaivavimo, numatančio ir žiūrovų įsitraukimą, link. Tai gera proga sugrįžti prie Twarkowskio svarstytų filosofinių klausimų ir dar kartą

apmąstyti vizualines režisieriaus strategijas.

Intensyvi vizualinė raiška jau spektaklyje „Lokis“ demonstravo tikrovės ir jos vaizdinės reprezentacijos susiliejamą, tiksliau tariant, atskleidė, kad reprezentuoti įvykio nebeįmanoma. Atsispirdamas nuo Prospero Mérimée kūrinio, aktorės Marie Trintignant ir fotografo Vito Luckaus gyvenimo istoriją, režisierius parodė, kaip medijos, spekuliuodamos antriniais vaizdais ir interpretacijomis, manipuliuoja pačia tikrove. Pagal šiuolaikines medijų teorijas, žiniasklaidos platinami įvykių pristatymai yra ne kas kita, o tikrovės plagiatas, pateikiamas kaip realybė. Tačiau įsiskverbęs į tikrovę vaizdinys neatpažįstamai ją modifikuoja, tampa fiktyvia jos reprezentacija, lemiančia, kad ne tik prarandamas tikrovės pojūtis, bet ir iškreipiamas požiūris į ją. Tikroviškumu imama laikyti tai, kas atitinka įsitvirtinusias, tariamai teisingas, stereotipines interpretacijas. Taigi vaizdas tampa jėga, represuojančia tikrovę. Net nepastebime, kaip pertekliniai TV vaizdai ima formuoti realybę. Valdžios institucijos paprastai stengiasi kontroliuoti medijų šaltinius tam, kad pasinaudodamos vaizdo galia kurtų ideologinį subjektą, t. y. socialiai suformuotą tapatumą, naudingą politinėms

„Respublika“. Režisierius Łukaszas TWARKOWSKIS. Spektaklio scena

struktūroms, galinčioms nustatyti, kokios moralinės normos, kokie elgesio modeliai, tapatybės tipai yra priimtini, o kokius reikia atmesti. Taip įsigali visais atžvilgiais „teisingas“ vaizdinys, atitinkantis vyraujančias, daugumai priimtinas reikšmes, idėjas, pažiūras, ideologijas.

Twarkowskis ne viename interviu minėjo, kad Lukaus ir Bertrand'o Cantat, nužudžiusio savo draugę Marie, atvejai yra tipiškos smurtinio elgesio reprezentacijos, kurias sumodeliavo žiniasklaida. Nors minėtų veikėjų istorijose slypi daug nežinomųjų ir niekas negali pateikti galutinai išbaigto vaizdo, abu „herojus“ iki šiol ženklina smurtautojo / žudiko / žvėries etiketės. Gražiai įpakuota žvėriškumo metafora tapo pageidaujama medijų spektaklio dalimi.

Žiniasklaida, manipuliudama faktais, savo sukurta spekuliatyviais įvykių interpretacijas pavertė... realybe. Teatras irgi yra tik spekuliacijų mašina, todėl režisierius neapsimetinėja, kad pateiks „teisingas“ įvykių interpretacijas ar galimai galutines jų versijas, o spektaklio ašimi ir analizės objektu pasirenka patį medijų veikimo modelį. Kitaip tariant, vaizdo represyvumą režisierius demaskuoja, pasitelkdamas patį vaizdą. Tai atitinka postmodernistinę nuostatą, pagal kurią kvestionuoti ideologiją galima tik pasitelkiant jos pačios įrankius. Vizualumas tokiu būdu padeda re-

presyvią vaizdų sistemą įveikti iš vidaus, jos pačios priemonėmis.

...Twarkowskis žiūrovų sąmonę kreipia nuo teisingų / pasakojančių prie mentalinių, nuo išorinių prie patiriamų iš vidaus, nuo reiškiančių prie esamų vaizdų, kurie nekuria nei stabilios reikšmės, nei ideologinio subjekto, bet parodo, kaip veikia technologijos ir suvokimas. Tuo tikslu režisierius pasitelkia daugiasluoksnius, persipinančius vaidybos ir žiūrėjimo planus bei filmavimą realiu laiku. Veikėjus nuolat sekiojanti kamera, išibraunanti į intymias jų gyvenimo scenas, „išguldymas“ plačiuose ekranuose vujeristiniam žiūrovų žvilgsniui, tampa, viena vertus, represiniu panoptikumo aparatu, panardinan-

čiu personažus į nuolatinę stebinio objekto būseną, kita vertus, virsta situacijas destabilizuojančiu įrankiu, savo nenutrūkstamu stebėjimu griaušančiu natūralią įvykių eigą ir tvarką. Kameros judėjimas panaikina pretenzijas išreikšti objektyvią tikrovę, nes ši kinta, paklusdama ją persekiojančiam žvilgsniui. Kiekvieną kartą kamerei pakeitus žiūrėjimo kampą, pasakojimas praranda nuoseklumą, sulūžta, keičia kryptį, ima „mikčioti“ (Deleuzo terminas), netekdamas iš anksto numatytos prasmės. Šiuo požiūriu galima kalbėti apie vaizdą, kuris tuo pat metu ir pavergia, ir išlaisvina, ir objektyvizuoja, ir vengia apibrėžtos naracijos. Prie tokio nestabilaus pasakojimo prisideda ir aktorių atliekami lemtingų įvykių, situacijų pakartojimai, kurie įtvirtina ne galutinius požiūrius, o žymi atvirą struktūrą, dar neturinčią užbaigtos formos. Galima sakyti, kad Twarkowskio spektakliuose virtualus vaizdinys, dubliuojantis teatrinį, ne tiek pasakoja, kiek techniškai stimuliuoja žiūrovų mąstymą, todėl vaizdas tampa labiau skaitomas / suvokiamas negu regimas. Jis tampa pačiu mąstymu.

„Lokio“ spektaklyje „vaizdas yra viskas“, nes užima tikrovės vietą. Baimė ir neužtikrintumas apima tuomet, kai nebeatskiriame tikrovės nuo fikcijos. „Respublikoje“ režisierius dar toliau – atiduodamas duoklę kinui, vaizdą traktuoja kaip „apsėdimą“ ir juslinę patirtį.

Šiuo atveju Twarkowskis atstovauja fenomenologinei kryptčiai, teigiančiai, kad kinas yra savaime vertinga žmogiškoji patirtis. Vaizdas leidžia ne tik suvokti kitų patirtus išgyvenimus, bet ir jusliškai patirti patį suvokimo procesą. Veiksmo perkėlimas iš teatro dėžutės į kino klasterį sustiprina kinematografinę dimensiją. Kinas čia pasireiškia kaip mąstymo būdas, tam tikra gyvenimo / buvimo forma, kuri ištinka visus – tiek aktorius, tiek žiūrovus, – nesvarbu, ar publika įsitraukia į veiksmą, ar lieka pasyvia stebėtoja.

Tik įėjus pro angaro duris neapleidžia jausmas, kad esame kino viduje, tiksliau, jo gamybos procese, o kinas jau yra mummyse, pasiruošęs atakuoti vaizdų griūtimi ir visa reginčios kameros akimi. Paviljonai, prožektoriai, akinančios šviesos, didžėaus pultas, barai, poilsio zonos ir, žinoma, ekranai, ekranai ekranai... Tai kinematografinio patyrimo erdvė, leidžianti atsидurti tarsi vaizdo viduje, laisvai judėti, įsibraunant į improvizuotus kambarius, liesti daiktus, konstrukcijas, stebėti veiksmą ir būti stebimiems. Žiūrovai čia kviečiami stebėti ir įsitraukti į atkurtą utopinės bendruomenės eksperimentą – savotišką aktorių „realybės šou“, kur jie sutiko dalyvauti ir buvo laikinai apgyvendinti gamtos prieglobstyje tam, kad atsirastų spektaklis.

Režisieriaus pasirinktas *mokumentikos* žanras leido kūrybinei komandai ne tik atkurti autentiškas stovyklos erdves, įvykius, scenas, bet ir pristatyti emocinį bendruomenės gyvenimo žemėlapi, virtualiai regimą ekrane. Fragmentiškas pasakojimas čia rutuliojamas, dokumentinius kadrus jungiant su realiu laiku aktorių vaidinamomis ir filmuojamomis scenomis. Kadangi aktoriai, nepakeitę vardų, vaidina save, jų tapatybė atsiskleidžia kaip papasakotas „aš“, nutolęs laike, bet prisimenamas, atgaivinant išgyventą patirtį. Tokiu būdu vaizdas tampa materija, kurioje susipina dabartis ir praeitis, tikrasis ir virtualusis laikas, prisiminimai ir potyriai.

Būtent vaizdas, o ne patirtis inspiruoja veiksmą. Nuo pat gyvenimo stovykloje pradžios aktoriai buvo filmuojami ir patys filmavo save, kameros stebėjo net pačius intymiausius jų atsivėrimo momentus. Trečioji akis, nuolatinė stebėtoja, ne tik kontroliavo aktorių veiksmus, bet ir formavo specifinį patyrimą bei vizualinį suvokimą. Šiuo požiūriu vaizdas, atskleidžiantis aktorių išgyventą patirtį, išreiškiantis vidinę tikrovę, gali būti traktuojamas kaip savęs matymas, tyrinėjimas bei rodymas. Tačiau ar tai reiškia, kad vaizdas prarado represyvųjį savo matmenį? Anaipatol. Galima numanyti, kad neišprastos eksperimento aplinkybės, tarpusavio santykių trintis, privertė bendruomenės narius, nuolat persekiojamus kamerų, įsivelti į tam tikrą „šizologiką“ (Deleuzo terminas), kai balansuojama ant išprotėjimo ribos. Pasak Airidos Gintautaitės, kai „*nebežinai, ar tu gyveni, ar gyvenimas tave gyvena*“.

Apėmus tokiai būsenai, išnyksta skirtumas tarp subjektyvumo ir objektyvumo, vidaus ir išorės, prievatumo ir viešumo. Lieka tik įtampa ir nuolatinės pastangos išsilaisvinti, įveikiant atotrūkį tarp savęs kaip subjekto ir objekto, tarp „aš“ ir aktoriaus, savasties ir įvaizdžio. Šiuo požiūriu galima kalbėti apie kone permanentinę jauseną, kai varginantis savęs eksponavimas, išstatymas kameros / kito žvilgsniui verčia

„Respublika“. Spektaklio scena

„Respublika“. Spektaklio scena

Andrejaus Vasilenko nuotraukos

aktorius balansuoti tarp meninės ir „mazochistinės“ laikysenos, galiausiai virstančios chaosu galvoje, sujaukiančios net privatų gyvenimą. Ištrūkti iš šio užburto rato gali padėti transcendentalus veiksmas, kurį ir siūlo „Respublikos“ aktoriai – tai ritminė reivo muzika ir šokis, vedantis svaigulio, transo, visiško užsimiršimo, sąmonės ištrynimo link. Galime sakyti, kad šokis – tai savotiškas aktorių manifestas, išlaisvinantis juos nuo pačių savęs, nuo svetimų žvilgsnių, profesinių pančių, pavergiančių vaizdų ir teatro. Kartu tai manifestas, deklaruojantis kitokio teatro poreikį, galbūt tokio pat stipraus kaip narkotikai ar psichodelinė muzika.

Kadangi „Respublikos“ publika ir aktorius sieja bendra erdvė, laikas, optinės ir garsinės situacijos, režisierius panašias išsilaivavimo strategijas numato ir į veiksmą įsitraukiantiems žiūrovams. Išnykus distancijai, jie gali ne tik laisvai orientuotis erdvėje, bet ir įsibrauti į aktorių valdas tarsi nematomi stebėtojai. Šiuo atžvilgiu žiūrovus galima lyginti su antropologais, kurie, apsiginklavę kameromis, persekioja savo tyrinėjimų objektą, o jų žvilgsnis yra lygiai toks pat represyvus, nes stebima įsibrovus į svetimą teritoriją. Režisierius, norėdamas išvaduoti žiūrovus nuo tokio agresyvaus vaidmens, siūlo jiems ne tik šokti kartu su aktoriais, bet ir dalyvauti kameros judėjimo dinamikoje. Taip veikdami jie gali kūnu ir sąmone patirti dramą tarp to, kas jaučiama ir matoma gyvai, ir kas transliuojama ekrane. Šiuo atveju aktyvi žiūrovų po-

zicija išreiškia įkūnytą suvokimą. Tai toks matymas, kai vienu metu galima ir stebėti, ir jusliškai patirti, ir empatiškai įsijausti. Dalyvaudami tokia suvokimo procese, žiūrovai kuria ne tiek visumos išpūdį, baigtines reikšmes, kiek tapsmo režimą, leidžiantį jiems susidėtioti savąjį fragmentišką pasakojimą.

Režisuodamas „Respubliką“, Twarkowskis vadovavo Yuvalio Noah Harari'o knygoje *Homo Deus* išdėstytomis mintimis, kurios oponuoja kapitalistiniam pasaulio progresui ir šiuolaikinio humaniškumo sampratai.² Pasak autoriaus, žmogaus gebėjimas suteikti reikšmę dalykams, kurių objektyviai nėra, bet kuriuos galima įsivaizduoti, veda civilizaciją prie katastrofos. Jo teigimu, įsivaizduojami pasakojimai ir didžiosios ideologinės fikcijos artimiausiu metu veikiausiai taps pagrindine visuomenės problema, todėl būtina atsižvelgti į mažąsias... utopijas. Sekdamas šiuo autoriumi, kaip vieną iš galimų utopijų režisierius pasirinko Šveicarijoje XVIII a. pradžioje susibūrusią amišų bendruomenę, kurią gretina su „Respublikos“ aktorių komuna. Amišai, kurdami kapitalistiniam pasauliui priešingas taisykles, įtvirtino savitą laisvės išraišką. Spektaklyje savaip laisvę deklaruoja ir aktorių komanda, metanti iššūkį „unifikuoto, sau tapataus, racionaliai motyvuoto individo idėjai, kurią numano ir presuponuoja humanistinė filosofija“.³ Tai laisvė būti tuo, kas esi, – neįdomus, nereiškiantis nieko, išskyrus save patį, nekuriantis prasmės, nesiekiantis jokio rezultato, pasinėręs į kasdienybę ir klaidą šiandienos būseną. Galima sakyti, nerezultatyvumas yra šio spektaklio idėja ir forma, irgi virstanti utopija, kuri galiausiai baigiasi niekuo, nes visų utopijų baigtis vienoda. Todėl finalinis žiūrovų šokis, į kurį įsimašo amišais persirengę aktoriai, yra pats liūdniausias mano kada nors patirtas vaizdas. ■

¹ Įsimintiniausi 2017 m. įvykiai teatre. *7 meno dienos*, 2017-12-22, nr. 43 (1237).

² Yuval Noah Harari. *Homo Deus: glausta rytojaus istorija*. Vilnius: *Kitos knygos*. 2018.

³ Thomas Elsaesser, Malte Hagener. *Kino teorija: įvadas per juslių prizmę*. Vilnius: *Mintis*. 2012, p. 191.

KARMOS DĖSNIS ALKANAM PROTUI

*Su dailininke Aušra JASIUKEVIČIŪTE
kalbasi Ramutė RACHLEVIČIŪTĖ*

Ramutė Rachlevičiūtė. *Kas pasikeitė jūsų gyvenime, gal ir kūryboje, Lietuvai atgavus nepriklausomybę?*

Aušra Jasiukevičiūtė. Buvau bebaigianti mokyklą, kai apėmė euforija dėl Kovo 11-osios, vėliau prisilėgė Sausio 13-osios tragedija. Jaučiausi jau pakankamai suaugusi, kad suvokčiau visą virsmą. Man atrodo, tie, kurie dalyvavo tuose įvykiuose, visiems laikams pasikeitė, prisiėmė atsakomybę už Lietuvos likimą. Esu Sąjūdžio laikų žmogus. Dar pastebėjau, kad gimusieji nepriklausomybės laikais gyvena ir mąsto daug lengvabūdiškiau. Mano karta ilgai svarsto, bandydama pasverti, ką daro prasmingai, o ką beprasmiškai. Baiminausi, kad Lietuvos nepriklausomybė bus suvaržyta, kai įstosime į ES, ir tie nuogąstavimai pasitvirtino. Man rūpi ne tarptautinė, o mano žemės erdvė. Mąstau globaliai, bet veikiu lokaliai, nes gimiau čia, šioje žemės vietoje, šiame laike, kalbu lietuviškai su žmonėmis, kurie tą kalbą supranta. Todėl ir savo kūriniais pritaikau heraldinius, istorinius simbolius, vaizdinius, nes jie mūsų savastis.

Ar jums svarbi plačiosios publikos nuomonė, o gal viską lemia meninės bendruomenės įvertinimas, priartimas? Kaip reaguojate į savo kūrybos kritiką? Atmetate kaip neteisingą ar priimate kaip įžvalgią? O gal kliaujatės savikritika ir manote, kad geriausia savo kūrybos vertintoja esate pati?

Mano „serfingas“ tik prasideda. Žiūrovų meilės ir kritikų dėmesio netrūksta. Esu atvira rimtai kritikai, jos nebijau, nes pati labai gerai žinau, ko nepavyksta įgyvendinti.

Kuriu ne tik sau, bet Dievui ir žmonėms. Todėl man labai svarbi nuomonė tų, kurie patys tiesiogiai nesusiduria su menine veikla. Plačioji publika neklystamai pastebi, kada „karalius nuogas“. Profesionalai labai dažnai leidžiasi suvedžiojami savo tvirtų nusistatymų ir neperskaito kūrinio esmės, vidinių jo paradigmų. Labai aršią kritiką savo tapybos atžvilgiu esu patyrusi iš dėstytojų, tad užsigrūdinau ir nesu pernelyg jautri. Matydama, kaip jie prisirišę prie savo pačių sampratos, kas yra gera tapyba, supratau, kad taip veikia visų vertintojų smegenys, mano irgi. Po tokių atradimų kritiškiausia sau esu aš pati, o jei pasiklystu, į ekspertus pasikviečiu savo žmogų – skulptorių Daumantą Kučą, kurio tikslia nuovoka visiškai pasitikiu.

Ar jums artimesnė klasika, modernizmas ar postmodernizmas?

Esu klasikinių idealų žmogus, dar daugiau – laikau save archaika. Noriu grįžti prie pradų. O ten dominuoja „gėris ir grožis“, nors atsiranda vietos ir „pažangai su progresu“. Modernizmas man visada atrodė pernelyg išgrynintas kaip homofoninė muzika. Kadangi vertinu

ir pažįstu polifoniją, tai postmodernizme irgi jaučiuosi puikiai. Tas šiuolaikinis daugiaprasmiškumas kutena amžinai alkaną protą, tačiau laukinė senoviška mano prigimtis vis kviečia kasty gilyn.

Ką jums reiškia būti moterimi? Ar nesvarstėte, kad būtumėte daugiau pasiekusi, jeigu ne žmonos, dukters, sesers ir kiti moteriški vaidmenys?

Mano vaidmenys daug siauresni – esu tik dukra, sesuo, teta, krikšto motina, draugė. Jau nebūsiu mama ir močiutė. Tai gerokai palengvina mano kelią. Būti vyru nenorėčiau vien todėl, kad tiek visko aprėpti, kiek pajėgia moterys, jie neįstengia. Manau, moterys, kurios atsiveria vidinei laisvei, atsiveria ir kūrybai, nes yra nepriklausomos, nelaiko savęs aptarnaujančiu personažu. Bet vidinė laisvė visiškai nepriklauso nuo to, kokia tavo lytis. Esu moteris ir tuo didžiuojuosi.

Vis dėlto prisipažinsiu, kad paauglystėje mano „kančių“ priežastis buvo slaptas pavydas vyrams, atrodė, pasaulis priklauso tik jiems, įstengiantiems užsitikrinti didesnę laisvę ir saviraiškos galimybes. Tėtis mane „užlaikė“ griežtai, sakė, kad laisva būsiu tik tada, kai atiteksiu vyrui. Matydama mamą, šiurpau, koks sudėtingas moterų gyvenimas, protestavau prieš tradicinę moteriškumo sampratą. Nuo vaikystės nusiteikiau, kad nebūsiu šeimos žmogus, nes

manęs laukia nuotykių ir kūryba. Tiesa, klausimo, kas ta kūryba, sau nekėliau. Skausmingai laukiau „savo“ laiko, guodžiausi močiutei ir pianinui – jie abu mane palaikė. Bet turėdama šalia brolių, stebėdama vyrus, vis įsimylėdama, ėmiau juos suprasti. Ilgainiui vyrai tapo geriausiais mano draugais, palaikytojais, rėmėjais. Pati palaipsniui supratau, kad moters gyvenimą lemia ne vien paviršutiniškai suvokiamas lytiškumas. Ji turi daugybę įvairių užduočių, galimybių, psichologinių kompleksų, nuolat lūkuriuoja prie užrakintų vartų, kartais atsiduria Mėlynbarzdžio kambaryje, svarbu, kad pakaktų jėgų iš ten ištrūkti...

Ar vien smagūs prisiminimai iš mokyklos?

Man mokykla buvo stebuklas. Mokiausi Kauno J. Naujalio vidurinės meno mokyklos muzikiniame skyriuje, vėliau perėjau į dailės skyrių, o fortepijono klasę baigiau Muzikos mokykloje pas tėtį.

Turėjau pačius geriausius mokytojus – Algirdas Lukštas „kaitindavo“ kraują erzindamas, kad nepakankamai stengiuosi. Arūnas Vaitkūnas neleido man mesti tapybos studijų, ugdė spalvinę klausą. Sigita Dackevičiūtė, Vytautas Martišius atskleidė skulptūros meno privalumus, leido „mirti“ molio dėžėje. Virgilijus Kašinskas mokė greitai, sąmoningai piešti, pažinus

konstrukcijos „anatomiją“. Mokyklos direktorė Dalia Palukaitienė įtraukė į Sąjūdžio veiklą, o kai mane ištiko „kūrybinė“ krizė, nuvedė pas Henriką Žukauską mokytis architektūros. Toks mokytojų rūpinimasis mokiniais, atsižvelgiant į jų poreikius ir talentus, išaugino daug gerų menininkų. Mokykla padėjo labai tvirtus pamatus.

Kokios buvo jūsų studijos?

Jei dabar turėčiau studijuoti, tikrai nesirinkčiau Vilniaus dailės akademijos. Važiuočiau į Italiją ar Londono karališkąją akademiją, kur nevyksta toks didelis karas dėl skirtingų meno sampratų. Tik iš trečio karto pakliuvusi į VDA, labai daug tikėjau-

Aušra JASIUKAUSKAITĖ. Gynyba. 2017

si. Pirmam kurse dėstė Rima Miknevičienė ir tai buvo geriausia, su kuo susidūriau, studijuodama tapybą. Vėliau pamačiau, kad Ričardas Nemeikšis, Algimantas Kuras, Jonas Gasiūnas bando studentus paversti savo klonais. Kuras buvo žmoniškiausias, bent leido kelti klausimus. Kiti jokio kritinio mąstymo nepripažino, piršo tik savo pačių požiūrį. Dėstytojai vyrai niekaip negalėjo suprasti, kad man patinka viskas, kas blizga, kas spalvota, kad egzistencializmo, dramatizmo, juodos spalvos man užtenka realybėje, o konfliktas ir socialinė kritika – ne mano sritis. Paprasčiau tariant, jie net nepastebėjo, kad mano prigimtis kitokia – moteriška. Užuoat gavusi elementarius vaizdo konstravimo, spalvotybės, perspektyvos, anatomijos ir kitus pagrindus, baigiau mokslus, kurie aplipę dumbliu su neaiškių sampratų, miglotų prasmų „moliuskais“. Nuo viso to jau gerus 20 metų bandau išsivaduoti. „Laukinių ekspresionistų“ strategija man tapo lyg virusas, nuodijantis kraują. Kai klausdavau, kodėl mums nedėstoma elementari „gramatika“, paaiškėdavo, kad „alfa ir omega“ dėstytojai laiko savo pačių tapybos sampratą. Supratusi, kad ir tapybos magistrantūroje man teks iš naujo derinti tris spalvas, apsisprendžiau (patarta Stanislovo Kuzmos ir Gedimino Karaliaus) stoti į skulptūrą. Toje katedroje nepatyriau niekinimo, žeminimo, psichologinio teroro, atvirkščiai – sulaukiau pagarbos, matyt, už drąsą. Kadangi nebuvau mokiusis skulptūros, man leista mąstyti savaip, įsiklausant į savo prigimtį. Dėstytojai leido rimtai studijuoti, per vienus metus „išėjau“ visą modernistinės skulptūros kursą.

Ar todėl esate įstrigusi tarp tapybos ir skulptūros?

Man nesvarbu, kokia sritis, jos visos artimos tarsi kalbos poliglotui. Moki žodį, žinai kelią. Savo kūry-

Aušra JASIUKAČIŪTĖ. Pasauliai II

bai taikau daug kalbų, nes esu pasakotoja. Tapyba, prie kurios palengva grįžtu, leidžia atgaivinti impulsyvų poetinį „kalbėjimą“. Skulptūra reikalauja ištvermės, puikiai mane „įžemina“ laike ir erdvėje, padeda neprarasti ryšio su materija. Tačiau ji – labai brangi meno rūšis, jau norėčiau keisti medžiagas, dydžius. Kartais tiesiog sėdu prie pianino ir improvizuoju, nes muzika malšina ilgesį tų „plačiųjų horizontų“, kurie svarbūs kiekvienam kūrėjui.

Nesu ir nenorėčiau būti labai produktyvi. Parodinis aktyvizmas kartais reikalingas, tačiau man jis trukdo. Negaliu nusileisti iki rutinos, turiu išlaikyti tam tikrą koncentraciją. Dirbu labai ilgai, kartais „procesas“ užtrunka net 10 metų, svarbiausia, kad kūrinys įstengtų nustebinti. Man visada rūpėjo sakralinė, dvasinė meno pusė, socialinė jo funkcija.

Po studijų tapybą atidėjau ilgam, pradėjau dirbti su bronzą, akmenimis. Gilinausi į liejimo technologijas. Žinoma, svarbiausia idėjos, o jos ateina iš vidaus. Tada bandau jas materializuoti, lipdau, formuoju, važiuoju į liejyklas, dalyvauju liejimuose, apdirbu metalą, daug

ką perdarau, tobulinu, keičiu. Vis sugrįžtu prie „Pasaulių“ temos, kuriu relikvijorius, dedikacijas man svarbioms asmenybėms. Domiuosi įvairiomis metalo apdirbimo, auksakalystės, liejimo technikomis, inžineriniais konstravimo būdais. Daugiausia gilinuosi į archajines technikas, kurioms nereikia aukštųjų technologijų. Stengiuosi neperžengti ribos, kai techninis meistriškumas nustelbia kūrinio idėją.

Planuoju didelį vientisą ciklą, skirtą Lietuvos kraštovaizdžiams, bandysiu atskleisti regionų kodus, noriu suprasti, kas yra *čia ir dabar* po mūsų kojomis. Vis iškyla protėvių genčių piligrimystės tema, vaidenasi ir valdžios regalijų, ritualinių objektų ciklai.

Kas labiausiai įkvepia kūrybai?

Ypač mėgstu dairytis po muziejus – jie yra mano bažnyčios. Įkvepia senosios civilizacijos nuo prieškolumbinės Amerikos iki Tolimųjų Rytų, Okeanijos. Būtent senovėje randu tikrą autentišką gyvenimą, teisingą vertybinį santykį su pasauliu. Mene vis ieškau to autentiškumo, tikrumo, atitikmens savo prigimčiai ir pasaulėvokai. Su dabarties menu mano santykis nėra toks draugiškas. Tyrinėju jį labiau protu nei dvasia, iš profesinio intereso, bet ne dėl natūralaus poreikio.

Ar turite kūrybos devizą?

Man kūryba yra energetika. Branduolinė energija, kurią kaip malonę gavome iš aukštybių. Ji labai pavojinga, ypač tada, kai paverčiama nuoga saviraiška. Kad ir kaip didaktiškai skambėtų, kurdamas neleidžiu sau išlieti susikaupusio pykčio ar pasiutimo (tam turiu kitokios veiklos), stengiuosi nepavirsti „drakonu“. Žinoma, visa kūryba neišvengiamai reaguoja į pakilimus ir kryčius, lūžius. Daug „tamsiausių“ darbų esu rituališkai sudeginusi, nenorėjau kam nors perduoti tos tamsos.

Ar jums svarbus tikėjimas? Jei taip, tai kuo tikite?

Ko gero, esu iš žiniuonių giminės – meldžiuosi gamtai. Tačiau visi tikėjimai man artimi, nes tai vieno maldžio šakos. Daug metų praktikuoju budistinę meditaciją, tiesa, budizmas – ne religija, o dvasinis mokymas, siūlantis labai gerą saviugdos praktiką. Būtent medita-

cija nuskaidrino protą, suvaldė prigimtį, leido pajusti vidinę laisvę. Taigi man nieko netrūksta, kūrybos vandenys teka laisvai.

Jeigu reikėtų pasirinkti vieną savo kūrinį, kuris iš jų geriausiai pristatytų jūsų kūrybą?

Visais atžvilgiais pats sudėtingiausias yra „Relikvijorius gydytojai Bangai Kulikauskaitei“. Tai kūrinys, skirtas pašlovinti moters gyvenimui. Akušerė-ginekologė rūpinosi natūraliu gimdymu, į pasaulį yra išlydėjusi gausų būrį vaikučių, padėjusi daugybei išsigandusių moterų. Žinau iš mamos, kaip sunkiai gimiau, gal todėl pati paniškai bijojau gimdyti. O mano draugės važiuodavo pas Bangą ir sėkmingai pereidavo per visus to virsmo vartus. Aš tik stebėjau iš tolo, Bangos nepažinojau, ji susirgo ir iškeliavo, bet jos žodžiai kaip aidas vis mane pasiekia. Prisiminusi močiutę, pagimdžiusią 7 vaikus, mamą ir visas savo genties moteris, nusprendžiau sukurti relikvijorių, kuriame būtų saugoma motinystės paslaptis, kuri man taip ir liko nepažini. Obuolio formos, 6 skiltelių, atsidarantis relikvijorius su raktu ir ažūriniais reljefais, pasakojančiais įvairias sakmes apie moters gyvenimą, man tapo tikru iššūkiu. Dirbau 5 metus su pertraukomis. Sudėtingas, polifoninis, su keliais prasmų sluoksniais, su kai kuriomis klaidomis, beveik atitinkančiomis ir mano gyvenimą... Galima sakyti, toks tiesioginis Bangai skirtas gyvaraštis, sukeliantis dar daugiau bangų.

Jei imtume praeities–dabarties–ateities grandinę, kuri dalis jums būtų svarbiausia?

Mano laiko samprata visai kitokia. Dabartis neatšiejama net nuo labai tolimos praeities, o kiekvienas šiandieninis pasirinkimas lems net ir tolimą ateitį. Rytuose tai vadinama karmos dėsnio. „Įsilieju“ kaip lašelis į vandenyną ir visus laiko sluoksnius išgyvenu tarsi vienu metu. Man laikas cikliškas, erdvinis, tikrai ne linijinis. Todėl nelabai tikiu pradžia ir pabaiga, o iš dviejų spalvų – gėrio ir blogio – jau seniai esu išaugusi. Man viskas tęsiasi vienu metu ir į visas puses.

Dėkoju už pokalbį.

Petras REPŠYS. Atvaizdai pilies fone. 1974. Medis, tempera; 81 x 236

Petras REPŠYS. Memorialinė plokštė „Žuvusioms baltų gentims“. 1994. Varis, žalvaris, galvanoplastika, granitas; 117 x 56,6 x 5,5

Petras REPŠYS. Mindaugo karūnavimas. 1997. Aversas. Varis, žalvaris, galvanoplastika; Ø 11

PETRO REPŠIO FENOMENAS

Kai Lietuvoje 2009 m. lankėsi Ispanijos karalius, mūsų Prezidentui jis atvežė dovanų Francisco Goyos 12 piešinių ir 8 graviūrų faksimiles, o Valdas Adamkus savo ruožtu įteikė svečiui 3 sidabrinius išdidintus Petro Repšio medalius, skirtus Lietuvos tūkstantmečiui, karaliaus Mindaugo karūnavimui ir pirmajai lietuviškai knygai. Tarp tų dovanų galima įžvelgti simbolinį ryšį – Goya atskleidė, kad miegantis protas gimdo pabaisas, o Repšys visa savo kūryba stengėsi ir stengiasi žadinti protą, ragindamas „siekti garbės garbingu būdu“.

„Kur gyvenam, mes žinojom. Spaudimas, aišku, buvo, bet jeigu paišiau figūrą, tai ne todėl, kad kultūros prievaizdai tuo metu pakentė figūrinį meną. Vėliau, kai liovėsi draudę abstrakcijas, dėl jų valdžiai ėmė darytis dar baisiau negu dėl figūratyvo – gal čia iš jos juokiasi, o ji nesupranta? Aš esu pasakotojas [ir tuos siužetų „lydinius“ iš tikrųjų įmanoma perskaityti – L. K.]. Kai nupiešiau poetą Sigitą Gedą, sveriamą ant svarstyklių, čia viskas buvo lyg ir aišku – žmogus kaip mėsa matuojamas kilogramais, nors galima ir kitaip tą suprasti. Pamenu, pavaizdavau, kaip Šiauliuose, Vilniaus ir Tilžės gatvių kampe, atrodė mėsos parduotuvė per Spalio revoliucijos šventes. Nupaišiau iš natūros. Ši dekoracija visiems buvo įprasta, bet šito atspaudo niekur negalėjau rodyti! [Juk menas, atspindėdamas tikrovę, apnuogina jos absur-

diškumą, – L. K.]. Vis dėlto net ir sovietmečiu, nepaisant viso to „brudo“, įkyrios nuolatinės kontrolės – kai dariau freską, eidavo komisija po komisijos, – būta savotiško žavesio, nes staiga tapdavo įmanoma tai, kas mirtinai uždrausta.

Juk aš paišiau nuogus žmones! Tiesa, cenzoriams žadėjau, o ir pats maniau, kad vėliau juos aprengsiu. Pamenu, iš Paryžiaus atvažiavęs kažkoks profesorius stebėjosi: pas mus demokratija, bet niekas neleistų viešoje vietoje plikų paišyt.“

Freskoje „Metų laikai“ visko neapsakomai daug, apstu paslapčių, mįslių, prasmių sluoksnių – visas tas gausumas, tirštumas, rupumas tapo kvapą gnaužiančios, nes anuo metu neįmanomos (supančiotos,

Petras REPŠYS. Spalio revoliucijos šventinė vitrina. 1964. Linoraižinis; 16,6 x 28,5

Petras REPŠYS. Trylika avių ir septynios moterys Šventosios upės atvaizde. 1973

suvaržytos) laisvės metafora. Pasitelkęs mitą kaip „depolitizuotą kalbą“ (Roland Barthes), dailininkas atskleidžia amžiną mitinio laiko dabartį, o įsivaizduojamybė tampa daug artimesnė (ir daug tolimesnė) už tikrovę. „Visą pasaulį – pradžią ir pabaigą – suvėriau ant mitologijos siūlo. Laikau sėkme tai, kad susilietęs su senąja architektūra, jos nesužeidžiau“, – savo pastangas santūriai komentuoja dailininkas, kuriam dailės istorija atrodo kuo glaudžiausiai susijusi su mąstymu ir pasaulio pažinimu. „Senovės ir nūdienos metraštiniui“, kaip Repšį vadina dailėtyrininkė Giedrė Jankevičiūtė, istorija yra ne vien tai, kur koks mūsų vyko, kada gyveno koks nors garsus žmogus (tiesa, medaliuose datos ir vietos preciziškai atspindimos): „Visi dalyvaujame istorijoje esamuoju laiku – kiekvienas valkata, šlifuojantis gatves, palieka savo pėdsakus.“ Mums lemta gyventi drumstais laikais – jau trisdešimt metų bandome atsikratyti įdiegtos *homo sovieticus*

pasaulėžiūros, bet vis tiek dar yra likę daug jos nuosėdų: „Nereikia to bijoti, tačiau turime stengtis, kad koncentracija nebūtų mirtina ir vis mažėtų.“

Repšio santykis su aplinka vitališkas, bet ne patetiškas, dailininkas tarsi bando pažaboti ar užburti tai, kas pasaulyje demoniška, suvokdamas šiurpų realybės absurda. Panašiai kaip Albert'as Camus, jis niekina „lukšto grožį“ ir „grynąjį meną“, kuriame nėra nė krislo istorijos purvo ir tragizmo, tvirtindamas, kad grožis *privalo* turėti nuodų, antraip jis netikras.

Godžiai imlus ir atviras pasaulio kultūrai, Repšys įsitikinęs, kad neprotinga atsiriboti nuo savosios tradicijos, pakeičiant ją „prestižiškesne“. Nuo prigimties nepabėgsi, o ir ką darytum pabėgęs? Kosmopolitišką (ne dėl mados, o iš

smalsumo) žvilgsnį dailininkas suvaržo, savo noru prisirišdamas prie lokalios erdvės, gimtinės peizažo, Vilniaus senamiesčio gatvelių, tačiau mąstymas išlieka universalus ir kritiškas: „Ne aš sugalvojau aksiomą, kad visas tautinis menas yra prastas, bet visas geras menas yra tautinis. Juk nesakoma, kad kokį nors šedevrą sukūrė tas ar anas, visada nurodoma, ar autorius prancūzas, ar vokiečių, ar lietuvis... Geografinės vietos pakeitimas nereiškia, kad žmogus ir vidujai persikrausto. Manęs nekamuoja tapatumo problema. Kita vertus, viso pasaulio menininkai yra viena tauta, viena tauta yra ir viso pasaulio policininkai...“

Lietuvos nacionaliniame muziejuje spalio 7 d. bus atidaryta jubiliejinė Petro Repšio paroda – tikėtina, kad ji visapusiškai atskleis universalią, renesansiškai natūralistinę jo kūrybos prigimtį, „aristokratizmo kodą“, pasak Alfonso Andriuškevičiaus, technikų ir žanrų įvairovę... ■

UŽGNIAUŽTŲ AISTRŲ IR NEDRASIOS VILTIES SKAMBESYS

Richardo Strauss „Elektros“ premjera per Zolcburgo festivalio atidarymą

Ižengusi į tamsią Zolcburgo festivalio *Felsenreitschule* salę, iškaltą kalno uoloje, pasijutau nejaukiai, lyg užspeista baugiai nepažįstamoje erdvėje. Atrodė, ore tvyro nežinomybė, įtampa, grėsmė, o scenos gilumoje tūno, nematomas ir negirdimas slepiasi išalkęs žvėris. Prasidėjus veiksmui, urvo gale aštriai lyg stiklo šukės blyksteli akys – mitinė Elektra, pasak Aušrinės Stundytės, plėšriu žvilgsniu tarsi juodoji puma perveria grobį – publiką. Tai asmenybė, nuodijama žiaurios neapykantos, atmieštos karčiu cinizmu, rūgščiu pavydu, supama šiurpios tuštumos, organiškai susiliejančios su ne mažiau grėsmingai skambančia Strausso muzika.

Simfoninis orkestras nelyg vandens paviršius atspindi išoriškai nematomą herojės gelmę. Galingas, siautulingas, bet nesugaunamas skambesys su didžiuoliu įsiūčiu sukuriuoja ir banguoja, atliepdamas Elektros kvėpavimą, širdies dūžius ir judesius, atverdamas besikeičiančias laukines būsenas. Straussas atskleidžia neramų, chaotišką, skausmingą jos vidinį pasaulį. Ši stichija nė akimirkai nepaleidžia tamsoje įsitempusių klausytojų, pakerėtų intensyvaus skambesio.

Strausso muzikos šėlsmą tramdo dirigentas Franzas Welseris-Möstas, antikinį mitą atgaivinęs būtent tokiu pavidalu. Pasak jo, reikia stiprios savitvardos, kad neprarastum kontrolės, užčiuoptum ir išlaikytum bendrą kompozitoriaus ir orkestro pulsą, ritmą, balansuojantį tarp dinamiškų kraštutinių. Solistai sako, kad Welseris-Möstas yra tikras alchemikas, įminęs Strausso paslaptį. Per daugelį metų su kompozitoriaus muzika

susigyvenęs dirigentas ir Vienos filharmonijos orkestras, genetiškai susijęs su Zolcburgo festivaliu, moka gliaudyti leitmotyvus, šifruoti paslėptas prasmes. Dirigento veidą, meistriškus judesius kartais atspindi blyksniai ant raudonos stiklinės kambario sienos.

Tragišką šeimos istoriją scenoje narplioja lenkų režisierius Krzysztofą Warlikowskis, apdovanotas išskirtiniu gebėjimu perprasti psichologinius veikėjų ryšius, estetiškai perteikti kraštutinybes. Pasak jo, Elektros mitas kiekviename amžiuje interpretuojamas vis kitaip, o XX a. įkūnijo psichologinį ekstremizmą. Straussas, komponuodamas muziką „Elektrai“, išgyveno asmeninę šeimos tragediją – žuvus tėvui, matė, kaip psichologiškai palūžta motina. Elektros mitas iškėlė į paviršių kompozitoriaus baimes, susijusias su sudėtingais, dviprasmiškais artimųjų tarpusavio santykiais, – tuo persmelktas kiekvienas operos taktas. Antikos dievai scenoje virsta paprastais žmonėmis, priklausomais nuo nekontroliuojamų obsesijų, kurias sukelia pakrikusi psichika. „Elektra“ išpranašavo ir psichoanalizės atradimus – remiantis šiuo Antikos mitu, 1913 m. buvo apibrėžtas Elektros kompleksas (Edipo komplekso moteriškasis atitikmuo), paremtas Sigmundo Freudą įžvalgomis apie represuotas aistras, nuodijančias šeimos santykius. Nenuostabu, kad „pirmoji froidiška opera“ šokiruoja dėl naujo požiūrio ir asmeninio kompozitoriaus santykio, apnuoginančio nekontroliuojamas emocijas. Žiūrovai atsiduria akistatoje su tuo, ko visai nenorėtų matyti.

„Elektra“. Chrysothemis – Asmik GRIGORIAN,
Elektra – Aušrinė STUNDYTĖ

Warlikowskis daugiasluoksnę Arteus šeimos istoriją pasakoja, akcentuodamas kraštutinę psichologinę įtampą. Dvi kartos, penki artimi žmonės, tarpusavyje saistomi meilės ir neapykantos, kiekvienas taip egoistiškai pasineria į savo asmeninę tragediją, kad pameta protą, praranda ne tik tapatybę, bet nevertina ir gyvybės. Ši skausmo prislėgtos, tačiau susvetimėjusios šeimos interpretacija labai žmogiška, emociškai įelektrinta – nuo sutrikimo, nerimo iki isterijos, auto-destrukcijos. Sekama karštais ir lipniais negailestingo keršto pėdsakais.

Tragedijos centre – Elektra. Įkūnyti ekstremalų, psichologiškai nestabilų personažą patikėta lietuvei Aušri-

nei Stundytei, besispecializuojančiai atlikti XX a. muziką. Dainininkė teigia jaučianti artumą savo herojei, suvokdama ją kaip palaužtą, kenčiančią sielą. Šiurkštokas soprano tembras lemia, kad vokalinė Elektros interpretacija nepaprastai išraiškinga ir įtaigi. Stundytė pabrėžia Elektros moteriškumą ir pažeidžiamumą. Vaikystėje mačiusi, kaip jos motina nužudė tėvą, ji siekia teisingumo, apimta begalinio netekties skausmo. Režisierius operą pradeda nauju prologu – apsupta cikadų svirpimo, negailestingai sekama aštrių dukters akių, Klitemnestra prisipažįsta nužudžiusi. Elektrą, besiklausančią jos monologo, vėl užplūsta kadaise patirtas siaubas. Suvokia tapusi mirtinos tėvų tarpusavio neapykantos auka. Gedulas ir kerštas yra vienintelė jos paguoda. Darosi aišku, kad netrukus neišvengiamai išjudės keršto ratas, kuris sutraiškys ir ją, ir viską aplinkui.

Sopranas Asmik Grigorian, į Zalcburgo festivalį atvykstanti ketvirtą kartą, įkūnijo Elektros priešybę – jaunesniąją seserį Chrysothemis, sklidiną gyvenimo džiaugsmo. Skaidrus, skambus, triumfuojantis Grigorian balsas puikiai atskleidžia veikėjos charakterį. Scenoje kaukšėdama raudonais aukštakulniais, pasipuošusi rausvu diskotekiniu kostiumėliu, ji pasitiki savimi, atvirai dalijasi ateities planais, svajoja susilaukti vaikų. Tačiau yra tokia pat sužeista ir traumuota Arteus šeimos narė, kaip ir visi kiti, nors moka geriau visa tai nuslėpti.

Diena ir naktis, saulė ir mėnulis, gyvenimas ir mirtis, Chrysothemis ir Elektra. Ištikus tragedijai, seserys atsiduria skirtingose barikadų pusėse. Vyresnėlė Elektra gyvena fantazijomis apie motinos ir savo pačios mirtį. Jaunėlė Chrysothemis negali to suprasti. Jodvi nesusikalba. Seserų tragedija bendra, tačiau suvokiama visiškai skirtingai.

Pagrindinis konfliktas išryškėja, atsiradus kaltininkei – motinai Klitemnestrai. Vokiečių mecosopranas Tanja Baumgartner kuria personažą, kamuojamą skausmo ir baimės. Atlikėja, dainavimą nepriekaištingai derindama su vaidyba, pradžios monologe teisinasi, kodėl nužudė vyrą, – tai leidžia geriau suvokti šios šeimos tragediją. Brolis Orestas, įkalintas močiutės nunertame megztinyje, sunkiai apsisprendžia, kurio

šeimos nario pusę palaikyti. Australų bosinis baritonas Derekas Wilsonas savo personažą interpretuoja kaip sutrikusį, jausmingą žmogų, apimtą gilios nevilties, matantį, kad trys jam brangios moterys, nors užima diametraliai priešingas pozicijas, yra pragaištingai priklausomos viena nuo kitos. Strauss'o muzika dar labiau pagilina konfliktą, pabrėždama tarpusavio santykių paradoksalumą ir kompleksiskumą. Tragiškos aplinkybės visus šeimos narius įstumia į aklavietę.

„Elektra“. Elektra – Aušrinė STUNDYTĖ, Klitemnestra – Tanja Ariane BAUMGARTNER, Chrysothemis – Asmik GRIGORIAN

© SF / Bernd Uhlig

Kelias į mirtį scenoje driekiasi per tris skirtingas erdves – tai raudono stiklo kambarys-konteineris, kur nužudoma Klitemnestra, minkštasuolis – Elektros savižudybės vieta, baseinas, kuriame nužudytas tėvas. Kartais jis lyg vaiduoklis iš „Hamleto“ ateina pamatyti savo dukters. Papildomą erdvėlaikį kuria projekcijos ant šaltos *Felsenreischule* uolos. Elektrą persekiojantys kraupūs vaikystės prisiminimai inscenizuojami raudonajame kambaryje, juos transliuoja bespalvės projekcijos. Praeitis susilieja su dabartimi ir driekiasi į ateitį.

Scena, suskaidyta į skirtingas erdves, iš pradžių atrodo perkrauta, tačiau prasidėjus veiksmui atsiskleidė scenovaizdžio organiškumas ir įtaiga, suteikianti veiksmui daugiau prasmų ir vientisumo. Vieni ryškiausių simbolių – kraujo ir gedulo spalvos, atsikartojančios scenografijoje ir kostiumuose. Veikėjų apranga sceniška, tačiau kasdieniškesnė, negu būdinga operoms.

Klitemnestros nužudymo scenoje raudonasis kambarys staiga tampa aklinais juodas. Pagal Antikos teatro taisyklės mirtis nėra matoma, tačiau ji girdima – urvą kiaurai perskrodžia šurpus klyksmas. Elektros akys

plėšriai sužvilga, kai atsisukusi į publiką ji kursto brolių: „Durk dar kartą!“ Antras dūris – tamsoje pasigirsta slogi dejonė, kalno uola apsipila krauju. Sutrikdo skraidančių musių debesis. Ant pilkų akmeninių sienų šėlsta raudonos ir juodos spalvos. Orestas, nužudęs motiną, apimtas panikos bėga nuo scenos ir įsimaišo tarp publikos. Gal jis bando pasislėpti nuo savęs, o gal apsimeta vienu iš mūsų?

Motinos nužudymas nenuslopina Elektros potraukio mirčiai. Nusprendusi nusižudyti, ji jaučiasi laiminga. „Meilė žudo, tačiau niekas nepalieka šio pasaulio, nepažinęs meilės“, – nuskamba jos žodžiai tarsi galutinis atsisveikinimas su tėvu. Jei ką nors nutuoktume apie mirtį, gal net patikėtume, kad nusižudžiusi ji rado ramybę ir pilnatvę. Jaunėlė Chrysothemis lieka viena mirties paženklinuose namuose, tačiau nepraranda vilties, nes girdi, kaip užsidaro keršto ratas.

Publika ilgai ir intensyviai plojo, sukrėsta to, ką pamatė, ką išgirdo, tačiau džiaugdamasi, kad po pusmečio pagaliau vėl galėjo ateiti į operą. ■

APIE ATEITĮ IR VIDURAMŽIUS

Su Rasa BARANAUSKIENE, Skandinavistikos centro asistente, kalbasi Jūratė STAUSKAITĖ

Jūratė Stauskaitė. *Studijavai Upsalos, Lundo, Islandijos, Korko, Stokholmo universitetuose. Skandinavistika turėtų būti persmelkusi tave visais atžvilgiais – esmingai ir jausmingai. Ar Lietuvoje yra kur pritaikyti tokią patirtį?*

Rasa Baranauskienė. Iš tiesų mano kryptis labai aiški, nes pradėjusi nuo švedų kalbos ir skandinavistikos studijų Vilniuje, po metų atsidūriau Upsalos universitete, susidomėjau senąja islandų / norvegų kalba, pradėjau studijuoti šiuolaikinę islandų kalbą, kurios studijas tęsiau Islandijoje. Islandai viduramžiais patyrė didžiulę airių kultūros įtaką. Mane tai suintrigavo, todėl išvykau į Airiją studijuoti keltologijos, mokytis keltų kalbų.

Lietuvoje jaučiuosi gana vieniša, nes žmonių, mokančių tokius kalbų derinius, labai nedaug, beje, ne tik pas mus, bet ir apskritai pasaulyje. Kita vertus, tai suteikia didžiulę laisvę, nes galiu daryti, ką noriu. Verčiu Laksneso romaną iš šiuolaikinės islandų kalbos, skaitau velsietiškus arba airiškus viduramžių tekstus, klausausi nuostabios švedų poezijos... Galimybės neribotos.

Esi patyrusi pedagogę. Tačiau šis darbas altruistinis, ne visada apčiuopiamai rezultatyvus.

Man patinka mokymo(si) procesas. Pati nuolat mokausi, todėl nesu pamiršusi, ką tai reiškia. Sakoma, jeigu mokydamasis žmogus yra laimingas ir atsipalaidavęs, jis pasieks puikių rezultatų.

Į studentus žiūriu pagarbiai ir labai rimtai, juk jie yra mano kolegos arba greit jais taps, nesinorėtų dirbti su užguitais, apsilėidusiais, įniršusiais, todėl nekūrybingais žmonėmis.

Kiekvienas iš mūsų – savita, sudėtinga asmenybė, dažnai veikiama kitiems nesuprantamų impulsų,

todėl vertinti reikėtų labai atsargiai. Mes pradedame studijuoti labai jauni, dar nežinodami, ko iš tikrųjų norime. Pavyzdžiui, kai mokiausi Švedijoje, vidutinis mano grupės studentų amžius buvo 27 metai, o aš tada buvau tik 19-os. Patyriau didžiulę įtampą, kultūrinį sukrėtimą, nes grupiokų motyvacija, palyginti su mano nusiteikimu, buvo gerokai stipresnė.

Pagal mentalitetą Skandinavija, atrodo, artima Lietuvai. Turime nemažai istorinių, o ypač emocinių sąsajų. Iš kokių paskatų jauni žmonės atsigręžia į Šiaurės šalis? Kokias ateities vizijas sieja su žiniomis, įgytomis per studijas?

Skandinavų mentalitetas mums ne toks jau ir artimas. Jie labai racionalūs, prieš ką nors tvirtindami visada atlieka išsamius tyrimus, tiksliai nurodo šaltinius, planuoja toli į priekį ir nuosekliai dirba. Jiems nebūdinga sprendimus priimti ar darbų griebtis paskutinę minutę. Švedijoje padirbėjusi vertėja, supratau, kokios senos, išbaigtos ir kokios sudėtingos yra socialinės jų struktūros. Mano draugė iš Švedijos šiaurės kadaise parašė, kad norėtų kartu švęsti Naujuosius po DVEJŲ metų. Čia tai bent planavimas!

O studijuoti pas mus atveda įvairiausios priežastys – viena gimnazistė, pamačiusi Roy'aus Anderssono filmą, nusprendė, kad rašys apie tai bakalauro darbą, beje, taip ir padarė, kitai kaimynė patarė, kad mokytųsi kurią nors skandinavų kalbą, nes iš to gerai uždirbs. Istorijų yra daug, įvairių ir net įspūdingų. Skandinavistika tam tikru atžvilgiu yra ateities studijos, nes nemažai reiškinių Lietuvoje dar tik klostosi, o Skandinavijoje jie jau seniai įsišakniję. Tai nuolat kryptingai eksperimentuo-

jančios šalys, iš kurių galima daug ko išmokti. Manau, patrauklu ir tai, kad beveik visi mūsų studentai turi gali- mybę studijuoti kurioje nors iš Skandinavijos šalių.

Stokholmo universitete lankei Augusto Strindbergo dramos kursas. Koks Tavo ryšys su teatro menu?

Tai buvo stebuklingas ir labai įtemptas mėnuo! Susi- rinko 30 žmonių iš visos Skandinavijos, po pietų skai- tydavome vis naują Strindbergo pjesę, kitos dienos ryte ją aptardavome, žiūrėdavome spektaklius. Šiuo metu mano ryšys su teatru tik toks, kad išverčiu vieną kitą šiulaikinę pjesę iš islandų ar švedų kalbų.

O koks santykis su menu apskritai? Lankei mano Dailės studiją, prisimenu Tave kaip uolią ir smalsią mokinę. Ar kuo nors praverė dailės pažinimas „iš arti“? O gal tada ieškojai ne tiek meno, kiek bendravimo?

Esu labai smalsi. Manau, tai viena iš geriausių mano savybių. Kad ir ko ieškojau, radau viską – ir meną, ir ben- drystę, ir dar daugiau. Dailė yra nuolatinė mano palydo- vė. Esu aplankiusi tūkstančius parodų ir muziejų įvairio- se šalyse. Atsimenu, su švedų detektyvais ir prokuroru važiavome į Nansi miestą Prancūzijos Šiaurės rytuose – jie turėjo apklausti ten sulaikytus lietuvių nusikaltėlius, aš buvau vertėja. Apklausą numatyta kitą rytą. Laisvą dieną praleidau Nansi dailės muziejuje, šešias valandas žiūrėdama į Caravaggio „Aprėškimą“. Tai viena iš ste- buklingiausių mano dienų. Net dabar galiu vaizduotėje atkurti visą paveikslą, jo koloritą ir nuotaiką. Čia tik vienas epizodas. Kadangi studijavau islandų ir airių se- nuosius tekstus, teko gana rimtai domėtis viduramžių menu, skaityti teorinius veikalus, gilintis į rankraščių gamybos procesą, estetines vertybes.

Be dailės nė iš vietos net skaitant grožinę literatūrą. Pamėginkite suprasti Prousto kūrybą, neišmanydami vaizduojamojo meno! Miestai, pastatai, paveikslai, video- instaliacijos jums neatsivers, jeigu nesidomite kultūra, dai- le, filosofija, literatūra... Nesu nutolusi nuo dailės ir pati, bet neketinu savo bandymų viešinti, nes tai tik žaidimas.

Studijuoji kalbų kontaktus, viduramžių literatūrą, skandinavų kultūrą. Kaip visa tai siejasi?

Viduramžių kultūros ir literatūros studijos yra ne- paprastai įdomi sritis. Islandų sagos, airiški viduram- žių tekstai yra tikrų tikriausias *tour de force* į istorinį kontekstą, idėjų pasaulį, skatinantys nevaržomą vaiz- duotės žaismą. Šiulaikinių tekstų tyrinėtojai ne visa- da taip giliai suvokia idėjų ištakas, laiko ir erdvės po- kyčius, keičiantis žiūros taškams. Lyginamųjų kalbos, ypač literatūros, studijų kontekste aiškiau suvokiamos bet kokių reiškinių bendrybės ir skirtybės.

Turi nemažą vertėjos darbo patirtį. Moki bent 15 kal- bų, 5 dialektus...

Dialektus? Taip, moku aukštaitiškai, bet kai prade- du kalbėti, visi ima nevalingai šypsotis.

Studijavau nemažai mirusių kalbų – senąją airių, vidurinę velsiečių, senąją islandų, lotynų ir t. t., be to, mažąsias kalbas – islandų, gaelic. Kalbų mokymasis teikia didžiulį džiaugsmą ir neįkainojamą patirtį. No- rint gerai išmokti kalbą, būtina išeiti iš komforto zo- nos, susiklosto gana ironiškas požiūris į save pačią, į žmogaus netobulumą, egzistencijos kompleksiskumą.

Versti knygas – tikra meditacija ir malonumas, jeigu nespauštų galutinis terminas, o vertimas žodžiu sutei- kia tokių patirčių, kokios net nesisapnavo. Pavyzdžiui, esu vertėjavusi žemakrosnėje, taip taip, žemakrosnės viduje, kai Vilniuje buvo statoma *Paroc Silikat* gamy- kla, daug metų verčiau Švedijos gelbėjimo agentūrai, turiu net diplomą, kad teoriškai viską išmanau apie ge- sinimą, bet praktiškai to imtis man draudžiama. Esu vertusi Švedijos migracijos tarnybai, bankams, dalyva- vau socialiniuose projektuose ir pan.

Jei turėtum komfortiškas sąlygas tobulai susitvarkyti gyvenimą, koks jis būtų?

Nepadoriai sunkus klausimas. Maždaug taip vaiko klausama, kuo bus užaugęs... Čia jau kaip pasiseks. Prieš pusmetį nuo vėžio mirė mano vyras Kęstutis Ba- ranauskas, architektas, intelektualas, visų mūsų pokal- bių ašis, todėl šiuo metu esu „sprogimo“ taške. Žiūrė- sim, kur tos šukės nulėks, į kokius fraktalus susidėlios.

Dėkoju už pokalbį.

Apie autorių: Ilja Budraitskis, turintis ir lietuviškų šaknų, gimė 1981 m. Maskvoje. Istorikas, socialinis ir meno teoretikas, politinis aktyvistas, menininkas, žurnalų *Moscow Art Magazine* ir *LeftEast* redakcinių kolegijų narys išleido dvi knygas „Disidentai tarp disidentų“ (2017), „Pasaulis, kokį įsivaizdavo Huntingtonas ir kokiame gyvename“ (2020). Maskvos Nacionalinio tyrimų instituto Aukštojoje ekonomikos mokykloje dėsto šiuolaikinio meno teoriją ir filosofiją. Interesų sritys – politinė filosofija ir istorija, globalus konservatyvusis posūkis, meno santykis su ideologija.

Ilja BUDRAITSKIS

MENAS KAIP PARTIZANAVIMAS

Šiuolaikinio meno etinė dimensija, panašu, tapo savaime suprantama kliše. Tolerancija, empatija savo artimajam, svetingumas, diskusijų kultūra, lygios galimybės, įtraukianti politika, kviečiant veikti kartu, – visa tai senokai tapo „*privalomu dalyku, kurio nėra*“. Menas, kartu su vadinamąja kritine jo atšaka, tarsi nuolat kreipiasi į idealizuotą etiką, tačiau tuo pat metu yra smarkiai nutolęs nuo tikrovės. Tai būtina įsisąmoninti, kad toks menas iš tikrųjų staiga netaptų etine praktika.

Unabomberis Theodore'as Johnas Kaczynskis* garbiajame manifeste „Industrinė visuomenė ir jos ateiti-

tis“ amerikiečių kairiuosius kaltino „hipersocializacija“, esą jie aukština moralinį kodeksą visuomenės, kuri tą kodeksą nuolatos pamina. Jos nariai sklidini neapykantos, pavydo, mėgaujasi pranašumu prieš kitus, nors puikiai žino, kad tai darydami laužo etinės normas, apsimesdami, neva jų laikosi. Toks nukrypimas nuo etinių normų galop tampa savotiška rutina, kurios stabilumą kaip tik ir užtikrina etiniai idealai, nors pasiekti jų neįmanoma. Vis dėlto kas nors nuolatos turi priminti, kad jų siekti būtina. Šį vaidmenį, Kaczynskio nuomone, patys sau prisiskiria kairieji, taigi „*moralinė visuomenės mažuma*“. Anot jo, „*kairiųjų tikslai neprieštarauja dominuojančiai moralei. Priešingai, kairieji susitaiko su moralės normų laužymo rutina, suvokia ją kaip natūralią ir savą, mažą to, kaltina vadinamąją pagrindinę srovę (mainstream) tų normų laužymu, nes ji neužtikrina, pavyzdžiui, rasių ir lyčių lygybės, negelbsti skurstančiųjų, nesiekia taikos, nepanaikina nei karo grėsmės, nei visų rūšių prievartos, neužtikrina išraiškos laisvės, gero elgesio su gyvūnais ir pan. Kitaip sakant, individo pareiga yra tarnauti visuomenei, o visuomenės – individui.*“¹

Taigi kairieji moralistai nuolat kreipiasi į visuomenės „sąžinę“, kad sužadintų kaltės jausmą

* Theodoras Johnas Kaczynskis (žinomas kaip Unabomberis), g. 1942 m. gegužės 22 d. Čikagoje, matematikas, visuomenės kritikas, liūdnei pagarsėjęs kova su technologinės visuomenės blogybėmis. 18 metų laiškuose įvairiems žmonėms, susijusiems su moderniosiomis technologijomis bei pramone, siuntė savadarbes bombas (buvo sužalotų, keletas adresatų žuvo). 1995 m. laikraščiams dalimis išsiuntinėjo savo esė, pagarsėjusią kaip „Unabomberio manifestas“. Tekstą išanalizavę solidūs teoretikai pripažįsta, kad teoretizavimo lygmuo itin aukštas, argumentai preciziški, kartu ryškėja aršios kovos su „*puolusia industrine visuomene*“ leitmotyvas. Manifesto ideologinę poziciją galima traktuoti kaip radikaliai dešiniąją, su anarchizmo priemaisiomis, kritikuojančią „leftistų“ veidmainiškumą ir prisitaikėliškumą (*Vertėjo pastaba*).

dėl dorovės stokos. Tokiai „hipersocializacijai“, Kaczynskio nuomone, galima priskirti net ir daugumą eskapizmu grindžiamų alternatyvų, tokių kaip etiniai kooperatyvai, komunos, savivaldos įmonės, jeigu jos suvokiamos kaip getai, kuriuose „moraliai pranašesni individai“ imasi „tiesioginės demokratijos“. Maža to, kuo silpnesnė kairiųjų politinė pozicija, nes tiesiogiai paveikti visuomenės nesugebama, tuo dažniau jie griebiasi moralizavimo ir didaktinių pamokslų.

Paradoksalu, tačiau neatitikimas tarp pareiškimų ir poelgių, žongliravimas dviprasmybėmis, veidmainiavimas, bet tik nekenkia dominuojančiai sistemai, bet dar labiau ją sustiprina. Šiuo atžvilgiu ir „kritinis menas“, senokai praradęs tradicinę visuomeninę savo įtaką, virto tariamos moralinės kritikos įrankiu. Ši kritika palaiko konsensuą, kiekvieno individo moralinę kaltę paversdama principu, įtvirtinančiu amoralią kasdienybę, pavaldžią rinkos dėsniams. Taigi „kritinis menas“ tampa užuovėja socialdemokratinėms ir emancipaciją skatinančioms vertybėms, kurių, beje, negina nei politinės partijos, atstovaujančios masėms, nei protestų judėjimai „iš apačios“. Toks menas yra tarsi vaivorykštinis, estetizuotų įvaizdžių rinkinys, praeities šešėlis, nes mechanškai perima ano meto judėjimų retoriką, tačiau nepaiso politinės jų logikos.

Kritinio meno atstovai, pasitelkdami radikalius moralinius postulatus, tarsi bando suvienyti yrantį pasaulį, kuriame nebėra jokių sąlyčio taškų tarp religijos ir politinės praktikos, tarp ekonomikos ir darbo santykių... Agresyvus konservatizmas, fundamentalizmas ir ksenofobija šiandien prisideda prie to, kad ardoma ekonomika, socialinė sfera, o individualios išgyvenimo strategijos pasineria į chaosą. Tikrasis išnaudojimas maskuojamas, traukiasi į nematomas zonas, o išnaudotojų aukos išstumiamos iš politikos akiračio. Kritinis menas tarsi bando apie tai užsiminti, tačiau ne kaip konkreti politinė programa ar veiksmas, o kaip idealizuota, nuo tikrovės atitrūkusio retorika apie kaltę ir atsakomybę. Tokiu būdu naujasis menas šiandien yra tapęs „beširdžio pasaulio širdimi“.

Georges'as Bataille'is garsiojoje 1929 m. esė „Sėnas kurmis ir priešdėlis *sur*“ pareiškė, kad idėjiškai atsiriboją nuo siurrealistų Ikaro idėjos nuskristi iki Saulės, t. y. pasiekti pakylėtą ir nepaliaujamai tolstantį horizontą. Laikydamasis priešingos strategijos,² įprastos „kurmiui“, kuris kasasi vis giliau ir giliau į „juodąsias tikrovės iščias“, filosofas teigė, kad individualistinis siurrealistų maištas prieš tikrovę tiesiog restauruoja senus principus kartu su iliuzijomis ir viltimis, užuot leidęs joms galutinai suirti. Pokyčiai prasidės tada, kai šūkliai apie „sąmonės išlaisvinimą“, apie moralę ir žygdarbius pradės kelti pasiūlykštėjimą ir neapykantą. Remdamasis Karlu Marxu, teigė, esą puvimas yra gyvenimo laboratorija, kuo labiau pūva šiuolaikinė visuomenė, tuo arčiau tai, kas turės ateiti, vos tik ji galutinai supus.

Priešprieša pakylėtiems dvasios judėjimams, pasak Bataille'io, yra stichiškai kylantys šiurkštūs masiniai judėjimai. Čia peršasi proletariato idėja – proletarai nespekuliuoja tuo, kad moralė tariamai žlugusi, nesiekia gelbėti prarastų vertybių, nes nesiremia dorove, suirusia iš vidaus.

„Konservatyvusis revoliucionierius“ Carlos Schmittas aiškino, kad komunistinis judėjimas nutraukia ryšius su bet koku konsensu, o šią idėją išgrynino, taikydamas vadinamąjį „partizano“ principą. Anot jo, „partizano“ idėja kaip grėsmė Naujųjų laikų suverenumo koncepcijai pirmąkart iškilo XIX a. pirmojoje pusėje, kai pasipriešinta Napoleono imperijai, kuri buvo ambicingiausias universalistinis tų laikų valdžios ir tvarkos projektas. Prancūzijos armija, tuo metu geriausiai organizuota Europoje, skaudžiausius smūgius patyrė, susidūrusi būtent su valstiečių partizanais iš pradžių Ispanijoje, po to Rusijoje.

Partizano jėgą sustiprina provokuojanti nepagarba, maištas prieš viską, kas racionalu ir tvarkinga. Partizanas atmeta karo taisykles – svarbiausią Naujųjų laikų Europos išradimą, siejamą su Vestfalijos taika, sudaryta 1648 m. Be to, partizanas nėra „viešojo figūra“ – jis nedėvi uniformos arba nuolat ją keičia. Jam neegzistuoja riba tarp kautynių ir lais-

valaikio. Jo stichija – gamta, miškas ir kalnai. Jis išnyra iš tamsos, kad suduotų netikėtą smūgį, ir lygiai taip pat netikėtai dingsta tamsoje. Partizanas nėra kariškis, tačiau nėra ir civilis, – jis gali būti ir vienas, ir kitas, tai priklauso nuo aplinkybių. Jo akstinas – absoliuti priešprieša viskam, todėl jis visada pasirengęs rizikuoti, nesilaikydamas jokių taisyklių priešininkų atžvilgiu. Tačiau būtent todėl jis neturi ir iliuzijų, kad priešininkai jo pasigailės.

Pirminis partizano tipas, pasak Schmitto, yra „telūrinis karys“, prisirišęs prie gimtosios žemės. Neįtikėtiną jėgą ir valios stiprybę jam teikia archajiškumas, karingas antišiuolaikiškumas. Toks karys tarsi sugeria visus slaptus, ikivalstybinius, komunistinius ir anarchistinius valstietijos pradus, kurie, prasidėjus karui, prabunda ir supurto Moderną, išiveržusį į archajinį pasaulį. Be to, partizanas iš principo skiriasi nuo senovės herojų, nes simbolizuoja tamsiąsias žemės jėgas, kurių pabudimas – tai reakcija į suverenumą, pakylėtas tvarkos ir skaidrumo idėjas.

Vis dėlto telūrinis partizanas – „tėvynės gynėjas-autochtonas“ – viso labo yra tikrai tikrosios grėsmės šauklys. Partizano esybė iškart pasikeičia, kai latentinė archajinė žemės jėga susilieja su radikalia filosofija, žvelgiančia ne į aukštumas, o į žemumas, kitaip tariant, į materiją – „žemės kirminus“ (*Les damnés de la terre*³) arba „netikėlius“.

Lenininė marksizmo atmaina XX a. sukūrė „globalaus partizano“, kurį gena absoliuti neapykanta dominuojančiai tvarkai, provaizdį. Proletaras ekonomiškai atsiejamas nuo gamybos priemonių ir nuosavybės, o partizanas politiškai nutraukia ryšius su konkrečia teritorija, savo kovos poligonu paversdamas visą pasaulį. Proletaras nieko neturi, todėl kovoja ne už savo „žemės sklypelį“, o potencialiai už „visas tėvynes“, kartu sudėjus.

Schmitto nuomone, kai griaunamoji istorinio materializmo jėga susivienija su sukilėliais, nepaisančiais hierarchijos ir įstatymų, kyla pati didžiausia grėsmė suverenumui. Tai tarsi košmaro išsipildymas, kai į tikrovę nužengia „išsilavinęs *Jemelijanas Pugačiovas*“.

Rusijos valdantįjį elitą dar XIX a. pradžioje bandė apie tai įspėti kontrrevoliucinis mąstytojas Josephas de Maistre'as. Gali būti, kad bet kuris darbininkas – „kalbantis įrankis“, kurio šeimnininkai paprasčiausiai nepastebėdavo, – dabar yra užsimaskavęs partizanas, revoliucinės politikos adeptas, neapkenčiantis kapitalizmo ir valstybės apskritai. Tokiu būdu ribos tarp karo ir taikos galutinai išnyksta.

Carlas von Clauzewitzas⁴ karą laikė politikos tęsiniu, bet Leninui politika buvo ne kas kita, o globalus partizaninis karas be jokių apribojimų ir taisyklių. Juo nesiekama nei paliaubų, nei susitarimų, nei jėgų pusiausvyros, jis nepaiso karo veiksmų „etikos“. Partizanas neturi nieko, tačiau nori užgrobti visą pasaulį, kuklesni tikslai jam per menki. Todėl „*Leninui tikrasis karas yra tikrai revoliucija, nes ją sukelia absoliutus priešiškasumas. Visa kita – sąlygiškumai*.“⁵

Partizanas galingas todėl, kad nenuspėjamas, nuolat keičiantis pavidalus ir labai judrus. Tačiau šis nepastovumas, išmušantis priešininką iš vėžių, – tai strategija, nulemta to, kad stoti į atvirą kovą yra neįmanoma. Šiuo atžvilgiu Schmitto apibūdintam partizanui tikrų įžymioji Levo Trockio maksima, ištarta po Bresto taikos žlugimo 1918 m., – „*nei taikos, nei karo, o armiją paleisti*“. Bolševizmo sėkmę lėmė ne pergalė prieš kapitalizmą, bet gebėjimas paveikti žmonių, nepriklausančių nacionalinėms valstybėms, sielas. Taigi smūgio reikėtų laukti ne fronto linijoje, o užnugaryje, nes proletarai bet kada gali sukilti prieš „savo“ valdžią. Partizanai kovoja „tamsiojoje pusėje“ – ten, kur tos kovos mažiausiai tikimasi. Todėl keičiasi ne tikrai karo prasmė, bet ir erdvėlaikio struktūra. Schmittas partizaną lygina su povandeniniu laivu, suteikiančiu jūrai, kurios paviršiuje seniau vykdavo jūriniai mūšiai, papildomo gylio dimensiją.⁶

Apibendrinant galima sakyti, kad partizanas smogia iš pogrindžio, iš pilkųjų nematomų zonų, vengdamas tiesioginių susidūrimų (vadinasi, ir taikos susitarimų). Jo pantomimos, kuriai būdingi persirenginėjimai, pabrėžiantys bet kokios uniformos

sąlygiškumą, esmė yra absoliutus priešiškas. Toks priešiškas apnuogina žaidybinių, nerimtą, kompromisinį bet kokio karo „pagal taisykles“, „reguliaraus žaidimo atviroje scenoje“⁷ pobūdį. Partizano karas nėra „kariškių karas“, o jo politika nepriširtina „politikų politikai“.

Ar būtų pagrindas teigti, kad šiandien vienu iš naujojo partizanavimo būdų galėtų tapti menas? Juk jau įprasta jį laikyti kompromisų ir konsensuso simboliu. Tai ir suteikė menui naują vaidmenį – sutaisyti visuomenę su pačia savimi, o kartu leido peržengti tradicines jo paties ribas. Šiuolaikinis menininkas, jausdamasis tarsi įgaliotas nuolat kurti pasaulį iš naujo, gali veikti kaip mokslininkas, politinis aktyvistas, drąsus paslėptų politinės valdžios veikimo mechanizmų tyrėjas. Kritinio meno kūrėjai partizanines praeities taktikas propaguoja, skatindami susitaikymą ir moralinį atsinaujinimą. Tačiau ar jis, gavęs šiuos įgaliojimus, sugebės panaudoti juos kardinaliai priešingam tikslui?

XXI a. pirmojo dešimtmečio tarptautinis meninis akcionizmas, pradedant *The Yes Man*, baigiant *Pussy Riot* ir Piotro Pavlenskio akcijomis, rodo, kad politinis aktyvistas, persirengęs menininku, turi nepalyginamai didesnes galimybes kritikuoti ir skleisti propagandą, negu tradiciniai politikos aktyvistai. O šias galimybes jam užtikrina, galima sakyti, Schmitto aprašytos partizano savybės – nepastovumas, judrumas, politinis suinteresuotumas. Persikūnyti į menininkus gali tiek kairieji teoretikai, socialinių judėjimų strategai, tiek ir kovotojai prieš gentrifikaciją. Ši mimikrija plėtojasi laipsniškai ir kol kas neįsisąmoninama kaip strategija, vienijanti giją, kuri galėtų meniniam partizanavimui suteikti globalų pobūdį ir trūkstantį gylį.

Vis dėlto įsibėgėjantys procesai – sociumo irimas, politinė degradacija ir visuotinė militarizacija – ko gero, greitai metu galutinai sunaikins meną kaip terpę, palankią siekti konsensuso. Šiuo atžvilgiu partizaninė strategija ne tik suteikia menui galimybę imtis iš esmės naujo vaidmens, bet ir siūlo formą, pavidalą, kurį įgavęs menas galbūt įstengs išlikti

ateityje. Tą įsisąmoninti įmanoma tik esant kritikai, nukreiptai į patį meną ir į pačius menininkus, taigi tik atmetus kompromisinę ir moralizuojančią laikyseną. Tik pasitelkiant partizanui būdingą giluminį, viską apimantį priešiško jausmą galbūt pavyks įkvėpti menininkus ir žiūrovus ieškoti naujo konsensuso. ■

Vertė Kęstutis ŠAPOKA

@ Ilja Budraitskis

@ *Moscow Art Magazine*. 2017, nr. 101

¹ Теодор Качинский. Индустриальное общество и его будущее (Манифест Унабомбера). Москва: Библиотека неконформиста. 2006, с. 31.

² Georges Bataille. The “Old Mole” and Prefix Sur. In: *Visions of Excess: Selected Writings, 1927–1939*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1985, p. 38. Georges Bataille (1897–1962) – prancūzų filosofas, literatas, tyrinėjęs konsumerizmo, misticismo, erotizmo, siurrealizmo, transgresijos temas. Padarė įtaką filosofams „poststrukturalistams“, socialinei teorijai (K. Š. pastaba).

³ Prancūzijos kolonijoje Martinikoje gimęs psichiatras Franzas Omaras Fanonas (1925–1961) 1961 m. išleistoje knygoje *Les damnés de la terre* analizuoja kolonializmo nulemtos dehumanizacijos poveikį tiek individams, tiek tautoms. Fanonas buvo kolonijinės institucionalizuotos psichiatrijos priešininkas (K. Š. pastaba).

⁴ Carl von Clausewitzas, prūsų karo generolas ir karo teoretikas (1780–1831), suabejojęs karo taisyklėmis ir „karo etika“. Laikomas dialektiku ir racionalistu (nors ir veikiama romantizmo idėjų), maniusiu, kad karas nėra tapatus abstrakčioms schemoms žemėlapiuose ir karvedžių galvose, labiau priklauso nuo daugelio tikrovės veiksnių, kurie dažnai yra sunkiai prognozuojami (K. Š. pastaba).

⁵ Карл Шмитт. Теория партизана. Москва: Праксис, 2007, с. 81. Carl Schmitt (1888–1985) – vokiečių juristas, konservatyvių pažiūrų politinis teoretikas, priklausęs nacių partijai. Kritikavo parlamentinę demokratiją, liberalizmą ir kosmopolitizmą. Nepaisant to, politinė jo teorija, veikalai, skirti diktatūros analizei, ypač partizano koncepcija, padarė didelę įtaką Vakarų politiniams filosofams, tarp jų kairiesiems (K. Š. pastaba).

⁶ Ten pat, p. 108.

⁷ Ten pat.

Apie autorių: Vytautas Landsbergis-Žemkalnis įvairiais atvejais, dažnai priešokiais, rašė atsiminimus. Jų yra skelbta pagrindinėse atsiminimų ir dokumentų knygoje „V. Landsbergis-Žemkalnis. Iš atminties ekrano“ (2009), „Mamutė. Ona Jablonskytė-Landsbergienė“ (2020), bet šeimos archyve dar gausu ir neskelbtos šio pobūdžio medžiagos. Architektas yra detalai aprašęs savo sūnaus Gabrieliaus gelbėjimo iš gestapo kalėjimų odisėją. Glaustai apie tai pasakojama knygelėje *Hochverrat* (1990) ir „Iš atminties ekrano“. Fragmentas, kurį dabar siūlome, apie baisųjį Karaliaučiaus bombardavimą 1944 m., turi ir istorinio liudijimo reikšmę.

Vytautas LANDSBERGIS-ŽEMKALNIS

KARALIAUČIAUS ŽŪTIS

[1944 m.] 29 VIII iš ryto buvome jau Karaliaučiuje. Į stotį grūdosi minios moterų su vaikais. Pasiteiravau, ką tai reiškia, – paaiškino man žmonės, kad šią naktį atskridę anglai išmėtė lapukus, kad sekančią naktį Karaliaučius bus nušluotas nuo žemės paviršiaus ir kad moterys su vaikais pasisaugotų. Pasitikėjimas anglais didelis, na, tai ir bėga. Tačiau mudu su Jasiunevičium¹ likom. Išgėrėm stoty kavos ir nuvažiavom tramvajumi į patį senamiesčio centrą. Netrukus su rūkalų pagalba gavom ir kambarį senajam Karaliaučiaus viešbuty „Berliner Hof“.

Netoliese, už kanalo, buvo ir advokato Wölscho kontora. Advokatas pažadėjo man pasiteirauti apie kalinius [*tarp jų turėjo būti ir Landsbergio-Žemkalnio sūnus Gabrieliūs*], o raštą advokatui į Tilžę žadėjo paruošti vakare, 17 val., prašė tuo laiku ir užėiti, nes dabar neturįs absoliučiai nei minutės laiko.

Išėjome su Jasiunevičium pasivaikščioti į uostą. Juokaudamas rodžiau į fachverkinius uosto sandėlius ir sakiau: „o ryt, kai anglai šią naktį apvalys Karaliaučių, rasime šioj vietoj vien degėsius...“

Grįžom į viešbutį, papietavom. Kažkodėl man parūpo pasidaryti visų tų dokumentų nuorašus, kuriuos turėjau vakare atiduoti Wölschui. Tą ir padariau.

Penktą valandą aš jau buvau pas Wölschą. Pastebėjau jo nepaprastą susirūpinimą ir nervingumą. Jis pranešė man, kad teiravosi dėl kalinių, Karaliaučiaus kalėjime tokių nėra ir nebuvo. Laišką galėsiąs paruošti tik rytdienai 11 val., nes šiandien turįs tuoj labai svarbų posėdį. Paėmė iš manęs d-ro Schmidto laišką su priedais ir skubiai atsisveikino. Ką darysi? Reikia palaukti rytdienos. Pavakarieniavome ir dar kiek pavaikščioję nuėjom gulti. Nakčia, VIII 30, 0 val. 50 min. pažadino mus sirenų kauksmas. Aš pašokau ir tuoj ėmiau iš kuprinės į portfelį kraustyti Gabriuko daiktus. Labai skubėjau. Instinktyviai jutau, kad tuoj „prasidės“. Jasiunevičius dar siūlė į slėptuvę neiti. Atsakiau: „Būtinai eiti!“ Išsigando ir Jasiunevičius, paskubom čiumpa lagaminą su dokumentais ir kitokiais prekybai vertingais, brangiais dokumentais.

Vos atsidūrėm slėptuvėj, kai prasidėjo anglų paža-
dėtoji velniava. Tai buvo lygiai 1 val. nakties.

Viešbučio slėptuvė – tai koridorius, gana siau-
ras, gal kokio 1,2 m išilgai brandmauerinės sienos,
ugniasienės. Koridorius švarus, baltom plytelėm sie-
nos ir grindys išklotos. Centre įėjimas iš viešbučio
vestibiulio, o galuose du atsarginiai išėjimai. Slėp-
tuvėje buvo gal kokie 30–40 žmonių, jų tarpe kelios
moterys ir keli kariškiai. Viskas aplinkui virė ir dun-
dėjo, tarytum būtumėm buvę patalpoje šalia kažko-
kio milžiniško vandens malūno.

Beldimas ir dundėjimas buvo ritmingas, ir ne vie-
nas ėmė po kiek laiko snausti, p. Jasiunevičius tai ir
visai užmigo. Aš sėdėjau pasilenkęs, rankom galvą
parėmęs. Neskirdavau atskirų sprogimų, nes anglai
formaliai Karaliaučių tą naktį malė. Staiga tarytum
požeminis smūgis sudrebino visą mūsų slėptuvę.
Primirko [= prigeso] šviesa, tačiau neužgeso. P. Ja-
siunevičius pašoko baisiai nusigandęs. Pamenu, vi-
sas virpėjo kaip drugelio sparneliai.

„Volltreffer!“ – išgirdau vieną antrą autoritetin-
gą balsą. Tuoj metėsi trys grupės prie išėjimo. Vel-
tui!.. Keturių aukštų senas viešbutis užgulė visus
išėjimus. Beviltiška buvo mėginti atsikast, tai neį-
manoma – virš mūsų milžiniška krūva plytų ir kito-
kios medžiagos. Gyvi palaidoti!.. Netrukus pradėjo
skverbtis ir pikti dūmai. Tuoj panaudojom vandenį
iš dviejų pilnų statinių. Pamirksom visų pirmiausia
nosines, nes kvėpuoti darėsi kas minutę sunkiau. Du
vokietukai surado sienoje silpnai užmūrytą, matyt,
atsargai paliktą nedidelę, bet pakankamą „iššliaužti“
skylę. Atsirado ir laužtuvas bei kirka. Bematant skylė
buvo išvalyta, ir mes visi ramiai, viens paskui kitą,
iš eilės, ant pilvo iššliaužėm iš savo slėptuvės į gre-
timo namo kažkokį tamsų rūšį. Karininkai tuoj su
pagalba elektrinių lempučių rado kitoj sienoje dar vie-
ną vietą, matyt, šviežiai užmūrytą. Tuoj imta kalti,
ir netrukus pamatėm akinančią šviesą. Prasivalėm ir
vėl, kaip anksčiau, išlipom į kažkokį laiptų narvelį,
pro didelį pailgą langą pamatėm milžinišką lieps-
ną. Tuoj laipteliais pakilom į parterį ir pakliuvom
į kažkokią krautuvę ar kontorą, dabar ir neatsime-

nu gerai, kas ten buvo. Susirinkom visi ir stebėjom
pro didelę vitriną neįprastą gaisro vaizdą. Kas nėra
to matęs, tam sunku ir įsivaizduoti ar patikėti. Ap-
linkui viskas degė. Nuo stogų varvėjo kažkokia tiršta
masė, apakinančios melsvai geltonos šviesos, pana-
šiai kaip šveicavimo šviesa. Pati gatvė degė taip pat
vietomis ta pačia apakinančiai melsva ugnim. Čia pat
praūždavo ugnies viesulas, tarytum žiemos sniego
pūga, su kažkokiu šiurpiu staugsmu žiežirbos it snie-
gaitės [=snaigės] apiberdavo ištisai visą gatvę, tai stai-
ga pakildavo į viršų, tai sūkuriais, sraigtais lyg dulkių
debesys. Įsiutusios audros susukdavo ugnies kūgius.

Ten eiti, pasirodo, negali. Išsigandę, kvapą užėmę,
stovėjome mes visi ir žiūrėjome su neapsakoma bai-
me į gatvę. Visi gerai supratome, kad netrukus sti-
klas, kad ir labai storas, temperatūros neatlaikys, o ir
to stiklo metalinis rėmas kiekvieną minutę ims de-
formuotis. Išėities, atrodo, nebuvo jokios. Tie patys
gelbėjimo žmonės laikė rankose įrankius ir abejojo:
„daužyt ar nedaužyt vitrinos?“ Čia pat stovėjęs aukš-
tas, senas karininkas, rods, pulkininkas, sukryžiaęs
ant krūtinės rankas ramiai tarė: „Na, tai ką, brangūs
ponai?.. Ten mūsų slėptuvėje būtume uždusę, čia su-
degsime, gi išėjus į gatvę, kaip matote, iškepsime!..“

Mūsų atsirasdavo vis daugiau, ir pradėjome visi
dusti. Įstrižai nedidelės aikštės, skersai gatvę, degė
kinematografas „Alvahambra“,² degė iš viršaus į
apačią, o apačioj pamatėm kažkokias žmogystas prie
įėjimo, kuris buvo bene vienintelis taškas, vieta, kur
nedege. Kaip skęstantis, žmonės sako, šiaudelių grie-
bia išsigelbėti, taip ir čia sužibo kažkokia viltis ir
„gelbėtojai“ tvakstelėjo kirkom į langą. Neišpasaky-
tas karštis staiga spustelėjo mus visus. Kažkoks vo-
kietukas šūktelėjo mums, kad bėgtumėm su juo, kad
jis pažįstas gerai senamiestį ir išvesias mus į Nord-
bankhofą, o ten gyvena jo teta... Keistas ir netikėtas
pasiūlymas. Kodėl jis mums tai pasiūlė?.. Tačiau ne-
buvo laiko svarstymams, šokom į degančią gatvę ir
šokinėdami per liepsnojančias vietas movėm stačiai
į „Alvahambra“ pro duris, žemyn į slėptuvę, tačiau
mus sulaikė iš slėptuvės einą žmonės. Ten eiti, pasi-
rodo, negalima, nes ten jau duso žmonės.

Karaliaučiaus pilis po bombardavimo 1944 m.

Vienintelis išsigelbėjimas – išbėgti iš degančio rajono ir tai kuo greičiausiai. Mūsų naujasis palydovas įsakė sekti paskui jį, ir mes pasileidom visi trys pavojingon, bet neišvengiame kelionės. Karštis buvo neišpasakytas, daug kas gatvėse staiga „užsiliepsnodavo“ ir staiga it degtukas, siera perdaug užpiltas, sudegdavo. Šokinėdami per laužus ir lauželius, perbėgdami iš vartų į vartus, kur pastebėdavom mažesnę ugnį, pasiekėm bažnytelę, kuri čia pat prie viešbučio buvo, tik ją pasiekti tai ilgas ir sunkus kelias. Čia pat prie bažnytelės ir baseinas su vandeniu. Mes netrukome juo pasinaudoti. Vanduo, kad ir labai šiltas, mus gerokai ne tik atgaivino, bet ir kuriam momentui saugojo nuo karščio. Sakau, momentui, nes bematant buvom jau sausi. Dar valandėlė pasiryžimo, ir pasiekėm kažkokį parką, kurio viena dalis degė. Mūsų gelbėtojas mus vis ragino ir ilsėtis nedavė. Vis kažkokia jėga jį traukė prie to Nordbankhofo. Mes sekėm paskui, nes matėm ir stebėjome tikrai to žmogaus didelį apsumkumą ir, matyt, praktiką. Tik vis buvo neaišku, kodėl jis mus pasirinko? Mus, svetimtaučius? Kodėl? Ir vis ragindavo: „*Schnell, schnell! Es ist sehr gefährlich!*...“ Bėgom pro degančius Karaliaučiaus parodos paviljonus. Karštis buvo neišpasakytas... Tačiau nugalėti reikia, nes už tų paviljonų išganinga jau Nordbankhofo didžiulė aikštė.

Nugalėjome ir šį pragarą, nors turiu pasakyti, kad buvo momentas, kai karštis taip svilino, jog atrodė, kad tuoj suliepsnosiu. Gerokai apsvilom ir galų gale atbėgom į aikštę ir nugriuvom į esamą priešais stotį žalumyną.

Išsigelbėjome. Tuo pačiu momentu pamaniau: „Jei šį kartą gyvas išlikau, tai Gabriuką tikrai rasiu ir greit! Kitaip negali būti.“

Geradaris vokietytis kažkur dingo, ir mes jo daugiau nematėm. Nors ir degė visi aplinkui esantys didžiuliai pastatai, tačiau aikštė tokia didelė, kad žaliajam plote nejutom net gaisro kaitros. Gulėjome ir stebėjome priešais degančią stotį. Nedegė tik nuošaliai stovįs Radiofonas. Gatvėmis užė bėgalė gaisrinių mašinų, kurios čia atlėkė vos ne iš visų Prūsų, tačiau į degantį senamiestį prasimušti pro griuvėsius ir ugnį negalėjo, todėl netrukus užplūdo kone visą stoties aikštę. Taip išgulėjome iki 9 val. ryto. Vaiz-

das buvo klaikus. Mėginom paeiti link viešbučio aplinkiniais keliais pro uostą. Tarytum pranašas – vakar čia pat su Jasiunevičium, eidami pro sandėlius, jog [=juk] sakiau, kad atlėkė anglai nušluos tuos fachverkinius sandėlius ir paliks vien degančius. Taip, aplink viskas buvo tuščia, tik krūvos – ir tai, stebėtina, nedidelės – degulių ir pelenų... Kanale matėm baigiantį iš vidaus degti ir vargšą belaisvį kaunietį vilkiką – „Perkūną“. Šen bei ten gulėjo nusvilę, sudegę žmonės. Priartėjome ir prie advokato Wölscho namų... vietos!.. Ničnieko neliko – didžiulė... duobė! Ant tilto vėl keli apdegę lavonai... Toliau nebegalėjome eiti, nes viskas dar tebedegė ar tebesmilko tamsiais, graužiančiais ir dusinančiais dūmais. Pasukome stoties link. Laimei, stotis nesubombarduota. P. Jasiunevičius siūlė pa[si]likti ir paimti iš policijos liudijimą dėl subombardavimo. Tačiau man rūpėjo Tilžė ir aš, įtikinęs jį, kad vis tiek dabar nieko negausime, nes dar viskas tebedega ir dar ilgai tebedegs. Ir aš, reikia pasakyti, neklydau. Karaliaučius degė dar ištisą savaitę. Nupirkau du bilietus į Tilžę. ■

Parengė Vytautas LANDSBERGIS

¹ Jasiunevičius – rangovinės kompanijos „Rentinys“, kuri įdarbindavo lietuvius, atvykusius į Vokietiją, direktorius. Taip jį apibūdina atsiminimų autorius, nors šiaip keliskart mini „Rentinio“ vadovą Sliesoraitį.

² Turbūt „Alhambra“.

Tomas KIAUKA

ANAPUS REGIMYBIŲ ILIUZIJOS: GUDAITIS VERSUS PLATONAS

Įspūdžiai iš parodos „Siela kaip paukštis“ Klaipėdoje, Baroti galerijoje

Platonas nemėgo dailininkų, net nenumatė jiems vietos, kurdamas savąją idealios valstybės viziją. Gal filosofas nekentė grožio ir dailių formų? Gal jį erzino žydinčios gėlės, akinančios Helados spalvos? Anaip tol. Grožį Platonas vertino labiau už viską, tačiau tikrasis grožis, jo supratimu, visai ne tas, kurį regime akimis, nes čia tik netobuli, laikini amžinojo grožio atvaizdai. Būtent dailininkai trukdo suvokti grožio idėją, nes vilioja savo nupieštais jo atvaizdų atvaizdais. Įamžindami tai, kas laikina, kas tik trumpam pasirodo ir tuoj pat pranyksta, jie nukreipia visuomenės dėmesį nuo amžinojo grožio idėjos, nors tik dėl jos, anot filosofo, ir verta gyventi.

Antano Gudaičio paveikslų niekaip nepavadinai gražiais. Šiam dailininkui tarsi nerūpi grožis, tiksliau tariant, tai, kas daugeliui atrodo gražu, kas puošia mūsų būstus ir buitį, yra priderinta prie interjero, atliepia tam tikrą skonį ar madą. Gudaičio paveikslai nieko nepuošia ir prie nieko nėra priderinti. Jie atveria visai kitokį grožį. Jis didingas, monumentalus, savaip gąsdinantis, todėl neįmanoma jo apibrėžti įprastais estetiniais terminais. Ar žmogaus likimas, svarbiausi gyvenimo įvykiai, tarp jų ir mirtis, gali būti gražūs?

Pats pasaulio egzistavimo faktas yra nesuvokiama „gražus“ – tai tikrų tikriausia mistika. Menininko pareiga ir pašaukimas yra parodyti – kie-

kvienu atveju savaip – tą racionaliai nesuvokiamą, mistišką pasaulio grožį, o kartu ir svaiginančią mūsų visų egzistencijos nesuvokiamybę.

Gudaitis, tapytojas ir mąstytojas, studijavo Lietuvoje ir Paryžiuje, inicijavo *Ars* grupę, dar tarpukariu išryškinusią lietuvių koloristinės mokyklos ypatumus. Jam teko susidurti su valdžių kaita, patirti socrealizmo doktrinos spaudimą.

Jo kelias ilgas, kartais ne pats tiesiausias, su duobėmis. „Sūnaus palaidūno“ cikle esama ir savirefleksijos pėdsakų. Sūnus palaidūnas, tapytojo *alter ego*, pavaizduotas tarp agresyviai kriukšničių kiaulių – Gudaitis yra minėjęs, kad sovietiniai valdininkai piktinosi, įžvelgę tarp jų save. Dailininką vedė vidinė būtinybė, pralaužusi rėmus ir ideologines užtvartas. Gudaičio personažai ne iškart pakelia galvas į dangų, į žvaigždes. Susėda prie Paskutinės vakarienės stalo, grįžta namo su žuvimis, išlipusiomis į krantą, žvelgia į paukščius – sielos antrininkus, tarpininkaujančius tarp šio ir ano pasaulio. Ši kelionė niekada nesibaigia. Paveikslai irgi nėra „užbaigti“, nes juose teka, žėri gyva būties versmė, sklidina dramų ir įtampas.

Tapytojo fenomenai būdingas priešistorinis uolų piešėjo gaivalas, lietuvių tautodailės dvasia, rembrantiška rimtis, sezaniškas struktūriškumas, nors išoriškai paveikslai nė kiek į juos nepanašūs, čia kalbu tik apie tapybos sąrangą.

Antanas GUDAITIS. *Sūnus palaidūnas*. 1971–1972

Priešistorinis gaivalas „prikausto“ tapytoją prie molberto, rembrantiška sąmonė neleidžia meluoti, sezaniškas žvilgsnis struktūruoja plastines formas, o lietuvių tautodailė tapybos substanciją perleidžia per giliausius sielos filtrus. Gudaičio mostas energingas, drąsus, savaip brutalus. Pasak kolegų, jis tapė ne teptuku, o kapojo kirviu. Gudaitis nesiekė išoriškai dailių formų, jis lyg skulptorius nutašydavo viską, kas nereikalinga, nuplėsdavo kaukes, atverdamas esmę. Jam nerūpėjo saulės užlieti peizažai, virpanti šviesokaita kaip impresionistams, jo paveiksluose šviesa sklinda iš vidaus, iš metafizinės spalvų ir brūkšnių energijos. Gudaičio jėga – daugybę dažų sluoksnių suguldžius į šiurkščiausias faktūras, amžinybės šviesoje atskleisti, koks baisus nematomybės grožis.

Dailininkas tapė ne konkretų asmenį, bet pačią žmogaus idėją – jo žmogiškumą. Ne tam tikros rūšies ar veislės paukštį, katiną, žuvį, bet jų prasmes. Kompoziciniai, spalviniai, ritminiai elementai nevaizduoja pažįstamų vietų, jie atveria pasaulio sąrangą. Šitaip paveikslai įgauna mitinį pirmąpradį universalumą, kurio pagrindinė ypatybė, palyginti

su istorijos konkretumu ir vienkartiškumu, yra amžinas vyksmas, virsmas, begalinė kartotė.

Bet koks tapomų objektų individualumas, išskirtinumas, originalumas ir unikalumas nukapojamas kaip nereikalingas priedas, apgaulinga pakuotė, apsimetėlio ar pamaivos poza. Nėra jokio vertybinio skirtumo tarp žmogaus ir paukščio, tarp žuvų ar katinų. Viskas yra kosminis šokis, ritmingas, begalinis persikūnijimo procesas. Autoportrete su paukščiu abiejų akys pavaizduotos vienodai, it juodosios kosminės skylės, siurbiančios į save efemeršką būtį. Žmogaus veidas yra viso labo brūkšnių ir spalvų derinys, nė kiek ne svarbesnis už foną, struktūruotą erdvę ar kokį nors kitą panašiu būdu dažais „išdrožtą“ objektą. Visi jie vienodai svarbūs, jei nebūtų bent vieno, net visai nereikšmingo brūkštelėjimo, sugriūtų visa

kompozicinė schema, neliktų maksimaliai įtempto spalvų skambesio.

Atpažįstamų atvaizdų ar istorijų, kad ir kaip ieškotume, čia nerasime. Bet gal atpažinsime save, žvelgdami į Sūnų palaidūną, apspistą kriukšinių kiaulių, ar į Nustebusį, žvelgiantį į žvaigždes, gal išgirsime, kaip kalbamės su savo siela-paukščiu („Laukiantis“). O tada mus įtrauks amžina mitinė tėkmė, pajusime, kaip iš drobių plūsta svaiginanti transcendencija.

Menas yra atskleidęs įvairiausius būties pavidalus – ji gotiškai geibi ir švelni, impresionistiškai virpanti ir džiugi, romantiškai ilgesinga ir paslaptinga, siurrealistiškai keista ir mistiška, beikoniškai baisi ir šlykšti... Gudaičio būtis, išvaduota iš regimybės iliuzijos, toli gražu nėra rami, taiki ar harmoninga. Paveiksluose ji išnyra tvirtai suręsta, maksimaliai įtempta tarp amžinybės grožio ir laikinybės tragizmo. Jo tapyba nėra „tobula“, nes liudija dramatišką mūsų egzistencijos netobulumą. Kiekvienas potėpis šią dramą perteikia sąžiningai, oriai ir, be abejo, talentingai, taip, kaip būdinga tik jam vienam – Antanui Gudaičiui. ■

Antanas GUDAITIS
Du tamsūs paukščiai
1987

Antanas GUDAITIS
Šviesus motyvas
1984

Antanas GUDAITIS. Paukščių poilsis 1987

Virginijus SAVUKYNAS

KAS UŽŠIFRUOTA LIETUVIŲ KILMĖS IŠ ROMĖNŲ TEORIJOJE?

1. Įvadas

Lietuvos metraščiai – viena didžiausių istorijos mįslių, ypač legendinė jų dalis, pasakojanti apie romėnų giminių atvykimą.* Tyrinėtojai nuo pat XIX a. laužo galvas, kas čia slepiama ir ką norėta įrodyti. Atsakyti į tuos klausimus nėra paprasta. Bychoveco kronika, rasta XIX a., buvo priimta entuziastingai, bet XX a. pirmosios pusės istorikai, veikiami pozityvizmo, vertino ją skeptiškai, esą legendinė dalis neturi jokios istorinės vertės, tai tik fantazijos žaismas. Tyrimai, atlikti per pastaruosius tris keturis dešimtmečius, vėl suaktualino Lietuvos metraščius, įrodydami, kad ne viskas juose vien fantazija. Beje, tai viena iš temų, dominančių ne tik lietuvių, bet ir baltarusius, lenkus, rusus. Nebandysiu apžvelgti plačios ir labai gausios literatūros šiuo klausimu – tam reikėtų atskiros studijos. Apibendrintai galima išskirti tris tyrinėjimų kryptis – 1) istorinę, 2) literatūrologinę, 3) mitologinę. Rimvydas Petrauskas neseniai įtikinamai atskleidė, kad legendinė metraščių dalis buvo rašoma, remiantis to meto (t. y. XVI a.)

realijomis: *„Lietuvių kilmės iš romėnų teorija nėra praeities rekonstrukcija, o priešingai, jos konstravimas, perkeliant į praeitį vertybes ir santykius, kurie buvo svarbūs XVI a. pradžios Lietuvos didikams.“*¹ Tai labai svarbi įžvalga, rodanti, kad šie metraščiai yra sumeistrutas pasakojimas ir kur slypi jų reikšmės. Kęstutis Gudmantas, kiti literatūros tyrinėtojai atskleidžia galimus įkvėpimo šaltinius, o tai leidžia geriau suprasti paskiras detales. Mitologai – Algirdas Julius Greimas, Norbertas Vėlius, Vytautas Ališauskas ir kiti – išnagrinėjo mitologines užuominas, smarkiai praplėsdami supratimą apie Lietuvos metraščius. Kartu tai rodo, kad, neatmetant specializuotų tyrimų būtinybės, reikia bendresnio žvilgsnio, kuris padėtų suprasti vidinę tų pasakojimų logiką.

Lietuvos metraščių dalis, apimanti įvykius iki Ldk Algirdo ir Kęstučio, tapo legendine, nes pasklido taip plačiai, buvo taip entuziastingai interpretuojama, kad užgožė pačius metraščius, prasilenkdama su tuo, kas juose parašyta. *„Vilniau, tarp miestų visų, įkurtų Palemono, svarbiausias...“* – pabrėžiama sveikinime vyskupui Ignatui Masalskiui 1762-aisiais.² Tačiau Vilnių, kaip nurodo Lietuvos metraščiai, įkūrė Gediminas, Palemono statyti miestai niekur neminimi. Pagal vėlesnes interpretacijas, tai teorija,

* Dėkoju Rimvydui Petrauskui, Kęstučiui Gudmantui, Vytautui Rubavičiui, Daivai Vaitkevičienei, Alvydui Nikžentaičiui už konsultacijas, rašant šį straipsnį, už jo rankraščio perskaitymą ir pastabas.

įrodanti lietuvių kilmę iš romėnų ir senas valdančiosios dinastijos – Gediminaičių – šaknis. Tačiau skaitydami metraščius susiduriame su daugybe netikėtumų. Kodėl Palemono giminė išmiršta? Kodėl Gedimino genealoginė linija trumpiausia iš visų? Kodėl užsimenama, esą Vytenis buvo prasčiokas, nors čia pat sakoma, kad jis priklausė Stulpų herbui? Neapsižiūrėjimai, klaidos ir „darbo brokas“? O gal svarbios užuominos? Tai vos keli klausimai iš tų, kurie kyla, skaitant Lietuvos metraščius ir jų interpretacijas.

Legendinę Lietuvos metraščių dalį, aprašančią laikus nuo Palemono iki Gedimino, istorikai vadino fantazijų kratiniu, neturinčiu jokios naudos senovės pažinimui. Jei šią dalį vertinsime kaip šaltinį, kur turėtų būti pateikiami realūs istoriniai faktai, tokia nuomonė bus pagrįsta. Tačiau istorijai priklauso ne tik įvykiai, bet ir jų apmąstymas. Lietuvos metraščiai – tai bandymas pateikti savąją istorijos versiją. O tada jau ne tiek svarbu, ar legendinė jų dalis atitinka istorinius faktus, svarbiau, kaip suvokiama Lietuvos kilmė. Geriau tą suprasime, jei legendinę metraščių dalį skaitysime ne kaip paskirų detalių rinkinį, bet kaip rišlų pasakojimą, turintį savą logiką. Kitaip tariant, jei pereisime prie „imanentinio“ skaitymo, bandydami perprasti, ką norėta įrodyti, užuot diskvalifikavę pasakojimą vien kaip išmonę, nes faktai parinkti arbitraliniu būdu. „Giliojo skaitymo“ reikia, kad suprastume vidines reikšmes. Kol kas istorikai bando šiuos metraščius aiškinti, remdamiesi jų sukūrimo laikų realijomis. Filologai ieško įvairiausių tekstų, galėjusių įkvėpti vieną ar kitą epizodą. O mitologai bando išžvelgti senųjų mitų atšvaitus. Šie tyrinėjimo būdai vaisingi ir būtini, tačiau vertėtų atidžiau pažvelgti ir į patį pasakojimą. Tai nereiškia, kad atmetame ankstesnius tyrinėjimus, priešingai – keliame hipotezę, kad legendinė metraščių dalis sukonstruota, tiek atsižvelgiant į politines to meto aplinkybes, tiek remiantis įvairiausiais šaltiniais, anuomet populiariais tarp elito, tiek ir mitologine tradicija. Metraščių legendinė dalis yra šių trijų (o gal ir daugiau) veiksnių samplaika.

2. Lietuvos istorijos įsteigimas

Alberto Goštauto aplinka XVI a. subrandino mintį, kad reikėtų aprašyti, kaip amžių glūdumoje susikūrė Lietuvos valstybė. Kitaip tariant, istoriškai pagrįsti savo tapatybę – kas tie lietuviai, iš kur jie atsirado.

Kodėl sumanymas kilo būtent XVI a. pirmojoje pusėje? Todėl, kad tuo metu jau buvo susiformavęs intelektualinis elitas, pajėgus tokį pasakojimą sukurti. Be to, panašiu metu atsirado ir teisinės minties kūrinys – Lietuvos statutas, apibrėžęs socialinio sugyvenimo principus. Reikėjo apmąstyti ir tos visuomenės istoriją. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė nebuvo izoliuota, matė, kad kaimyninės valstybės – Lenkija, Maskvos Rusia – istorinius faktus pasitelkia, siekdamas ambicingų politinių dabarties tikslų. Kurdamos *savą* istorinį pasakojimą, įtraukdavo ir Lietuvą, tačiau jos vaidmuo buvo menkinamas. Su tokiu požiūriu politinis LDK elitas tikrai negalėjo sutikti. Lietuvos valstybei reikėjo *savos* istorijos. Štai kokį uždavinį Albertas Goštautas iškėlė savo dvare XVI a. pirmojoje pusėje. O ką būsimeji Lietuvos metraščių autoriai turėjo po ranka? Prisiminkime žinomus faktus.

Anksčiausias bandymas pateikti *savą* istorijos versiją siejamas su Vytauto dvaru. Nesigilinant į konfliktą, kilusį tarp Vytauto ir Jogailos, vertėtų atkreipti dėmesį, kad anuomet parašyta Lietuvos istorija prasideda nuo Gedimino mirties, aptariamąs Jaunučio likimas, Algirdo ir Kęstučio atėjimas į valdžią. Galima sakyti, tai pradžia be pradžios, nes nepaaiškinamas nei valstybės, nei pačių lietuvių atsiradimas. Paimtas vienas epizodas, narpliojamos vieno konflikto peripetijos. Vis dėlto čia buvo *sava* istorija, kurią Goštauto metraštininkai irgi įtraukė. Tačiau reikėjo pradžios – iš kur atsirado lietuviai, kaip susitvėrė Lietuvos valstybė. Štai ką turėjo atskleisti to meto intelektualai.

Tai turėjo būti ne šiaip istorikų (anuomet tokie jau buvo žinomi) veikalas, kuriame pateikiama dar viena įvykių interpretacija, kompiliuojant žinomas kronikas. Lietuvos istoriją reikėjo įsteigti. Kitaip tariant, pateikti „tikrąją“ versiją, kurią vėliau istorikai galės

interpretuoti, pildyti, gal net ginčytis dėl jos. Tačiau neužteko vien to, kad senovės interpretacija logiškai atvestų iki dabarties. Metraščių adresatas buvo dvejetainis. Išorinis, nukreiptas į kitus kraštus, kuriems reikėjo parodyti, kad lietuviai yra garbinga tauta, ir vidinis – sava politinė bendruomenė, kuriai šis pasakojimas būtų toks artimas, kad jame atpažintų save. Taigi metraščiai – steigiamasis Lietuvos istorijos aktas. Todėl pagrindinis klausimas, ką norėta šiuo pasakojimu atskleisti, galbūt pateikiant net ir tam tikras „išslaptintas“ nuorodas? Legendinė istorija turėjo tiek užsakovui, tiek adresatams paaiškinti Lietuvos pradžią. Tam tikru atžvilgiu tai sukonstruotas mitas apie valstybės ištakas.

Čia svarbi dar viena aplinkybė – yra du Lietuvos istorijos variantai. Jie panašūs, tačiau esama ir skirtumų, nors abu inspiravo Alberto Goštauto intelektualinė aplinka. Ką tai rodo? Būtų suprantama, jei skirtumus lemtų skirtingi užsakovai. Tokių pavyzdžių esama – tai Radvilų aplinkos pateikta legendinės metraščių dalies interpretacija, vėlesnės Motiejaus Strijkovskio, Augustino Rotundo, Alberto Vijūko-Kojelavičiaus versijos. Tačiau Lietuvos metraščių abu variantai siejami su Goštautu. Vadinausi, pirmasis variantas ne iki galo atskleidė „tikrąją“ istoriją, reikėjo ją papildyti. Kartu kyla klausimas, kuo gi šie pasakojimai skiriasi, kodėl reikėjo antrojo? Į tai bandysiu atsakyti vėliau. O dabar analizės pagrindu imu antrąjį – „tikslesnį“ variantą, pavadintą Bychoveco kronika, kurią vėliau lyginsiu su Viduriniu sąvadu, ieškodamas struktūrinių skirtumų.

3. Mįslingas metraščių pasakojimas

Kas laikytina pradžia? Tai esminis žmonijos klausimas – visos mitologijos bando aiškinti, iš kur ir kaip atsirado pasaulis. Tačiau aptariamoji kronika – ne mitologinis, bet istorinis pasakojimas apie Lietuvos susikūrimą. Metraštininkai galėjo remtis istorija nuo Algirdo ir Kęstučio laikų, bet reikėjo pradžios. Ji surasta senovės Romoje. Iš ten pasitraukusios kelios

romėnų giminės atplaukė iki žemės, kurią pavadino Žemaitija ir Lietuva.

Ši kronikos dalis yra bene mįslingiausia. Kaip ją interpretuoti? Jei ieškosime istorinių faktų, jų nerasime. Pastangos čia išvelgti tautų kraustymosi atspindžius tikriausiai būtų pasmerktos nesėkmei. Net jei pritartume hipotezei, kad XIII–XVI a. Lietuvoje iš lūpų į lūpas būdavo perduodama žodinė atmintis apie tuos įvykius, labai sunku tai įrodyti. Šiaip ar taip, metraščių pasakojimai turėjo paaiškinti gyvenamojo meto realybę, o ne senovės laikus. Istorikai pastebėjo daugybę Bychoveco kronikos netikslumų – valdovų vardai niekur kitur nėra paminėti, o jų kartų nurodyta per mažai, kad pavyktų aprėpti tokį ilgą laikotarpį, ir pan. Tačiau ar tikrai šis pasakojimas beprasmiškas? Vien „tuščia“ genealogija, kuria norėta užpildyti chronologinį tarpsnį? O gal į legendinę dalį reikėtų žvelgti visai kitaip, bandant suprasti, ką metraštininkas³ norėjo pasakyti tuo kilmės mitu? Kitaip tariant, gal tas iš esmės genealoginis išvardijimas remiasi naratyvine struktūra, kurią svarbu perprasti?

3.1. Lietuvos įkūrimas

Bychoveco kronika⁴ prasideda pasakojimu, kad žiauriai Atilos (tikras istorinis veikėjas) valdymo laikais Palemonas buvo priverstas ieškoti naujos tėvynės. Imperatoriaus žiaurumą rodo išpuoliai prieš krikščionis. Atilai apgulus Akvilėjos miestą,⁵ diduomenė ėmė trauktis į salas: „*Kai kurie bėgo slėptis į savo žūklavietes ir ten, saloje, ėmė kurtis. Ir toji vieta vėliau buvo pamininta Venecija.*“ Palemonas su kitais patraukė toliau: „*Saloje pasirodė besančios keturios Romos patricijų giminės: Kentaurų herbo – Dausprungas, Stulpų herbo – Prosperas Cezarinas, Meškos herbo – Julijonas, o Rožės herbo – Hektoras.*“ Kartu su jais išvyko 500 pavaldinių. Taigi atspirties taškas ne pati Roma, bet Akvilėja ir sala, kuri vėliau taps Venecija. Puikiai žinoma, kad herbai atsirado viduramžiais, taigi romėnai jų neturėjo, tačiau metraštininkui tas nėra svarbu. Lietuvos istorija minėjo tuos herbus: Kentaurų (žirgas su vyro liemeniu ir galva) herbas priklausė Alšėnų kuni-

gaikščiams, Stulpų herbas – tai Gediminaičių stulpai, Meška – Žemaitijos ženklas, o Rožė – Giedraičių giminės simbolis.

Palemonas	Dausprungas	Prosperas Cezarinis	Julijonas	Hektoras
	Kentaurų herbas	Stulpų herbas	Meškos herbas	Rožės herbas

Ir štai bėgliai pasiekia Baltijos jūrą, po to Nemunu plaukia iki Dubysos, kol Palemonas nusprendžia, kad rado tinkamą vietą apsigyventi. Vėliau kalnas, nuo kurio žvalgėsi atvykęs romėnas, buvo susietas su Seredžiaus piliakalniu. Idomus faktas – 1779 m. bažnyčios inventoriuje nurodyta, kad batsiuovys Jonas Poplovskis gyvena Palemono kalno papėdėje.⁶ Taigi XVIII a. pabaigoje šis piliakalnis buvo siejamas su Palemonu. Seredžiaus dvaro ir miestelio 1814 m. inventorizacijoje pažymėta, kad čia yra dvi gatvės – Veliuonos ir Palemono,⁷ vadinasi, legenda vis dar gyvavo. Tačiau grįžkime prie kronikos.

Pagal legendos logiką, Palemonas kaip svarbiausias asmuo turėtų statyti miestus, kuriuos vėliau šlovins poetai, nustatyti socialinę tvarką, tačiau romėnas nelabai kūrybingas – neįkuria nė vieno miesto, nepadaro nė vieno darbo, kuris pritiktų „tėvui–įkūrėjui“. Tiesa, „pakrikštija“ vietą, kur įsikūrė: „*Ir tą žemę praminė Žemaitija*.“ Lietuvos kol kas dar nėra. Kentaurų giminės atstovas Dausprungas gerokai kūrybingesnis – plaukdamas Šventosios upe, surado vietą, „*panašią į piliakalnį*“, ten įkūrė miestą, kurį pavadino Ukmerge. Palemonas turėjo tris sūnus: Barkus įkūrė Jurbarką, Kunas – Kauną, o Spera, persikėlęs per Širvintos upę, rado ežerą, kuriam davė savo vardą.⁸ Sperai mirus bevaikiui, valdiniai pastatė medinį jo stabą, o kai tas sutrūnijo, ėmė garbinti ežerą. Barkus irgi mirė bevaikis, nieko reikšminga nenuveikęs. Vaikų susilaukė tikrai Kunas, turėjo du sūnus – Kernių ir Gimbutą. Tokia genealogija visiškai suprantama – suderinti pusbrolių interesus būtų buvę gerokai sunkiau, palikuoniai peštųsi dėl žemių (o jų, išskyrus Žemaitiją ir Deltuvą, dar nėra, visas reikės užkariauti), vadinasi, tarpusavio vaidai neiš-

vengiami. O jau ne vienas istorikas yra pastebėjęs, kad legendinė dalis iš esmės vengia kovų tarp giminaičių, valdžia perduodama taikiai. Tai „*idealus Lietuvos istorijos laikotarpis*“. Metraštininkui teko ir dar vienas uždavinys – įkurti valstybę.

Kunas, valdydamas Žemaitiją, stiprėjo, persikėlęs į Užnerio kraštą, rado patikusią vietą ir įkurdino ten Kernių. Iš jo vardo atsirado Kernavė. Kunui mirus, Žemaitiją valdė Gimbutas, o Kernius – dar neįvardytą plotą (jei nekreipsime dėmesio į pavadinimą Užnerio kraštas). Metraštininkas apibrėžia jį geografiniais terminais: „*ligi Latgalos sienos, ir ligi Užnerio Brėslaujos, ir iki pat Dauguvos upės*“. Šioje teritorijoje gyvenantys žmonės „*grodavė vamzdžiais, ir Kernius savo italų kalba vadino krantą, kuriame žmonių vis daugėjo, lotyniškai litus, o vamzdžius, kuriais grojo – tuba, ir, sujungę krantą su vamzdžiu, tuos savo žmones ėmė lotyniškai vadinti Litusbania*“. Taip atsiradęs Lietuvos vardas. Taigi Žemaitijos pavadinimą sugalvojo Palemonas, o Lietuvos – Kernius. Metraštininkas vartoja žinomas geopolitines kategorijas: Lietuva priklauso Kerniui, o Žemaitija – Gimbutui. Iš pradžių šie du dariniai dar atskirti – juos valdė Palemonaičiai, tačiau tarp brolių irgi gali kilti nesantaika, o tada grėstų dinastijos iširimasis. Metraštininkas labai greitai tą išsprendė. Kaip?

Kernius turėjo įpėdinį Živinbudą, kuris valdė Lietuvą, o Žemaitija priklausė Gimbutui sūnui Mantvilui. Tačiau po Mantvilo sūnaus Vykinto (kitas sūnus Erdvilas viešpatavo Naugarduke) mirties ir Lietuvos, ir Žemaitijos valdovu tapo Živinbudas, taigi abi atsidūrė vienoje rankose ir pagaliau buvo suvienytos. Tą rodo ši lentelė:

Žemaitijos įkūrėjas	Palemonas
Lietuvos įkūrėjas	Kernius (Palemono anūkas)
Žemaitijos ir Lietuvos suvienytojas	Živinbudas (Kerniaus sūnus)

Pasakojimas ganėtinai nuoseklus. Pirmiausia reikėjo žemes apgyventi, tam pasitelkiami Palemono sūnūs. Tada jos buvo įvardytos, o galiausiai Žemaitija ir Lietuva susivienijo, atsidūrusios vieno kunigaikščio rankose. Štai taip iškyla Lietuvos branduolys, pagrindas, kurį padėjo keletas pirmųjų Palemono karčių. O suvienijus Lietuvą su Žemaitija, galima dairytis naujų žemių.

3.2. Valstybės plėtimas

„Svarbus ir legendinės dalies „istorinės geografijos“ žemėlapis: keliaudami ir kurdami naujus miestus bei pilis nuo Jurbarko iki Palenkės, legendiniai lietuvių kunigaikščiai nužymi tą teritoriją, kurios integralumo išsaugojimu Lietuvos didikai taip rūpinosi nuo XV a. vidurio.“⁹ Taigi Lietuvos valstybė plėtėsi, aišku, metraštininkas pirmiausia mini tas teritorijas, kurios buvo ypač aktualios XVI a., detalai pasakoja apie Erdvilo giminę, besiskverbiančią į Rytus. Živinbudas tarsi pamirštas. Kas lėmė tokią pusbrolių „diskriminaciją“? Kad Erdvilo linija daug ilgesnė, jai priklauso daugiau kartų negu Živinbudo giminei, viena vertus, galime laikyti neapsižiūrėjimu, antra vertus, metraštininkas tarsi pabrėžia, kad naujos kartos atsiranda su naujomis žemėmis. Rytuose nuolat prijungiamos naujos teritorijos, vadinasi, reikia ir naujų valdovų, Lietuva jau įsteigta, ten „plėtros darbo“ nebereikia imtis, todėl nesirūpinama ir valdovų kartomis. Galima sakyti, šioje dalyje veikiantys išgalvoti kunigaikščiai yra *žemininkai*, nes atsiranda su naujomis teritorijomis. Štai Mingailai užkariavus Polocką, jo anūkas Liubartas valdė Karachęvą, o Pisimantas – Turovą ir pan.

Palemono dinastijos kartų reikėjo tiek, kad būtų aprėpta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija, o ne paaiškinta chronologija. Metraštininkas turėjo įvykiais ir valdovais užpildyti bemaž 1300 metų. Paskaičiuota, kad kiekvienas Lietuvos valdovas, nurodytas legendinėje dalyje, turėjo valdyti bemaž... 100 metų. Kadangi tokia trukmė visiškai nereali (nebent laikytume tai aliuzija į Bibliją), čia ir vėl išvelgiama litera-

tūrinė fantazija. Tačiau, jei šią genealogiją vertinsime geografijos atžvilgiu, ji atrodys prasminga – metraštininkui rūpėjo paaiškinti, kodėl XVI a. Lietuva užėmė tokį, o ne kitokį plotą. Pagrindinis kronikos tikslas yra ne istorija, bet geografija.

Šiame etape įvyksta dar vienas svarbus dalykas – nutrūksta Palemono linija, Lietuvos valdovais tampa Kentaurų herbo atstovai. Įvykus dinastiniam lūžiui, valdžia iš Palemonaičių pereina Kentaurams. Po Kentaurų ją perims Stulpų herbas.

3.3. Lietuvos valstybės įtvirtinimas ir pašlovinimas

Pirmasis Lietuvos valdovas iš Stulpų herbo – Vytenis, po jo – Gediminas, baigęs kurti Lietuvos valstybę, kurios sostine galutinai ir neatšaukiamai tapo Vilnius. Kur įkurti sostinę, didžiajam kunigaikščiui nurodė Geležinio Vilko kauksmas. Anot Lietuvos metraščių, pirmoji sostinė buvusi Kernavė, po to – Trakai, tik iš trečio bandymo ją paskelbtas Vilnius. Istorikai šioje sekoje bandė išvelgti realią valdžios centro slinktį iš Kernavės per Trakus į Vilnių, tačiau archeologiniai radiniai to nepatvirtina. Kodėl metraštininkas rašė, kad buvo trys sostinės? Tai atskiras klausimas, reikalaujantis detalaus nagrinėjimo. Čia pakaks paminėti, kad mitas apie Gedimino sapną, pasak Greimo, atskleidžia, esą didysis kunigaikštis, įsteigęs sostinę Trakuose, negavo esminio dievų pritrimo. Ir tik susapnavęs Geležinį Vilką, kurio perduodamą žinią jam išaiškino Lizdeika, įkūrė Vilnių, tikrąją sostinę.¹⁰ Metraštininkui šis faktas ypač svarbus, nes kitų dviejų nesėkmingų bandymų įkurti sostinę kontekste išaukština Vilnių, kuris vienintelis gavo dievų palaiminimą. Įkūrus „tikrąją“ sostinę, valstybės projektas laikomas baigtu.

Legendinės dalies pasakojimo trajektorija aiški: *įsteigimas – plėtimas – įtvirtinimas / pašlovinimas*.

Taigi, nepaisant išgalvotų kunigaikščių raizgalynės, pasakojimas yra aiškus, rišlus – įvardijamas valstybės branduolys, jį kuriasi, vienijasi, stiprėja, plečiasi į Rytus, galiausiai įkuriama sostinė, kurios teisėtumą patvirtina dievai.

Jau minėjau, kad Lietuvos metraščių kūrėjams buvo žinomas pasakojimas, menantis Vytauto laikus, tačiau jis pradedamas Kęstučio ir Algirdo valdymu. Reikėjo parodyti, kas vyko iki tol, sukurti pradžios pradžią. Ir tai buvo padaryta. Toks pirminis legendinės Lietuvos metraščių dalies perskaitymas, aišku, atskleistos toli gražu ne visos paslaptys.

4. Ką Dausprungas veikė pas romėnus?

Kadangi kilmės šaknų ieškota senovės Romoje, logiška, kad atsiranda Palemonas, Prosperas Cezarinas, Julijonas ir Hektoras (nekreipkite dėmesio, kad vieni vardai romėniški, o kiti graikiški, juk vis tiek visi kilę iš antikinės tradicijos¹¹). Tačiau ką patricijų draugijoje veikia Dausprungas? Ir kodėl įrašytas iškart po Palemono? Žinant, kad išvardijimo eiliškumas irgi reikšmingas, išeitų, jis yra ypač svarbus. Mįslė – lietuvis tarp romėnų, atkeliavusių į Lietuvą, ir dar pirmas po Palemono! Kodėl neparinktas ir penktas antikinis vardas, kodėl prireikė lietuviško, tiesa, jis gana retas – Dausprungas? Tikrai negalima to aiškinti metraštininko neatidumu, esą pristigo romėniškų vardų.

Tai pati pasakojimo pradžia, ypač svarbus dalykas. Ir štai toks akibrokštas. Įdomu, kad įvairūs vėlesnių kronikų autoriai į tą keistenybę nekreipė dėmesio, nebandė pataisyti ar pašiepti tokio akis badančio rikto. Nesuabejojo net Strijkovskis, kuris kitais atvejais nenutylėdavo akivaizdžių nelogiškumų. Kokie motyvai lėmė, kad įrašytas Dausprungas? Gal norėta sustiprinti lietuvių ryšį su romėnais? Kitaip tariant, lietuvių nukėlus į Romą, po to sugrąžinus jį atgal į Lietuvą jau kaip vieną iš protėvių, lietuvių ryšys su romėnais tampa dar tvirtesnis? Be to, jis pristatomas kaip svarbiausias tarp patricijų. O gal čia išradingai paslėpta nuoroda įžvalgesniam skaitytojui?

4.1. Ipatijaus metraštis kaip kodinis tekstas

Dausprungas istoriniuose šaltiniuose paminėtas vos vieną kartą, kai Lietuvos ir Žemaitijos kunigaikščiai

1219 m. pasirašė sutartį su Haliču–Volyne, todėl istorikai mano, kad šis vardas paimtas iš Ipatijaus metraščio.¹² Apsvarstykime ir alternatyvią hipotezę, esą Dausprungas XVI a. buvo populiarus vardas. Tačiau jokio žymesnio didiko tokiu vardu nežinome, vadinasi, jis galėjo būti paplitęs nebent tarp žemos kilmės asmenų, geriausiu atveju – bajorų. Jei vienas iš atvykėlių turėtų prasčioko vardą, tai būtų labai keistas pasirinkimas, nesiderinantis su pagrindiniu tikslu – parodyti išskirtinai aukštą Lietuvos valdovų ir didikų kilmę. Būtų kilęs skandalas, visuomenės pasipiktinimas. Todėl užtikrintai galima teigti, kad vardas paimtas iš Ipatijaus metraščio. Tačiau vien tą konstatuoti nepakanka. Kyla klausimas, kodėl pasirinktas Dausprungas? Juk ten paminėta ir daugiau lietuviškų vardų. Atrodo, metraštininkas daro užuominą, kaip reikėtų skaityti šią legendą. Pabandykime iššifruoti.

Čia reikėtų atidžiau pažvelgti į Ipatijaus metraštinį, kuris Goštauto bibliotekoje, manoma, buvo.¹³ Rašiusieji Bychoveco kroniką tikrai jį skaitė, nes rėmėsi Lietuvos istorijos siužetais, pateiktais šiame metraštyje. Jame lietuviai pirmą kartą paminimi, kai kartu su jotvingiais 1208–1209 m. puldinėjo Turijsko ir Komovo apylinkes. Toliau rašoma, kad 1219 m. lietuvių ir žemaičių kunigaikščiai sudarė taikos sutartį su Haliču–Volyne, išvardijama, kas kokioms giminėms atstovavo. Iš viso paminėtas 21 asmenvardis:

„Dievui paliepus, lietuvių kunigaikščiai atsiuntė [pasiuntinius] pas didžiąją kunigaikštienę Romanovienę ir Danielių, ir Vasilką, dovanodami taiką. Lietuvių kunigaikščių vardai:

šie vyriausieji – Živinbudas, Daujotas, Dausprungas, jo brolis Mindaugas, Daujoto brolis Viligaila;

o žemaičių kunigaikščiai – Gerdvilas, Vykintas;

o Ruškaičiai – Kintibutas, Vambutas, Butautas, Vyžekis ir jo sūnus Višlius; Kintenis, Plikienė;

o Bulevičiai – Vismantas, jį nužudė tas Mindaugas ir vedė jo žmoną, ir jo brolius išžudė: Gedvilą ir Sprudeikį;

o Deltuvos kunigaikščių vardai – Judeikis, Pukeikis, Bikšys, Lygeikis.“¹⁴

Ipatijaus metraštis tuos kunigaikščius pristato kaip pirmuosius valdovus, sakytume, Lietuvos ir Žemaitijos „mitinius“ įkūrėjus. Vokiški šaltiniai, pasakojantys apie XIII a. Lietuvą, Goštauto dvarui XVI a. dar nebuvo žinomi. Taigi čia pirmieji kunigaikščių, Lietuvos „steigėjų“ vardai, paminėti istoriniuose šaltiniuose, turėtuose tuo metu. Be to, čia pirmą kartą užsimenama apie Mindaugą, vėliau tapiantį karaliumi. Tą Bychoveco kronikos autoriai irgi žinojo. XVI a. žmogui tikrai nereikėjo aiškinti, kas yra karalius, todėl ši nuoroda neabejotinai svarbi, tačiau Lietuvos valdovų dinastiją nutarta pradėti nuo romėnų. To daryti, tiesiogiai remiantis Ipatijaus pateiktu sąrašu, nebuvo galima, nes viskas labai greitai būtų demaskuota. Reikėjo jį paslėpti, tačiau duodant nuorodą. Ja ir tapo Dausprungo vardas, netikėtai įrašytas tarp romėnų.

Atkreiptinas dėmesys į dar kelis panašumus. Ipatijaus kronikoje paminėti 5 didieji kunigaikščiai: „*šie vyriausieji – Živinbudas, Daujotas, Dausprungas, jo brolis Mindaugas, Daujoto brolis Viligaila*“.¹⁵ Iš salos, kuri vėliau bus pavadinta Venecija, išvyksta irgi penki asmenys (su 500 savo pavaldinių). Tarp Ruškaičių paminima ir moteris – Plikienė, o 1219 m. tai buvo tikrai išskirtinis dalykas. Legendinė Lietuvos metraščių dalis irgi aprašo vieną moterį – Pajautą. Iš Ipatijaus pateikto sąrašo paminimi penki – Živinbudas, Dausprungas, Erdvilas, Vykintas ir Mindaugas.¹⁶ 1219 m. Živinbudas buvo priskirtas prie vyriausiųjų kunigaikščių ir paminėtas pirmasis. Gal todėl suvienyti Žemaitiją su Lietuva metraštinkas „patikėjo“ būtent šiam kunigaikščiui? Tai dar vienas argumentas, kodėl 1219 m. įrašas Ipatijaus metraštyje galėtų būti Bychoveco kronikos šifro raktas.

Daugiau tokių ryškių sutapimų tarp giminių, kurios išvardytos 1219 m., ir Palemono genealoginės linijos nematau (įžvalgesni gal suras).¹⁷ Šiaip ar taip, remtis tuo kunigaikščių sąrašu Lietuvos metraščių autoriai negalėjo – tai būtų iškart sukėlę įtarimų, ypač Maskvai, kuri Ipatijaus metraštinę puikiai žinojo, taigi šlovinga LDK istorija būtų buvusi prilyginta klastotei.

Tačiau ne vien tai rodo, kad Bychoveco kronikos autoriai Ipatijaus metraščio 1219 m. įrašą pasitelkė kaip kodą, kurdami legendą apie lietuvių kilmę iš romėnų. Jo reikšmė išryškėja ir kalbant apie dinastijas, kurių kaitą galima pavaizduoti taip: *Palemonaičiai – Kentaurų herbas – Stulpų herbas*.

Ką rodo tokia dinastijų kaita? Kokią istoriją slepia?

Lietuvos metraščių legendinę dalį skaitant „paviršutiniškai“, galima pasiklysti tarp vardų, įvykių, pasikartojimų, ji yra sunkiai suprantama, tačiau, jei žvelgtume į „lūžius“, susijusius su dinastijų pasikeitimu, matytume aiškų istorinį tiksl(ing)umą. Palemono linijai lemta nutrūkti. Nesigilindamas į painias kartų peripetijas, pasakysiu, kad prie Mindaugo (tikrojo, istorinio) atvedama, išsamiai pagal Ipatijaus metraštinę atpasakojant karaliaus ir jo sūnaus Vaišvilko likimą. Jeigu skaitytojai pasiklys (o tai visiškai nesunku) tarp vardų ir kartų gausybės, metraštinkas jaučia pareigą aiškiai priminti, kad čia nutrūksta ir Palemonaičių genealoginė linija: „*Ir taip pasibaigė Romos kunigaikščio Palemono giminė*.“ Taigi Palemonas yra Mindaugo protėvis. Išmonė nuovokiai derinama su istoriniais faktais. Lietuvos metraščių kūrėjai žinojo Mindaugo istoriją (tą liudija tikslus jos aprašymas). Turimos kronikos rodė, kad su Vaišvilko nužudymu Mindaugo giminė nutrūksta. Lietuvos metraščių legendinė dalis tą atspindi, istorinį Mindaugą susiedama su Palemonu. Kadangi baigėsi Mindaugo giminė, nutrūko ir Palemono linija. Čia susiduriame su pramanytais kunigaikščiais, išgalvotais (ar pasiskolintais) vardais, tačiau matome labai aiškų dinastinį principą, sutampantį su istoriniais faktais. Iš pradžių Lietuvą ir Žemaitiją valdo Palemono dinastija, kurios paskutiniai atstovai yra jau istoriniai veikėjai – Mindaugas ir jo sūnus Vaišvilkas. Logiška daryti išvadą, kad Palemonas – Mindaugo protėvis. Kitaip tariant, nuo Palemono iki Vaišvilko valdė Mindaugo dinastija.

Šiame kontekste suprantama tiek dinastijų pasikeitimo logika, tiek Dausprungo vardo paminėjimas – tai nuoroda, kaip reikėtų skaityti Lietuvos metraščius. Metraštinkas tą vardą paliko sąmoningai,

norėdamas parodyti, kad istorinė tiesa jam puikiai žinoma, kitaip tariant, elgėsi kaip tikras istorikas. Pabandykime rekonstruoti, ką jis norėjo pasakyti.

Lietuvos metraščiai Mindaugo istoriją logiškai sieja su Palemonu. Kas kitas galėtų būti Mindaugo protėvis, jeigu ne Palemonas? Taigi metraštininkas yra istoriškai preciziškas. Pasakoja išgalvotą istoriją, tačiau neignoruoja tikrų istorinių faktų, kurie tuo metu buvo žinomi. Priešingai – įtraukia juos į savo pasakojimą. Taigi istorija paslepia po gausybe vardų ir kartų, tačiau gilesniame lygmenyje brėžiama labai aiški linija.

Siekiant įrodyti Gediminaičių dinastijos teisėtumą, pabrėžiama, kad Gediminas nėra giminystės ryšiais susijęs su ankstesniais valdovais. Metraštininkas labai aiškiai ir be išlygų tą patvirtina, taigi šiuo atžvilgiu nekils jokių nesusipratimų ir daugiau niekas neturės pretenzijų valdyti Lietuvą.

O kas įvyko po to, kai išmirė Palemono giminė? „*Ponai gedėjo savo gimtojo valdovo ir išsirinko valdovų Šventaragi, Kentaurų herbo, Lietuvos ir Žemaičių kunigaikščio Utenio sūnų.*“¹⁸ Taigi į avansceną išeina Kentaurų herbas. Vis dėlto čia yra tam tikras prieštaravimas, nes Utenio tėvas buvo Kukovaitis, savo motinai Pajautai Žasliuose pastatęs stabą. Kukovaičio tėvas – Živinbudas, Živinbudo – Kernius, o šio – Kunas. Nors rašoma, kad į valdžią atėjo Kentaurų herbas, tačiau Šventaragis, kaip nurodyta, – Palemono palikuonis. Palemono giminė, nors jau su kitu herbu, tęsiasi, tačiau ji lyg ir paslėpta. Ką metraštininkas norėjo tuo pasakyti?

Čia vėl reikėtų grįžti prie Dausprungo, kurį Ipatijus 1219 m. pavadino Mindaugo broliu. Bychoveco kronika Mindaugo giminę kildina iš Palemono, ją logiškai užbaigia karaliaus sūnaus Vaišvilko mirtis (tai atitinka istorinę tikrovę). Taigi Palemonas metaforiškai tapatinamas su Mindaugu. Tada iškyla Kentaurų herbo giminė, kurios pradininkas buvo Dausprungas, Mindaugo brolis. Metraštininkas tą giminystę atskleidžia, pasitelkdamas painią genealogiją.

Dabar prisiminkime tą aplinkybę, kad legendinėje metraščių dalyje Dausprungas minimas iškart po Palemono, lyg pirmas tarp visų patricijų. Kaip 1219 m. įrašė Mindaugas ir Dausprungas vadinami broliais,

taip ir Palemonas su Dausprungu labai artimi, bent jau minimi greta. Išvada: Lietuvos istorija iki Gedimino – tai dviejų brolių valdymo laikotarpis.

Tačiau istorijos lūžiai seka vienas po kito. Kentaurų herbo giminė nutrūksta, žuvus Traideniui. Įdomu, kad Traidenio nužudymas ir jo sūnaus Rimanto, tapusio vienuoliu Lauru (akivaizdi aliuzija į Vaišvilką), kerštas žudikui Daumantui labai primena Mindaugo istoriją. Bychoveco kronikoje Mindaugas simboliškai nužudomas du kartus. Taigi, viena vertus, metaforiškai papasakojama tikroji istorija, antra vertus, galutinai sunaikinama visa Mindaugo giminė. Atverčiamas švarus lapas valdyti Gediminaičių dinastijai.

Jeigu spręsimė ne pagal pavienius kunigaikščius, bet pagal dinastijas, matysime, kad Lietuvą ir Žemaitiją valdo Palemonas, vėliau Kentaurų, tada Stulpų herbo giminė. Toks valdymo eiliškumas pabrėžiamas, jau pirmą kartą juos pristatant. Pirmasis yra Palemonas, paskui Palemonaičius pakeičia Dausprungas iš Kentaurų herbo giminės, Stulpų herbas – trečias.

Metraščiuose labai tiksliai perteikiama istorinė tikrovė, kokią žinojo išsilavinę to meto žmonės. Lietuvą XIII a. valdė Mindaugas, kurio giminė nutrūko, kai buvo nužudytas jo sūnus Vaišvilkas. Iki Gedimino valdymo likusius maždaug 50 metų reikėjo kuo nors užpildyti. O kas geriau tiktų už Mindaugo brolių Dausprungą? Bent jau toks išpūdis susidaro iš Lietuvos metraščių, kai atidžiai juos skaitome.

Kodėl naratyvinė pasakojimo schema neatitinka dinastijų kaitos? Metraštininkui rūpėjo ne tik parašyti „literatūrinį kūrinį“, kaip Bychoveco kroniką vadino istorikai, bet ir paminėti žinomus istorinius faktus, suderinant juos su lietuvių kilmės iš romėnų legenda. Apibendrintai tariant, Lietuvą valdė Palemonas – Kentaurų – Stulpų herbo dinastijos.

Ši seka visiškai atitinka istorinę tikrovę: Mindaugo valdymas – pomindauginis laikotarpis – Gediminaičių atėjimas:

Palemonaičiai
Kentaurų herbas
Stulpų herbas

Mindaugo giminė
Dausprungo giminė
Gediminaičiai

Taigi legendinė metraščių dalis, žvelgiant „istorio-sofiniu“ žvilgsniu, ne tokia jau ir legendinė – ji atspindi realius Lietuvos istorijos įvykius. Metraštininkas buvo ne tik literatas, bet ir istorikas.

Atsiskleidžia dar vienas svarbus dalykas – šis pasakojimas yra tapatybės liudijimas. Dausprungas, Kentaurų giminės pradininkas, laikomas tarpininku tarp romėnų ir dabartinių lietuvių (Gediminaičių). Tai paaiškina, kaip svetimi (romėnai) „asimiliavosi“ ir tapo savais – lietuviais:

<u>Palemono giminė</u>	Svetima
<u>Kentaurų herbas</u>	Nesvetimas
<u>Stulpų herbas (Gediminaičiai)</u>	Savas

5. Krikščioniškasis kodas

Dabar pasvarstykime, ar Platesnysis (Vidurinysis) sąvadas, parašytas anksčiau, pasakoja tokią pačią istoriją. Gal istoriografinė jo struktūra visai kitokia? Gal iškeltos hipotezės sugrius kaip kortų namelis?

Esama įvairių nuorašų, kurie skiriasi tam tikromis detalėmis, tačiau esmė išlieka. Ankstesnė versija Palemoną nukelia į Nerono laikus, į I amžių. Kodėl? Išvada peršasi savaime – juk tai Kristaus gimimas, krikščionybės pradžia, istorinis lūžis. Ar ne su tuo reikėtų sieti ir Lietuvos istorijos pradžią? Metraštininkas puikiai žino, kad lietuviai buvo pagonys, tačiau Kristaus gimimo laikais romėnai irgi garbino stabus. Lietuvos ištakų siejimas su krikščionybės pradžia tarsi patvirtina, kad lietuvių protėviai, būdami pagonys, turėjo ir krikščioniškąją pradžią, „giliąją tapatybę“, kurios tada dar nesuprato, tačiau po krikšto ji atsiskleidė. Platesnysis sąvadas šią mintį išreiškia labai aiškiai: „Penki tūkstančiai penki šimtai dvidešimt šeštaisiais metais nuo pasaulio sukūrimo įsikūnijo Dievo Sūnus iš Šv. Dvasios ir Švč. Mergelės Marijos. Tuo metu Romos valstybėje viešpatavo césorius Augustas, kuris valdė ne vien tikrai Romą, bet ir visą pasaulį. Kaip anksčiau buvo rašyta, valdant césoriui Augustui užgimė Dievo Sūnus, o val-

dant césoriui Tiberijui, kuris buvo antras po Augusto, laisva [valia] prisiėmė kančią ant kryžiaus dėl žmonių giminės išganymo ir atpirkimo“¹⁹ (Kęstučio Gudmanto vertimas).

Lietuvos metraščiai buvo rašomi jau krikščionybės epochoje, tačiau reikėjo papasakoti, kas įvyko pagonybės laikais. Metraštininkui teko balansuoti tarp tapatybės ir skirtybės, bandant susieti abu periodus, parodyti tęstinumą, pabrėžiant aiškų dabarties tapatumą. Taigi apie pagonybę kalbėta, jos pernelyg neišryškinant. Svarbiausia įžvelgti pagonims artimus krikščioniško tapatumo ženklus. Tokį požiūrį puikiai perteikia pasakojimas apie tris kankinius – Goštautas buvo labai susirūpinęs dėl to, kas jiems nutiko, tarsi nuspėdamas savo palikuonių, tapsiančių krikščionių globėjais, likimą. Nors iš tiesų tai antlaikiškas mąstymas – kadangi Goštautai globoja ir gina krikščionis dabar, vadinasi, taip elgtasi ir praeityje. Yra ir daugiau tokių pavyzdžių – kai apie lietuvių pagonybę kalbama Šventaragio reformos kontekste, pateikus akivaizdžius mitologinius faktus, iškart pabrėžiama, kad lietuviai tikėjo viena dievą, nors jų apeigos pagoniškos, tačiau „gilioji“ tapatybė iš tikrųjų krikščioniška. Gudmantas rašo: „čia susiduriame su tyrėjams gerai žinomu interpretatio romana / christiana reiškiniu. Ir tai yra visiškai natūralu, kadangi metraštininkai ir jų užsakovai buvo neblogai su antikos tradicija susipažinę krikščionys, toli gražu neprimenantys šiuolaikinių „grynųjų mokslininkų“; tad ir daugiau mažiau svetima tapusi pagoniška realybė buvo aprašoma per savą krikščionišką.“²⁰

Krikščioniškų ženklų esama ne tik naratyviniame Platesniojo sąvado lygmenyje. Tą ypač gerai atskleidžia Eligijaus Railos studija.²¹ Jau senokai buvo suskaičiuota, kad nuo Palemono iki Gedimino valdė 14 kartų. Evangelijoje pagal Matą rašoma, kad nuo Abraomo iki Dovydo iš viso buvo keturiolika kartų, nuo Dovydo iki ištrėmimo į Babiloną – irgi keturiolika kartų, nuo ištrėmimo į Babiloną iki Kristaus – dar keturiolika kartų.

Tokių skaičių, susijusių su Biblija, su krikščioniška tradicija, esama ir daugiau: „Palemonas ir jo

palydovai aptiko 12-a Nemuno atšakų. Jau Tertulijanas III a. po Kristaus šiuo skaičiumi nutiesė lieptą tarp Senojo ir Naujojo Testamentų. Garbusis Bažnyčios tėvas klausė: „Kodėl Jis pašaukė 12 apaštalų, o ne kitokį skaičių? Šio skaičiaus pavyzdį man pateikia Dievas: 12-a Elimo šaltinių, 12-a akmenų iš Jordano upės“. Kelionės per dykumą metu žmonės atranda 12-a vandens šaltinių. Taip akylusis Palemonas atranda 12-a Nemuno atšakų, kurių viena vadinasi Gilija (o gal Gilioji?).“²²

Palemono kelionę Raila sieja su Nojaus arka. Palemonas irgi plaukia per jūrą, bet vietoj žvėrių ir kitų gyvūnų jis pasiima 500 didikų. Palemonas turi tris sūnus (Borkų, Kuną ir Sperą) kaip ir Nojus (Semą, Chamą ir Jafetą). Palemonas išvyksta Nerono laikais – tai krikščionybės pradžia. Nors pati legenda tiesiogiai nesiejama su Kristumi, tačiau asociacijos akivaizdžios. Tai dar labiau pabrėžia pirminį sumanymą – lietuvių kilmę, metaforiškai kalbant, pačią Lietuvą susieti su Kristaus gimimu.²³ Taigi legendinė dalis pasakoja ir apie „paslėptą“ krikščionybės Lietuvoje pradžią.

Tačiau vėlesnė Bychoveco kronika Palemono kelionę nukėlė į Atilos laikus. Kodėl? Istorikų teigimu, taip bandyta išspręsti chronologinę problemą: turėta pernelyg mažai kartų, kad pavyktų užpildyti ištisus amžius nuo Kristaus gimimo iki Gedimino epochos, todėl nuspręsta bent keliais šimtmečiais pavėlinti Palemono išvykimą. Šiaip ar taip, Bychoveco kronika mitą apie „paslėptą“ krikščionybės Lietuvoje pradžią aukoja dėl didesnio (nors irgi nepakankamo) chronologinio tikslumo. Taigi šiuo atveju irgi laimėjo istorinis mąstymas.

Kuo dar Platesnysis sąvadas skiriasi nuo vėlesnio varianto? Istorija pasakojama identiškai. Palemonas išvyksta kartu su keturių herbų – Kentaurų, Kolonų, Ursinų ir Rožės – atstovais. Toliau dėstoma tokia pati genealogija. Tačiau Kernius neturi sūnų, tik dukterį Pajautą, kurią ištekina už Kentaurų giminės Giriaus, o šio tėvas yra Dausprungas. Taigi Palemonaičiai susigiminiuoja su Kentaurų herbu. Pirmasis Lietuvos ir Žemaitijos valdovas yra Živinbudas.

Esminiai įvykiai – Žemaitijos ir Lietuvos įkūrimas bei dinastinis suvienijimas, valstybės plėtimas, jos įtvirtinimas – aprašomi ir Platesniajame sąvade. Įdomesnė Palemonaičių dinastijos pabaiga. Vaišvilkas yra paskutinis Mindaugaitis. Po to valdo Kentaurų giminė. Jos saulėlydis aprašomas, perpasakojant ir pakeičiant Mindaugo žūties aplinkybes, nors jo vardas neminimas. Gudmantas teigia: „*Metraštininkus akivaizdžiai trikdė Haličo–Voluinės metraščio pasakojimas apie Mindaugą, jame pateikiama itin neigiama pirmojo Lietuvos valdovo krikščionio charakteristika, todėl iš pradžių Viduriniajame sąvade Mindaugas pasirodo Narimanto vardu ir kitaip mėginamas „nubalinti“, pvz., iš Daumanto žmonos pagrobėjo jis paverčiamas nekalta minėto kunigaikščio auka.*“²⁴

Taigi ankstesnio varianto autorius elegantiškai sprendžia problemą – Mindaugo dinastiją susieja su Palemonaičiais, paminėdamas tikrą karaliaus sūnų Vaišvilką, o apie Kentaurų herbo dinastijos baigtį pasakoja, remdamasis Mindaugo likimu, bet jau neatskleisdamas tikrųjų vardų. Taigi Palemono giminei paliekamas paskutinio Mindaugaičio vardas, o Kentaurams atitenka Mindaugo istorija.

Bychoveco kronika „istoriškesnė“. Ji Palemono giminę jau atvirai užbaigia Mindaugo istorija. Nekeičia Kentaurų giminės linijos, tik tą pačią Mindaugo istoriją papasakoja jau su kitais vardais. Legendos konstravimo požiūriu, pirmasis variantas buvo grakštesnis. Lietuvos istorijos pradžią susiejo su Kristaus gimimu, Mindaugo istoriją padalijo tarp Palemonaičių ir Kentaurų herbo. Tačiau Bychoveco kronika geriau atliepia istorinį mąstymą. Ji labiau atsižvelgia į chronologiją, Lietuvos istorijos pradžią nukeldama į vėlesnius amžius, neignoruoja istorinių šaltinių, kurie tuo metu jau buvo žinomi, ypač Mindaugo istorijos. Taigi perėjimas nuo pirmojo prie antrojo varianto – tai žingsnis istorinio tikslumo link.

Tokie yra pakeitimai, tačiau pasakojimo gija, „istoriografinė struktūra“ išlieka ta pati. Lietuvą valdo tie patys Palemonaičiai, Kentaurų ir Stulpų herbai. Tai atitinka jau aptartus istorinius Lietuvos lūžius.

Taigi tiek pasakojimas, tiek istoriografinė struktūra yra tokia pati, tiesiog Viduriniajame sąvade ryškesnis krikščioniškasis kodas, o Bychovco kronika „istoriškesnė“. Aišku, kyla klausimas, kodėl Goštautui prireikė antros versijos. Ir čia dėmesys krypta jau ne tiek į bendrumus, kiek į skirtumus. Tačiau tai tolesnių studijų uždavinys.

Savaime suprantama, ši metraščių legendinės dalies hipotezė irgi turėtų būti tikrinama, tikslinama, kiti tyrinėtojai gal dar giliau pažvelgs į Bychovco kroniką, kuri turėjo senąją lietuvių ir Lietuvos istoriją parodyti tiek svetimiems, tiek saviems. Ir čia kyla klausimas, ar galima Lietuvos metraščiuose įžvelgti lietuvišką valdžios mitologiją ir ideologiją? Tai irgi naujų studijų uždavinys. ■

¹ Rimvydas Petrauskas. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais. Vilnius: *Lietuvos katalikų mokslo leidykla / Aidai-Naujas židyns*. 2017, p. 102.

² *Gratulatio Vilnae*. Vilniaus pasveikinimas. Vilnius: *Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas*. 2001, p. 395.

³ Kaip buvo rašomi Lietuvos metraščiai, tiksliai nežinome. Politinis užsakovas – Goštautas tikriausiai su kitais didikais. Pasakojimo audinį turėjo nuaušinti to meto intelektualai, kurių vardai neišliko. Koks buvo politinis užsakymas ir kaip jis įgyvendintas, šiandien sunku spręsti. Tačiau būtint šios dvi asmenų grupės laikytinos kolektyviniu Lietuvos metraščių autoriumi, kurį patogumo dėlei vadinsiu metraštininku.

⁴ Čia ir toliau remiuosi leidiniu „Lietuvos metraščiai“. Vilnius: *Vaga*. 1971. Jei cituojami kiti nuorašai, pateikiama jų nuoroda.

⁵ Kodėl pasirinktos šios vietos, žr.: Kęstutis Gudmantas. Legendinė Lietuvos pradžia: Lietuvos metraščių versijos. *Saeculo primo*. Romos imperijos pasaulis, peržengus „Naujosios eros“ slenkstį. Vilnius: *Vilniaus universiteto leidykla*. 2008, p. 373–386.

⁶ Vida Girininkienė. Palemono kalno pavadinimas XVII antros pusės–XIX amžiaus pradžios dokumentuose. Seredžius. Vilnius: *Versmė*. 2014, p. 609.

⁷ Povilas Spurgevičius. Seredžiaus dvaras ir miestelis XIX amžiuje. Seredžius. Vilnius: *Versmė*. 2014, p. 381.

⁸ Apie tai, kodėl galėjo būti pasirinktos šios konkrečios geografinės nuorodos žr. Kęstutis Gudmantas. Vėlyvųjų Lietuvos metraščių erdvė. *Darbai ir dienos*. 2005, t. 44, p. 105–124.

⁹ Rimvydas Petrauskas. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Politika ir visuo-

menė vėlyvaisiais Viduramžiais, p. 98.

¹⁰ Gedimino sapnas. Lietuvių mitas apie miesto įkūrimą: analizės bandymas“. *Kultūros barai*. 1998, nr. 8–9, p. 65–75.

¹¹ Apie galimus vardų Lietuvos metraščiuose kilmės šaltinius žr.: Kęstutis Gudmantas. Vėlyvųjų Lietuvos metraščių asmenvardžiai: įvadinės pastabos. Baltų onomastikos tyrimai, t. 2. 2011, p. 102–113.

¹² Tai jau seniai istorikų pastebėtas ir nekvėstionuojamas faktas. Plačiau apie Lietuvos metraščių asmenvardžius žr.: Kęstutis Gudmantas. Vėlyvųjų Lietuvos metraščių asmenvardžiai: įvadinės pastabos, p. 112–125.

¹³ Rimantas Jasas. Bychovco kronika ir jos kilmė. In: Lietuvos metraščiai. Vilnius: *Vaga*. 1971, p. 34.

¹⁴ Mindaugo knyga. Vilnius: *Lietuvos istorijos instituto leidykla*. 2005, p. 108.

¹⁵ Ten pat, p. 108.

¹⁶ Nikolaj Ulaščik. Vvedenije v izučenje Belorusskogo – litovskogo letopisanija. Moskva: *Nauka*. 1985, s. 145.

¹⁷ Aišku, su tuo sąrašą galima žaisti įvairiai. Pirmiausia, penketą didžiųjų kunigaikščių galima sugrupuoti taip: Živinbudas, Dausprungas ir Mindaugas (trys broliai), Viligaila ir Daujotas (du broliai). Taigi trys skirtingos giminės, o Lietuvą valdė irgi trys giminės: Palemonaičiai, Kentaurų ir Stulpų herbai. Atmetus penkis didžiuosius kunigaikščius, kiti kunigaikščiai atstovauja dviem teritorijoms – Žemaitijai ir Deltuvai, dviem giminėms: Ruškaitiams ir Bulevičiams. Palemonas simbolizuotų penkis vyriausiuosius kunigaikščius, o 4 herbai atitinka keturias gimes. Čia šalia Žemaitijos iškyla Deltuva, paminėta Palemono išsilaipinimo istorijoje. Dar vienas sutapimas. Skaičių – 5 (penki didieji kunigaikščiai), 4 (keturios giminės), 21 (tiek iš viso asmenvardžių) – atitikmenis galima rasti legendinėse Palemono genealogijose (įžvelgti įvairius sutapimus palieku skaitytajams). Tačiau vis tiek neaišku, ar tikrai šį sąrašą norėta taip giliai užšifruoti, gal čia tik mūsų vaizduotės vaisius?

¹⁸ Bychovco kronika. Vilnius: *Vaga*. 1971, p. 60.

¹⁹ Cituota pagal: Kęstutis Gudmantas. Legendinė Lietuvos pradžia: Lietuvos metraščių versijos. *Saeculo primo*, p. 373.

²⁰ Kęstutis Gudmantas. Valdovo ir dinastijos įvaizdžiai vėlyvuosiuose Lietuvos metraščiuose. *Acta Academia Artium Vilnensis*. Lietuvos kultūros karališkas dėmuo: įvaizdžiai, simboliai, reliktai. Vilnius. 2012, p. 61.

²¹ Eligijus Raila. Palemono legenda: istoriografinės teksto ištakos. Lietuvos istorijos studijos, t. 4. 1997, p. 130–134.

²² Ten pat.

²³ Kęstutis Gudmantas. Legendinė Lietuvos pradžia: Lietuvos metraščių versijos. *Saeculo primo*, p. 377.

²⁴ Kęstutis Gudmantas. Vėlyvųjų Lietuvos metraščių asmenvardžiai: įvadinės pastabos, p. 106.

Virgilijus ČEPAITIS

TREČDALIS GYVENIMO

*Nuo 1991-ųjų lapkričio iki dabar**

Skiriu Kovo Vienuoliktajai

Svarstydamas, ar galiu kreiptis į Strasbūro Žmogaus teisių teismą, prisiminiau Katrin Bornmüller, su kuria susipažinau 1990 m. vasarą Kopenhagoje, kur vyko Helsinkio procesui skirtas pasitarimui, ji atstovavo Tarptautinei žmogaus teisių draugijai (IGFM). Parašiau jai laišką į Vokietiją. Vos jį gavusi, Bornmüller man paskambino ir pasiūlė organizacijos pagalbą.

Tiesą sakant, apie Strasbūro teismą galvojau tik kaip apie paskutinį variantą, nes vis dar tikėjau savo bylą išspręsti Lietuvoje. Bet „atmosfera“ nežadėjo nieko gero.

„1995-11-28

Seime Kirkilas užsiminė apie KGB klastotus dokumentus, o Petkevičius perskaitė LDDP pareiškimą dėl interpeliacijos, nei į tvorą, nei į mietą aiškindamas, kad KGB dokumentai buvo tempiami maišais ir po skvermais. Šiuo metu – maždaug porą savaičių – vyksta įvairūs dalykai, iš kurių galima spręsti, kad apie mano laiškus jau žinoma. (Brazauskas piktinosi, kad kai kas Lietuvą skundžia Europai, Kūris šiandien pareiškė, kad Europos Žmogaus teisių teismas priima ne visus skundus, ir kt.).

Vakar man į Kauną skambino Jarmalavičius iš Respublikos, vėl prašė interviu. (Atsakiau, kad Respublika pirmiau pati turėtų padaryti kai kuriuos veiksmus).“

Išėjo dokumentų knyga „Iš naujausios Lietuvos istorijos“, įdėta ir KGB darbuotojo raporto, ką jam pasakojęs agentas „Kliugeris“, faksimilė. Įdėmiai perskaičiau, tačiau perspausdinto mašinėlės puslapio su generolo Caplino nurodymu toliau skleisti gandus apie mane neaptikau.

„1995-12-20

Lietuvos rytas, *atspausdinęs straipsniuką apie Skomanto knygų seriją, piktinosi, neva autoriai įslaptinti, vienas apie kitą nieko nežino, tik V. Čepaitis su kiekvienu atskirai bendrauja. Na, tikras šnipų tinklas. Gal puolimas vėl prasideda?“*

Desperatiškai daugiau galva sieną, kaip galėčiau išspręsti „mano reikalą“. Kreipiausi net į Norvegijos parlamentarą Ingvaldą Godalą, kuris kaip norvegų partijos *Hoyre*, artimos „nepriklausomybininkams“, atstovas buvo atvykęs į pirmąjį mūsų partijos suvažiavimą. Dabar jis vėl Vilniuje, tad parodyčiau jam bergždžią susirašinėjimą su teisėsauga ir Caplino rezoliuciją. Paprašė visus dokumentus atsiųsti jam į Norvegiją.

Čia mano užrašuose keletą mėnesių spraga. Susirgau. Užpuolė baisūs pilvo skausmai. Šiaip sveikata niekad nesiskundžiau, bet šį kartą išsikviečiau šeimos gydytoją. Ji, pamatavusi spaudimą ir temperatūrą, nusprendė, kad čia komplikacijos po gripo, nors gripu seniai nesirgau. Skausmams nesiliaujant, teko kviesti „greitąją“. Jos gydytojas, vėl pamatavęs spaudimą, temperatūrą, pažvelgė į mane ir pasakė: „*A! Seimo narys! Turbūt po baliuko. Galiu suleisti nuskausminamųjų...*“ Atsisakiau. Temperatūra jau ėmė šokinėti nuo 35 iki 39 laipsnių. Žmona suprato, kad čia aiškūs kraujo užkrėtimo požymiai. Prisiminiau Antaną Vinkų, kuris Sąjūdžio laikais buvo sveikatos ministras, o dabar vadovavo Santariškių klinikoms. Paskambinau, išvardijau simptomus, po valandos jau gulėjau ligoninėje. Ryte man pašalino tulžies pūslę. Ūmus uždegimas.

Įrašas dienoraštyje atsirado tik po reabilitacijos Energetikų sanatorijoje prie jūros.

„1996-05-18

* Tęsinys iš KB nr. 1/2, nr. 3, nr. 4, nr. 5, nr. 6, nr. 7 / 8. Pabaiga

Grižęs iš Šventosios, radau voką iš IGFM su kreipimusi į Jungtines Tautas, kad būtų įsteigtas nuolat veikiantis karo nusikaltimų tribunolas. Tarp 45 pirmųjų signatarų yra ir mano pavardė.“

Vis intensyviau galvojau apie Strasbūro Žmogaus teisių teismą, bet nutariau dar kartą pasitarti su Aukščiausiojo Teismo pirmininku.

„1996-06-05

Kūrio „Mercedesu“ važiuoju į Kauną. Pasakiau, kad nutariau kreiptis į Strasbūrą, todėl reikia susitvarkyti čia, nes mano pareiškimas Aukščiausiam Teismui atmetas formaliai, neva dėl nesumokėtos rinkliavos, apie kurią nebuvo įspėtas. Kūris visą kalnę suvertė „panėlėms, kurios nesusigauja“. Po to paaiškino, esą aš jau praleidęs visus terminus dėl peržiūrėjimo (6 mėn. po reformos), tačiau sutiko, kad Strasbūrai reikės pateikti tvirtesnį neigiamo atsakymo motyvą negu nesumokėtas žyminis mokestis. Pažadėjo nevilkinti sprendimo, kai įteiksiu prašymą Aukščiausiam Teismui. Svarsčiau, gal teismo posėdžiui anuomet padarė įtaką Caplino rezoliucija, nes mano teisena buvo visiškai kitokia, negu kitų trijų asmenų, kaltinamų bendradarbiavimu su KGB. Pirmininkas sutiko, kad ji tikrai kitokia. Užsiminiau, kad mano reikalas domisi IGFM ir galiu tikėtis teisinės pagalbos. Jis numojo ranka: Strasbūrą visokios žmogaus teisių organizacijos versta užverčia raštais, bet niekas nekreipia dėmesio. Papasakojo, kad dabar vyksta kurdų byla, tačiau svarbiausias ieškovas (jų ten keli) neseniai užmuštas, taigi jo žmona gaus tik materialinę kompensaciją, atlyginimas už moralinę skriaudą nebus išieškomas. Atsakiau, kad tikiuosi likti gyvas iki proceso pabaigos. Jis liepė nemanyti, neva mane gąsdina.

Parodžiau žurnalą su savo pavarde po kreipimusi į Jungtines Tautas dėl pastovaus karo nusikaltimų tribunolo. Keista, bet jis pabrėžė, kad ratifikuota žmogaus teisių konvencija atgal neveikia, nors, kiek pamenu, 6 mėn. po ratifikacinių raštų įteikimo dar galima teikti senus atvejus. Gal panaši dezinformacija slypi ir jo žodžiuose, esą aš praleidęs visus bylos peržiūrėjimo terminus? Įteikiau Kūriui ankstesnį savo pareiškimą ir neigiamą Aukščiausiojo Teismo atsakymą.

Po to kalbėjomės apie orą.

Vakare paskambino Eduardas Potašinskas, tuometis Tarptautinės žmogaus teisių draugijos Lietuvos skyriaus vadovas, sakė gavęs paketą iš Bornmüller. Atvežė labai susinervinęs. Pakete buvo laiškelis ir kreipimosi į Europos Žmogaus teisių komisiją taisyklės. Dar iškarpos iš laikraščių apie Kopenhagos konferenciją. Sužinojau, kad p. Bornmüller įteiktas Vokietijos I laipsnio ordinas.“

Liepos mėnesį greitkelyje Vilnius–Kaunas per autoavariją žuvo Lietuvos aidų žurnalistas Kęstutis Žičkus, kurį gerai pažinojau. Būtent jis man pasakė, kad prokuratūra turi „Kliugerio“ bylą su S. Caplino rezoliucija. Ta autoavarija atrodo keista. Praėjus pusvalandžiui po to, kai automobilis buvo patikrintas autoservise, sprogo priekinė padanga.

Kažkodėl pagalvojau, kad generolo Caplino, nurodžiusio skleisti gandus apie mane, mirtis ant Maskvos upės kranto nebuvo atsitiktinė. Tai įvyko 1995 m. sausio mėnesį, sukakus metams po mano spaudos konferencijos, per kurią paskelbiau, kad turiu visiškai slaptos KGB operacijos raštišką įrodymą. O ši struktūra už paliktus „pėdsakus“ baudžia. Gal per stipriai, bet ji kitaip nemoka.

Žvilgsnis iš šalies

Gali būti, man nesisekė dar ir todėl, kad visus skundus ir prašymus rašiau pats, be juristo pagalbos. Nutariau pasitarti aukščiausiu įmanomu lygiu.

„1996-07-02

Nuėjau pas advokatų tarybos pirmininką Lipeiką – išdėsciau jam savo reikalą ir palikau dokumentų rinkinį. Pasakiau, kad svarstau apie Strasbūrą, bet norėčiau viską susitvarkyti čia.“

Kęstutis Lipeika, peržiūrėjęs mano popierius, iškart pastebėjo vieną dalyką, kurio aš, nebūdamas teisininkas, kelerius metus nemačiau. Mano prašymą peržiūrėti bylą, paaiškėjus naujiems faktams, Aukščiausiasis Teismas atmetė ta dingstimi, kad nesumokėjau žyminio mokesčio. Bet advokatas pasakė, kad tuo metu, kai padaviau prašymą (1994 m. gruodį), mokėti nereikėjo, nes įstatymas dėl to mokesčio įsigaliojo tik 1995 m. sausį...

Lipeikos paakintas, vėl parašiau kreipimąsi į Aukščiausiąjį Teismą. Lipeika, paredagavęs prašymą, pa-

sakė, kad Kūris jį greičiausiai atmes, tada bus galima kreiptis į Aukščiausiojo Teismo senatą. Tikėjausi, kad naujas prašymas su visomis teisinėmis formuluotėmis „suveiks“. Laukiau du mėnesius.

„1996-09-20

Gavau Kūrio atsakymą: kadangi laiku nesumokėjau žyminio mokesčio, AT negali mano prašymo svarstyti.“

Paskutiniai bandymai Lietuvoje

Įvyko rinkimai. Dabar juos triuškinama persvara laimėjo dešinieji. Vėl įvyko demokratinis virsmas, pasak Huntingtono. Tėvynės Sąjunga gavo net 70 mandatų, kartu su krikščionimis demokratais, demokratais, Politinių partijų ir tremtinių sąjunga sudarė didžiulę daugumą Seime.

„1996-11-25

Nuėjau į Seimą, į pirmą naujo šaukimo posėdį. Sėdėjau greta Izidoriaus Ignatavičiaus iš Nepriklausomybės partijos. Užsiminė, kad pažįstamas Seimo narys, buvęs tremtinys, piktinosi, kodėl Prunskienė sėdi salėje, o Čepaitis paliktas nuošalėje. Seimas turėtų panaikinti aną neteisingą sprendimą.“

Pagalvojau, gal dabar, atėjus į valdžią dešiniams, viskas klostysis kitaip. Gal neprireiks kreiptis į Strasbūrą. Prašysiu, kad mano „atvejį“ apsvarstytų Aukščiausiojo Teismo senatas. Be to, naujuoju Seimo Žmogaus ir piliečio teisių bei tautybių reikalų komiteto pirmininku išrinktas sąjūdininkas Emanuelis Zingeris. Išdėsčiau komitetui visus savo bandymus siekti teisybės. Negi nesupras?

„1996-12-16

Visą savaitgalį rengiau memorandumą Seimo Žmogaus ir piliečio teisių komitetui. Nunešiau su priedais (39 p.), bet mano buvusi sekretorė pasakė, kad Zingeris Švedijoje, grįš trečiadienį. Atrodo, vyksta didelis pagyvėjimas! Įteikiau kopiją Teisės komiteto sekretorei. Sutikau Kuzmicką, kuriam daviau paskaityti memorandumą.“

„1996-12-19

Nuėjau į Seimą. Sutikau Zingerį, pietaujantį valgykloje su Landsbergiu. Perdavė nuo švedų (tarp jų ir Bildto) linkėjimus, pasakė: „Virgi, iš manęs, žinoma, padarys blyną, bet aš tą reikalą sutvarkysiu.“

„1996-12-28

Į signatarų pobūvį užėjo „Prie universiteto“ nuėjau su Aukse. Tautos pažanga žiūrėjo į mane kaip į prisikėlusį lavoną, bet šiaip daug kas priedavo prie stalo, kur sėdėjom su Sajomis, su Raču ir su Andrukaitiene. Komediantas Vilkaitis, pasamdytas linksminti svečius, kaip įmanydamas tyčiojosi iš Akto ir Nepriklausomybės, bet į vakaro pabaigą apsiramino.“

Naujaisiais metais viskas vyko po senovei. Atsakymų nei iš Aukščiausiojo Teismo, nei iš Seimo vis nebuvo. Pastebėjau, kad savo užrašuose dažnai pasižymiu: užėjau pas Aukščiausiojo Teismo pirmininką, skambinau tam ar anam. O ką daryti tiems, kurie negali tiesiog imti ir užėti arba nedrįsta paskambinti?

„1997-02-26

Buvau pas Kūrį, sakė, tik dabar radęs mano prašymą. Pridūrė, kad Aukščiausiojo Teismo senatas priėmęs savo veiklos reglamentą, pagal kurį negalės mano reikalo svarstyti, bet balandžio mėnesį gausiu oficialų atsakymą. Patarė remtis formuluote „paaiškėjus naujiems faktams“. Civilinis kodeksas tokią aplinkybę numato. Sakė, kad Strasbūro Žmogaus teisių komisijoje buvo 60 bylų iš Lietuvos, bet nė viena nepasiekė teismo, tik 20 jų nusiųsta Europos Tarybos žiniai.

Atėjau pavėlavęs visą valandą, todėl Kūris lyg tarp kitko replikavo: maniau, gal pakliuvai į avariją...“

Man atrodė, kad mano „reikalas“ bent neoficialiai domisi vis daugiau žmonių.

„1997-03-07

Stakauskas straipsnyje Lietuvos aide pirmąkart paminėjo Caplino rezoliuciją, kurią jis rodęs prokurorui Betingiui, tačiau tas tik ranka numojęs.“

Atsakymo iš Seimo Žmogaus ir piliečio teisių bei tautybių reikalų komiteto vis nebuvo. Nutariau pasitarti su Teisės komiteto, kuriam buvau įteikęs savo pareiškimo kopiją, pirmininku.

„1997-03-13

Buvau Seime pas Stačioką, paklausiau, ar Aukščiausiojo Teismo senato vidaus taisyklės, kurias priėmė Kūris, yra aukščiau už įstatymą. Jis atsakė, kad ne, bet geriausia būtų, jei įtikinčiau Kūrį peržiūrėti mano bylą. Šiaip čia Zingerio reikalas, pridūrė, nes pareiškimas adresuotas jo vadovaujamam komitetui.“

Aukščiausiojo Teismo atsakymą Kūris pasirašė balandžio pirmąją, tačiau tai nebuvo *prima aprilis*: „Jūsų prašymas pateikti teikimą Aukščiausiojo Teismo senatui dėl Aukščiausiojo Teismo 1992 m. kovo mėn. 26 d. sprendimo peržiūrėjimo išnagrinėtas [...] Jūsų prašyme nurodomi motyvai bei keliamos problemos neatskleidžia prašomo byloje priimti Senato sprendimo galimo reikšmingumo Respublikos teismams taikant įstatymus, o pateiktos aplinkybės pagal savo pobūdį negali būti Senato nagrinėjimo objektu. Todėl pateikti Aukščiausiojo Teismo senatui teikimą dėl Jūsų ginčijamo sprendimo peržiūrėjimo nėra juridinio pagrindo.“¹

Supratau, kad vienodos teismų praktikos, taikant įstatymus, Lietuvoje nereikia. Ką gi, teks kreiptis į Strasbūrą, juo labiau kad Seimo Žmogaus ir piliečio teisių bei tautybių reikalų komiteto pirmininkas Zingeris man apskritai nieko neatsakė.

Į Strasbūrą!

Gegužės pradžioje nusiunčiau laišką poniai Bornmüller: „Balandžio pirmąją gavau Aukščiausiojo Teismo pirmininko p. Kūrio atsakymą, kad mano prašymo Senatas nenagrinės, kadangi Senato sprendimas šiuo klausimu nebus reikšmingas teismų praktikai, todėl nėra teisinės priežasties pateikti mano atvejį Senatui.

Neturiu daug vilčių dėl Europos Žmogaus teisių komisijos, bet manau, kad reikia baigti tai, ką pradėjau.“²

Labai greitai gavau atsakymą, kurio vieną pastraipą pacituosiu:

„Manau, Jūs teisus, kreipdamasis į Europos komisiją. Nesuprantu, kodėl teismo pirmininkas taip atsakė. Ar dabar iš tiesų nebėra bylos peržiūrėjimo teisės? Jei kreipsitės, siųskite kopijas Europos Parlamento Žmogaus teisių pakomitečio pirmininkei Marlene Lenz. Ji yra iš CDU ir dirba kartu su IGFM. Mano nuomone, p. Kūris yra aklas, jis juk turėtų suprasti, kad Jūs skųsitės tarptautinei organizacijai. Tai nėra gerai Lietuvos reputacijai. Jis turbūt neseniai tose pareigose?“³

Birželio 14-ąją savo peticiją su penkiolikos dokumentų kopijomis nusiunčiau į Europos Žmogaus teisių komisiją ir į Europarlamentą.

Nustebau, po mėnesio atsakymą iš Strasbūro gavęs lietuvių kalba. Deja, vėl remtasi tuo, kad kadaise nesu-mokėjau žyminio mokesčio. Atsakymas buvo neigiamas: „Jeigu nepateiksite naujų duomenų, Jūsų skundas nebus nei įregistruotas, nei perduotas Komisijai nagrinėti.“⁴

Paaiškinau, kad pagal įstatymą, veikusį tada, kai pateikiau prašymą peržiūrėti bylą, žyminio mokesčio dar nereikėjo, ir vėl išsiunčiau. Rugpjūčio viduryje gavau p. Bornmüller faksą, kad Tarptautinė žmogaus teisių organizacija rado man advokatą, dirbantį Ženevoje, Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komisijoje. Išstudijavęs dokumentus, advokatas Wolfas von der Vense'as atsiuntė man elektroninį laišką, kuriame rašė: „bus gana sunku įveikti pradinį etapą dėl žyminio mokesčio problemos.“ Jei Europos Komisija peticijos nepriims, patarė kreiptis į Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komisiją. Rašė, kad nesigaudo Lietuvos įstatymuose, todėl rekomendavo susirasti vietinį teisininką, kuris padėtų užpildyti peticiją.

Viską aptaręs su Lipeika, rugsėjo 4-ąją vėl išsiunčiau prašymą. Beliko laukti atsakymo, ar Europos Žmogaus teisių komisija priims jį nagrinėti.

„1997-09-16

Japonijos ambasadoriaus priėmimo kalbėjau su Landsbergiu, trumpai apsakiau Strasbūro reakciją. Užsiminiau, kad Seimo Žmogaus teisių komisija man nesiteikė net atsakyti. Jis šyptelėjo: ko norėt iš Emanuelio. Supykęs pabrėžiau, kad kalbu ne apie asmenis, bet apie institucijas, kurios privalo veikti.“

Galų gale gavau atsakymą (vėl lietuviškai) iš Strasbūro. Svarbiausią jo pastraipą pacituosiu: „Teikimas Aukščiausiojo Teismo senatui yra išimtinai Aukščiausiojo Teismo pirmininko diskrecinėje valdžioje. Pagal Strasbūro institucijų praktiką, tokios vidaus teisinės gynybos priemonės nėra „efektyvios“ Konvencijos 26 straipsnio prasme (Bylos Nr. 8395/78, 1981 12 16 sprendimas, SR 27, 50 p.). Todėl, norint pradėti procedūrą Komisijoje, išnaudoti tokių priemonių nereikia. Tokiu būdu, teismo procesas Jūsų klausimu baigėsi 1992 m. kovo 26 d. Tuo tarpu Lietuva pripažino Komisijos kompetenciją nagrinėti individualias peticijas tik 1995 m. birželio 20 d. Net jei Komisija ir turėtų kompetenciją, mano manymu, Jūsų skundas būtų atmestas dar

ir dėl šešių mėnesių termino, nustatyto Konvencijos 26 straipsnyje, praleidimo.“⁵

Supratau, kad mano peticijos nepriims net svarstyti. Parašiau ponioms Bornmüller ir Lenz, kad mūsų pastangos bergždžios.

Praslinkus kelioms savaitėms, vėl gavau laišką iš Strasbūro. Jame buvo pranešama: „Jūsų peticija įregistruota 1997 m. spalio 6 d., bylos Nr. 38052/97.“⁶ Ji vadinosi „Virgilijus Čepaitis prieš Lietuvą.“ Neapsidžiaugiau.

Atsakymas

Lietuvoje tuo metu vyko prezidento rinkimai. Brazauskas paskelbė, kad nekels savo kandidatūros antrai kadencijai, savo įpėdiniu paskyrė prokurorą Artūrą Paulauską, sovietmečiu dirbusį LKP CK administracinių organų skyriuje. Jis ir išėjo į antrąjį rinkimų ratą, kuriame turėjo susikauti su JAV lietuviu Valdu Adamkumi. O aš gavau oficialų Strasbūro sprendimą, šįkart neišverstą iš anglų kalbos. Pacituosiu esminę ištrauką: „Kadangi pareiškėjas skundžia civilinę Aukščiausiojo Teismo bylą, Komitetas pažymi, kad skundžiami faktai įvyko prieš 1995 m. birželio 20 d., kai Lietuvoje įsigaliojo Konvencija. [...] Vadinasi, ši peticijos dalis negali būti Komisijos nagrinėjama dėl rationae temporis priežasties.

Pareiškėjas skundžiasi, kad byla neperžiūrima, pareiškėjus naujiems faktams, tačiau Konvencija negarantuoja teisės peržiūrėti tokių civilinių bylų kaip jūsiškė sprendimus dėl to, kad atsirado naujų faktų. Ši dalis neatitinka Konvencijos nuostatų dėl rationae materiae priežasties.

Komitetas **SKELBIA, kad PETICIJA ATMESTA.**“⁷

Taigi viskas baigėsi tokiu pat atsirašinėjimu, tik su lotyniškais terminais.

8. DAR DAUG METŲ

Valstybės išdavimas

Vis dar nepaaiškėjo, ar iš tikrųjų man buvo iškelta baudžiamoji byla dėl valstybės išdavimo. Gerus aštuon-

nerius metus siunčiau registruotus laiškus Generalinės prokuratūros vadovams, bet jie taip dažnai keitėsi, kad vis negaudavau atsakymo. Sulaukiau jo tik 2002-aisiais ir tik po to, kai kreipiausi į Prezidentą Adamkų, prašydamas pagalbos. To imtis paskatino viena Lietuvos radijo laida, kur vėl buvo pakartota „juodojo scenarijaus“ versija. Generalinės prokuratūros atsakymą pasirašė Organizuotų nusikaltimų ir korupcijos tyrimo departamento prokuroras Rolandas Tilindis:

„Pranešu, kad Lietuvos Respublikos Generalinės prokuratūros archyve bei Organizuotų nusikaltimų ir korupcijos tyrimo departamente nėra jokios baudžiamosios bylos dėl valstybės išdavimo, iškeltos ar nutrauktos Jūsų atžvilgiu.

Kartu informuoju, kad visi faktiniai duomenys apie 1990–1991 metų įvykius buvo tiriami baudžiamojoje byloje Nr. 09-2-002-91, kuri 1996 m. perduota teismui ir išnagrinėta, priimant apkaltinamąjį nuosprendį M. Burokevičiui, J. Jermalavičiui ir kitiems teisiamiesiems. Šioje byloje sprendžiant baudžiamosios atsakomybės klausimus, jokie procesiniai sprendimai Jūsų atžvilgiu nepriimti, o įrodinėtinių aplinkybių nustatymui buvute apklaustas kaip liudytojas.“⁸

Gal per daug gilinuosi į šią istoriją. Reikėtų ją pamiršti ir gyventi toliau. Visi taip sako. Argi nepasitaiko teismo klaidų? Neseniai skaičiau, kad vieną pakartąjį reabilitavo, praėjus 24 metams po egzekucijos. Tačiau Aukščiausiojo Teismo sprendimas mano atžvilgiu tebegalioja. Pavyzdžiui, internetinė Vikipedija rašo, esą Čepaitis „1992 m. gegužės mėn. dėl kaltinimų bendradarbiavus su KGB (slapyvardis Juozas) atsisakė Aukščiausiosios Tarybos nario mandato.“ Negi tikslinsiu, kad deputatai mane pašalino atskiru nutarimu, už kurį vieningai balsuota? Gal generolo Caplino rezoliucija skleisti prasimanymus apie mane lig šiol galioja? Spaudoje vis pasirodo straipsnių, kuriuose kaip aksioma kartojama, kad buvau „KGB agentas“. Jei bandau paneigti gandus, mano atsakymai nespausdinami. Pacituosiu savo 1998 m. kreipimąsi į LR Valstybės saugumo departamento direktorių Jurgį Jurgelį: „Š. m. balandžio 18 d. Lietuvos ryto laikraštyje buvo atspausdintas pokalbis su Jumis, kaip Valstybės saugumo departamento direktoriumi. Jame mano pavardė minima du kartus ir abu – prasilenkiant su tiesa.

1. Jūs teigiate: „Prisiminkime, jog medžiaga apie si-
gnataro Virgilijaus Čepaičio ryšius su KGB kažkam
neva buvo pakišta po čiužiniu“. Teiginys apie čiužinį
yra žurnalistinė versija (liečianti, tarp kitko, medžiagą,
išneštą iš Aukščiausiosios Tarybos deputatų komisijos
KGB veiklai tirti), o ne teisinio nagrinėjimo išvada. No-
rėčiau Jums priminti, kad dėl medžiagos atsiradimo
aplinkybių dar 1991 m. lapkričio 16 d. kreipiausi į gene-
ralinį prokurorą A. Paulauską, tačiau tyrimas nebuvo
atliktas. Pakartotinai su prašymu ištirti mano bylą at-
rastos KGB rezoliucijos, nurodančios sleisti informaci-
ją apie mane kaip KGB agentą, kontekste esu kreipęsis
ir į Jus 1994 m. sausio 27 d., tačiau Jūsų vadovaujamas
departamentas persiuntė jį Generalinei prokuratūrai,
kuri bylos atsiradimo aplinkybes tirti atsisakė.

2. Teiginys, kad „buvęs disidentas Tomas Venclova
sakė, kad V. Čepaičio rašyti pranešimai KGB jam jo-
kios žalos nepadarė“ neatitinka tikrovės, kadangi jokių
pranešimų KGB apie T. Venclovą nesu rašęs. Tačiau
Jūs, gerbiamas Valstybės saugumo departamento direk-
toriau, savo autoritetu šią interpretaciją legalizujete,
suteikdamas jai juridinę reikšmę turinčio fakto statusą.

Tikiuosi, kad Jums ir Generalinei prokuratūrai pade-
dant, mano byla pagaliau bus ištirta ir nebebus skei-
džiamos visuomenę klaidinančios žinios.

Laukiu Jūsų atsakymo ir veiksmų.⁹

Nesulaukiau iki šiol. Lietuvos rytas mano atsakymo
į dezinformaciją, paskleistą pokalbyje su Jurgeliu, taip
ir neišspausdino.

„Ucy kagėbistą!“ (7)

Tūkstantmetis keičia tūkstantmetį, o „juozinimas“
tęsiasi. 2002-aisiais Lietuvos radijas nutarė „nuplėšti
paslapties skraistę nuo Sausio 13-osios įvykių“. Žur-
nalistas Vytautas Markevičius pakvietė į rytinę laidą
Kazimierą Prunskienę, Bronių Genzelį, Nikolajų Me-
dvedevą ir Audrių Butkevičių. Toje laidoje, kurią Rasa
Juknevičienė pavadino „4 melagių kadriliu“, vėl atgijo
„juodojo scenarijaus“ versija.

„V. Markevičius. Pone Medvedevai, kokių jums min-
čių sukėlė ta žinia, kad dingo antrasis premjeras?

N. Medvedevas. Aš noriu pasakyti, kad sutinku su
tuo, ką pasakė Audrius. Tiksliai jis vieno nepasakė, kad į
Aukščiausiąją Tarybą, į pačią viršūnę, buvo infiltruoti
KGB žmonės, kurie šiek tiek dirigavo šią procesą ir ku-
rie pranešinėjo skubiai į Maskvą, kas čia vyksta ir kokių
priemonių galima imtis.

A. Butkevičius. Ne be to. Žinoma, taigi mes turim ir
konkrečias pavardes.

N. Medvedevas. Va tada pačioje širdyje Aukščiau-
sios...

K. Prunskienė. Pasakykit, kas, o tai nuolat žmonės
galvoja, kad pačiuose aukščiausiuose lygiuose yra tik
keletas pavardžių. Jeigu jūs pasakote taip abstrakčiai,
tai įtarimas tada nukrypsta į pirmuosius asmenis tiek
Vyriausybėje, tiek Aukščiausiojoje Taryboje.

N. Medvedevas. Na, Vyriausybėj tai aš tikrai nema-
tau ten tokių, nežinojom mes ten apie tokius žmones.
Bet Maskvoje jau buvo pas Belosovą informacija, kad
V. Čepaitis yra KGB agentas ir kad viskas, kas vyksta
Lietuvoje, ir dar keletas žmonių, kurie ne iš pačio aukš-
čiausio, bet ryšininkai ir kad žinoma viskas, kas dedasi,
ir Kriučkovas gali tą viską. Ne Gorbačiovas – Kriučko-
vas ir Jazovas dirigavo viską.

K. Prunskienė. Beje, šią nesunkiai buvo galima
išskaičiuoti analizuojant, kas vyksta Lietuvoje, Aukš-
čiausiojoje Taryboje, kas rezga visas tas intrigas ir kaip
jos susiklosto viena paskui kitą, išskaičiuoti ir tikslą, ir
žmones, kurie tai daro. Tai, žinoma, kad pats aktyviau-
sias buvo V. Čepaitis.¹⁰

Tada buvo intensyviai rengiamasi prezidento rinki-
mams. Adamkus, kaip rodė sociologinės apklausos, turė-
jo būti išrinktas antrai kadencijai, tačiau netikėtai nuga-
lėjo akrobatinio pilotažo meistras, verslininkas Rolandas
Paksas. Po dvejų metų, per apkaltą nušalinus Paksą, buvo
renkamas naujas prezidentas. Į antrąjį ratą – vėl prieš
Adamkų – išėjo Prunskienė. Gal Lietuvos radijo laida
irgi prie to prisidėjo? Tiesa, šįkart rinkiminiuose plaka-
tuose nurodyti, kad sąmoningai bendradarbiavo su KGB,
jai nereikėjo, nes prieš rinkimus įvyko uždaras Vilniaus
apygardos teismo posėdis, priėmęs nutartį, esą „Šatrija“
sąmoningai nebendradarbiavo su KGB. Vilniaus apygar-
dos teismas nesikreipė į Konstitucinį Teismą, kad pasite-

irautų, ar įstatymas, pagal kurį Prunskienė buvo nuteista 1992 m., neprieštarauja Konstitucijai. Matyt, *visio zakono*, juk pagal jį nuteisė ir mane. Šiaip ar taip, nežinau nė vieno kito atvejo, kad Aukščiausiojo Teismo nutartį panaikintų žemesnės pakopos teismas.

Taip ir likau, kaip ta proga pasakė mano uošvė, vienintelis Lietuvoje „kagėbistas“.

Aktyvus mano „agentystės“ palaikytojas Vytautas Petkevičius bandė tą versiją pagrįsti ir knygoje „Durnių laivas“. Aš, jau įpratęs nereaguoti į pramanus, šį kartą tylėti negalėjau, nes buvo apšmeižtas Sąjūdis. 2004 m. vasarį kreipiausi į Generalinę prokuratūrą, prašydamas pradėti ikiteisminį tyrimą: „*Nors V. Petkevičiaus knyga „Durnių laivas“, aprašanti konkrečius žmones ir įvykius, turi paantraštę „politinių veidų ir šaržų galerija“, esu tvirtai įsitikinęs, kad joje esantys teiginiai negali būti vertinami kaip licentia poetica. Be to, pateikti tikrovės neatitinkantys prasimanymai liečia svarbius valstybės istorijai įvykius, turinčius visuomeninę reikšmę, todėl negalima to palikti privačiam kaltinimui. Prašau Generalinę prokuratūrą pradėti ikiteisminį tyrimą dėl šmeižto V. Petkevičiaus knygoje.*“¹¹

Ikiteisminio tyrimo kontrolės skyriaus prokuroras Česlovas Nociukevičius atsakyme rašė: „*Sutinkamai su Lietuvos Respublikos BK 407 str. nuostatomis, nusikalstama veika, numatyta Lietuvos Respublikos BK 154 str. (šmeižimas), priskiriama nusikalstamoms veikoms, dėl kurių baudžiamosios bylos nagrinėjamos privataus kaltinimo tvarka. Šiose bylose ikiteisminis tyrimas neatliekamas. Privataus kaltinimo bylose skundą betarpiškai teismui paduoda ir kaltinimą palaiko nukentėjusysis, kuris įgyja privataus kaltintojo statusą.*

Atsižvelgiant į minėtas aplinkybes, Jūs turite teisę kreiptis į teismą Lietuvos Respublikos BPK 408 str. nuostatyta tvarka.“¹²

Taip ir padariau. Vilniaus miesto I apylinkės teismas gana greitai išnagrinėjo mano skundą. Pacituosiu vieną pastraipą iš teisėjo Arūno Kaminsko nutarties: „*Teismas konstatuoja, kad, atsižvelgiant į ypač svarbią visuomeninę nukentėjusiojo V. J. Čepaičio nurodytos veikos reikšmę, siekiant išsamaus, objektyvaus bei visapusiško minėtame skunde išdėstytų faktų išnagrinė-*

jimo bei teisingo sprendimo priėmimo, šioje byloje turi būti atliekamas ikiteisminis tyrimas, o minėtas skundas gražintinas nukentėjusiajam V. J. Čepaičiui, išaiškinant, kad nukentėjusysis turi teisę kreiptis į Vilniaus m. prokuratūrą, siekiant pradėti ikiteisminį tyrimą dėl nukentėjusiojo nurodytų veiksmų.“¹³

Vilniaus miesto prokuratūra atlikti ikiteisminį tyrimą pavedė policijai. Man nusibodo skambinėti, nes tyrimas truko ilgiau kaip metus. 2005-ųjų liepos mėnesį gavau prokurorės Ugnės Arlauskaitės atsakymą, kad ikiteisminis tyrimas nutrauktas. Man pasiūlyta vėl kreiptis į Generalinę prokuratūrą. Atspėkite, kodėl nesikreipiau.

Buvo dar ne vienas panašus „apjuozinimas“. Antai 2016-aisiais žurnale *Lituanistica* paskelbtas Eugenijaus Jovaišos straipsnis, daugiausia paremtas spaudos gandaiis apie mano „agentystę“. Seimo narys, skleisdamas gandus apie mane, matyt, tikisi susikrauti politinį kapitalą.

Turiu pilną dėžę su tokiais straipsniais, į ją sudėtas ir beviltiškas mano susirašinėjimas su institucijomis, kurios turėtų vykdyti teisingumą.

Žvilgsnis atgal

Kartais manęs klausia, ar būčiau važiuavęs į Angliją, žinodamas, kuo visa tai baigsis? Dažnai prisimenu tą 1982-ųjų kelionę, kuri pakeitė mano gyvenimą. Pirmomis dienomis beveik neišeidavau iš bičiulio namų Grinviče. Skaičiau knygas. Laiškais ir telefonu susisiečiau su neseniai emigravusiais pažįstamais, kurie gerokai nustebo, kad atsidūriau anapus geležinės uždangos. Vienas jų iš už jūrų marių net šūktelejo į telefono ragelį, kad pasilikčiau. Nustebau, kaip greitai jis pamiršo, kiek žmonių nukentėtų dėl tokio mano poelgio. Nekilo net mintis likti Anglijoje, važiauvau tik pasižiūrėti, kaip būtume gyvenę, jei ne okupacija.

Štromas atsiuntė iš JAV, kur dėstė, savo knygelę, kurioje pranašavo, kad SSRS neišvengiamai subyrės – radau joje ir mudviejų pašnekesių Lietuvoje atgarsius. Olegas, pas kurį svečiavausi, nusivedė į triaukštį žmonos tėvų kotedžą su vaizdu į Temzę. Palėpėje mačiau išrikiuotus lėlių namus, priklausiusius keturių kartų vaikams. Anglijoje net lėlių namai skaičiuoja šimtme-

čius, o pas mus ir tikri išlieka trumpiau. Prieš kelerius metus vedžioju po Vilniaus senamiestį vieno Japonijos universiteto dėstytoją. Žiūrėdamas į linksmomis spalvomis nudažytus Rotušės aikštės namus, jis tarė: „*Kaip gerai, kad pas jus nebūna žemės drebjimų...*“ Ilgai negalvodamas atsakiau: „*Bet mes turime pašonėje Rusiją, kuri Lietuvą vis okupuoja ir sunaikina viską, ko negali išsivežti. Tai baisiau negu žemės drebjimai.*“ Viskas reliatyvu. Štai ką reiškia skirtingos patirtys.

Apie vieną savo kelionės epizodą grįžęs galėjau papasakoti tik žmonai ir tik vaikštinėdamas su ja po mišką. Olegas nusivedė mane į peržiūrą televizijos stotyje, kuri rodė naujausią filmą apie *Solidarność*, supažindino su jaunuoliais, kurie po to, kai judėjimas buvo sutriuškintas, pabėgo iš šalies. Vienas pasiūlė susitikti su Londono lenkais. Ko gero, aš, tikras lietuvis iš tikros Lietuvos, neblogai kalbantis lenkiškai, atrodžiau jiems gana egzotiškai. Buvau nuvežtas net pas Piłsudskio dukrą, kuri gyveno dideliame name Vimblondono priemiestyje. Pasakiau, kad jos tėvo širdies nedrįso liesti net bolševikai. Kitą dieną pietavau pas Lenkijos vyriausybės emigracijoje premjerą. Prie apvalaus stalo valgomajame daug kalbėjome apie tai, kaip klostysis lietuvių ir lenkų santykiai, kai kada nors atgausime nepriklausomybę. Premjeras tada vos ne visos emigracijos vardu atsisakė Lenkijos pretenzijų į Vilnių... O aš lietuvių vardu pažadėjau, kad būsimoje nepriklausomoje Lietuvoje lenkai turės daug teisių. Lengva buvo žadėti, nes tada negalėjau net įsivaizduoti, kad nepraeis nė dešimtmetis ir tapsiu Lietuvos parlamento Piliečių teisių ir tautybių reikalų komisijos pirmininku, taigi iš tikrųjų teks derėtis dėl Lietuvos lenkų ir Lenkijos lietuvių padėties. Susitikti su lenkų emigrantų organizacijomis atsisakiau, nes tie kontaktai tikrai būtų buvę užfiksuoti.

Tų metų rudenį su kino režisierium Henriku Šablevičium pervažiovome „žigulio“ gerą gabalą Sovietų Sąjungos. Jam, taip ir neištrūkusiam iš SSRS, visą kelią pasakojau apie Angliją, įrodinėju, kad didesnis civilizacinis skirtumas yra tarp Vilniaus ir Tambovo negu tarp Londono ir Vilniaus. Reikia tik nepriklausomybės, kad lietuviai gyventų kitaip. Tuos civilizacinius skirtumus, atsiradusius jau Ivano Rūsčiojo laikais, pa-

brėžė ir nuotykis, kai vieną naktį prie viešbučio vagiškai numovė mūsų „žigulio“ ratus – vargais negalais gavome *deficitines* padangas, kad galėtume grįžti namo.

Taigi Londone šiek tiek pagyvenau laisvėje. Ne tik išmokau šypsotis nepažįstamiems praeiviams, bet ir supratau, kuo vakariečiai skiriasi nuo žmonių, išauklėtų sovietinės santvarkos. Mes manome, kad visi kiti *a priori* yra blogi, o vakariečiai mano, kad visi *a priori* yra geri, reikia jais pasitikėti, nebent paaiškėtų, kad konkretus asmuo to nevertas. Mes, išauklėti sovietinės santvarkos, paprastai niekuo nepasitikime, kol mums neįrodo, kad yra atvirkščiai.

Neseniai su žmona vykome aplankyti Londone studijuojančio sūnaus, kuris per pirmąją mano kelionę dar nebuvo gimęs. Dabar jis jau suaugęs vyras. Kad apmokėtume jo mokslus Anglijoje, teko įkeisti butą. Skrisdamas už juokingai mažą kainą, prisiminiau, kiek daug pastangų reikėjo, kad sovietmečiu atsiderčiau Londone... Dabar nereikalavo net paso, užteko tapatybės kortelės.

Pabaiga?

Prieš porą metų nutariau kreiptis į Gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centrą – paklausiau, kuo paremtas „apjuozinimas“. Trumpai išdėstęs savo bylos aplinkybes, reziūnavau: „*Nesu pasirašęs jokio pasižadėjimo teikti informaciją KGB, nesu jos teikęs, todėl nežinau, ar teisinė formulė apie mano „bendradarbiavimą su KGB“ atitinka tikrovę. Nuo tų įvykių praėjo ketvirtis amžiaus. Tikiuosi, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras turi pakankamai duomenų, kad galėtų išnagrinėti mano atvejį. Iš anksto dėkoju už atsakymą.*“¹⁴

Po keleto mėnesių gavau oficialų laišką, kurį pasirašė LGGRTC direktorė Teresė Birutė Burauskaitė: „*Informuojame, kad Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras archyvinių duomenų apie Jūsų „bendradarbiavimą su KGB“ neturi. [...] Taip pat vykdoma paieška Lietuvos ypatingajame archyve. Papildomos archyvinės medžiagos šiuo klausimu neradome.*“¹⁵

Vadinasi, viską lėmė 1991-aisiais laikraščių paskleistas šmeižtas, kurį suskubo svarstyti Aukščiausiosios Tarybos sudaryta komisija Sovietų Sąjungos KGB veiklai tirti, svariai prisidėjo Generalinė prokuratūra,

o galutinai paskalas patvirtino Aukščiausiasis Teismas 1992 m. Vis dėlto Gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras patvirtino, kad medžiagos apie mane Ypatingajame archyve nerado. Ačiū ir už tai.

Kas padeda išverti

Esu uždaras žmogus, nepratęs bičiuliautis, tik per gimtadienį sukviesdavau pažįstamus. O jų turėjau daug ir įvairių. Per mano penkiasdešimtmetį susirinko maždaug penkios dešimtys svečių! Tarp jų poetai Sigitas Geda, Marcelijus Martinaitis, bet atėjo ir Juozas Baltušis, ir aviakonstruktorius iš Maskvos. Kai prasidėjo Sąjūdis, daugelis mano svečių atsidūrė skirtingose barikadų pusėse. O po apkaltinimo „kagėbizmu“ gimtadieniai tapo tylūs. Tad į savo aštuoniasdešimtmetį vėl sukviečiau daug žmonių. Gaila, trūko bičiulio, su kuriuo gal dešimt metų kas savaitę eidavom kur nors Senamiestyje išlenkti po bokalą alaus, tiesiog pasikalbėti, – Kazys Almenas mirė, likus mėnesiui iki mano gimtadienio.

Kazys buvo vienas iš pirmųjų „amerikonų“, atvykdavusių į sovietinę Lietuvą gana reguliariai, žinoma, jeigu jį įleisdavo. Atsimenu, iškart pajutome bendrumą. Susirašinėjome, kalbėdavomės (žinoma, išėję į lauką), todėl nenustebau, kad po Kovo Vienuoliktosios jis grįžo gyventi į Lietuvą.

Apie savo keliones į LSSR Kazys rašė Amerikos lietuvių spaudai. Kai kuriuos užrašus, grįžęs į Lietuvą, skelbė žurnale *Metai*. Vienai leidyklai pasiūlius jo dienoraščius išleisti atskira knyga, Kazys paprašė, kad parašyčiau, kaip gyvenimas po sovietų padu atrodė „iš vidaus“. Parašiau apie šimtą puslapių. Man tai irgi buvo savotiškas iššūkis – tarsi kelionė laike iš fantastinių filmų. Deja, leidykla Almeno dienoraščių neišleido, nors žvilgsnis į sovietinę Lietuvą iš normalaus pasaulio tikrai įdomus.

1982-aisiais ištrūkęs į Londoną, parašiau Kaziui, – išsaugojęs tą laišką, davė man jį paskaityti. Pažvelgiau į save tarsi iš šalies. Tas laiškas rašytas atsargiai. Drąsiau, negu rašydavau iš Lietuvos, bet vis tiek apdairiai, baiminantis, kad pateks į svetimas rankas, taigi vidiinio cenzoriaus suredaguotas. Supratau, kad savo kalėjimą nešiojamės su savimi.

Prisimenu ginčus prie kaimiško alaus bokalo – Kazys iš pradžių karštai įrodinėjo, kad Lietuvos komunistus vienija ideologija, bet juk ji netrukdo jaustis lietuviais. Išauklėtas kitoje visuomenėje, manė, kad ir Lietuvoje buvo galima rinktis partiją pagal pažiūras. Pamenu, vienas garsus ekspertas, žinojęs kompartijos padėtį iš vidaus, didžiavosi, kad „idėjinių“ komunistų buvo gal kokie penki procentai. O kuo čia girtis? Juk devyniasdešimt penki procentai – prisitaikėliai, stoję į partiją dėl karjeros. Kaziui kartojau tai, ką ne kartą viešai sakiau Sąjūdyje, paskui parlamente, – ši partija veikė ir veikia pagal gangsterių organizacijos principus. Dažnai kalbėdavau apie komunistinę ar nomenklatūrinę mafiją. Tokios buvo mūsų kalbos „šnekutyje“, panašios į tas, dėl kurių kadaise tekdavo slapstyti. O dar sako, kad niekas nepasikeitė.

Gaila, mirus Kaziui, neturiu su kuo išgerti alaus.

Vis dėlto grįžkime prie temos. Atsimenu, po mano „apjuozinimo“ sakiau žmonai, kad visa tai tęsis 25 metus. Buvau optimistas.

Žinoma, negalėčiau sakyti, kad visą tą laiką nieko neveikiau, vien kentėjau. Gal penkiolika metų rašiau knygą apie Sąjūdį. Norėjau visapusiškai išnagrinėti, kaip buvo rengiamasi valstybės atkūrimui. Prirašiau beveik penkis šimtus puslapių – iš pradžių plunksna, vėliau kompiuteriu, kurį lig šiol naudoju daugiau kaip rašomąją mašinėlę. Spausdinau jo klaviatūra ne tik Sąjūdžio istoriją, bet ir straipsnius apie politiką. „Su Sąjūdžiu už Lietuvą“ buvo paskutinė *Tvermės* knyga. Su Kaziu, kuriam ši leidykla priklausė, ilgai svarstėm, kaip knygą padaryti kuo pigesnę, kad ją galėtų įsigyti kuo daugiau žmonių, o *Tvermė* nebankrutuotų.

Maždaug tuo pat metu išėjo dar viena knyga, už kurią gavau net honorarą, tiesa, jėnomis. Jau rašiau apie japonų antropologę profesorę Hatanaką, kuri susitikinėjo su partizanais, išleido knygą apie Lietuvą, dėstė VDU. Ji pasiūlė, kad dar vienai jos knygai lietuviška tematika parašyčiau paskutinę dalį, apžvelgdamas Lietuvos sovietizaciją po Antrojo pasaulinio karo, baigdamas įstojimu į NATO ir ES. Rašiau angliškai, o ji vertė į japonų kalbą. Atsimenu, leidykla atsiuntė man korektūrą – varčiau tuos puslapius, pilnus hieroglifų, bet vis tiek supratau, kad tai mano parašyti septyni skyriai. Nieko

netaisiau. Knygą „Lietuva: tautos kančios ir šlovė“ japonai labai greitai išpirkė, neseniai leidykla pasiūlė išleisti ją vėl. Naujam leidimui man su profesore Hatanaka teko „atšviežinti“ tekstą. Pernai ji dėl to atskrido į Lietuvą. „Atšviežinau“. Matyt, vėl atsiųs korektūrą hieroglifais.

Užtat ką parašiau knygai „Tikėjimas-meilė-sunkvežimis“ (*Glaube–Liebe–Sattellschlepper*) galėjau suprasti, nes ji išėjo vokiškai. Toje knygoje nuodugniai pasakoju, kaip pradėta gabenti į Lietuvą humanitarinę pagalbą. Po daugelio metų atsirado proga išreikšti savo dėkingumą p. Katrinai Bornmüller. Nuvykau su žmona į Pietų Vokietijos miestelį Wittlichą. Iš ten esančio didžiulio sandėlio sunkvežimiai su labdara keliauja į Baltijos, Balkanų, dabar jau ir į Afrikos šalis. Už savo veiklą p. Bornmüller apdovanota ne vienu Vokietijos ir kitų šalių ordinu. Dabar ji yra Tarptautinės žmogaus teisių draugijos Garbės prezidentė.

Spintelė

Beveik trisdešimt metų stebėjau, kaip dingstu iš filmų, kurie įvairiomis progomis rodomi, kai minimas Sąjūdis ir pasakojama apie Aukščiausiąją Tarybą. Žiūriu, kaip juda operatoriaus kamera, atsimenu, kas kur buvo per tą istorinį įvykį, turėčiau ten būti ir aš, bet kadras staiga nutrūksta. Girdėjau, kažkas iš LTV darbuotojų yra surinkęs tuos iškirptus kadrus ir sumontavęs filmą, trunkantį beveik valandą.

Bet juk neiškarpyti, pavyzdžiui, garsinių Sąjūdžio Seimo tarybos posėdžių protokolų, saugomų Valstybės archyve. O jie daug pasako, pavyzdžiui, liudija, kaip kai kurie jos nariai priešinosi idėjai surengti Baltijos kelią. Seimo taryba net atidėjo nutarimą dėl jo kitai savaitei. Ėmiausi iniciatyvos ir prieš Tarybos valią televizijoje per „Atgimimo bangą“ paskelbiau, kad rengiame Baltijos kelią.

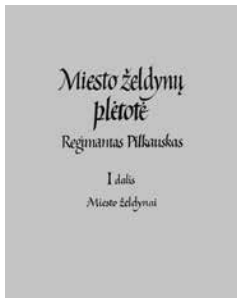
Gal prieš penkiasdešimt metų viena dailininkė, dirbusi antrojo pagal dydį Rusijos miesto (tada jis vadinosi Leningradas) laikraštyje, pasakojo man tokią istoriją – prieš Antrąjį pasaulinį karą išsikviečia ją vyriausiasis laikraščio redaktorius, parodo VKP(b) CK Politinio biuro grupinę nuotrauką ir sako: „Va, vietoj šito asmens nupiešite spintelę.“ Vadinasi, kurį nors iš partijos

vadovybės sušaudė kaip užsienio agentą. Juk nedėsi į laikraštį oficialios nuotraukos su liaudies priešu...

Savo rankraštį iš pradžių pavadinau „Spintelės memorai“, bet paskui pagalvojau, kad palyginimas pernelyg niūrus. Juk esu optimistas. Pavadinau neutraliai – „Trečdalis gyvenimo“.

Gal ir gerai, kad *ėjau* teisiniu keliu. Bulgarijoje, Rumunijoje, Čekoslovakijoje asmenys, išmesti iš politikos taip ir liko minios apspjaudyti, o aš vis dar turiu vilties, kad neteisingas teismo verdiktas kada nors bus peržiūrėtas. ■

- ¹ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. 97.04.01. Nr. 3T-172. Autoriaus asmeninis archyvas.
- ² Virgilijaus Čepaičio laiškas Katrin Bornmueller. Vilnius. 1997-05-05. Autoriaus asmeninis archyvas.
- ³ Katrin Bornmueller laiškas Virgilijui Čepaičiui. Wittlich. 1997-05-10. Autoriaus asmeninis archyvas.
- ⁴ Commission Européenne des Droits de L'Homme. HR-P2.LIT. DV/jg. 1997 m. liepos 15 d., Strasbūras. Autoriaus asmeninis archyvas.
- ⁵ Commission Européenne des Droits de L'Homme. HR, DV/jp. Strasbūras. 1997 m. spalio 6 d. Autoriaus asmeninis archyvas
- ⁶ Commission Européenne des Droits de L'Homme. HR-R1, DV/jp. 1997 m. liepos 15 d. Strasbūras. Autoriaus asmeninis archyvas.
- ⁷ European Commission of Human Rights Decision as to the Admissibility of Application No. 38052/97, Virgilijus Čepaitis against Lithuania. Autoriaus asmeninis archyvas
- ⁸ Lietuvos Respublikos Generalinė prokuratūra. 2002-07-02. Nr. 06-1486. Autoriaus asmeninis archyvas.
- ⁹ Virgilijaus Juozo Čepaičio prašymas Lietuvos Respublikos Generaliniam prokurorui p. Kaziui Pėdnyčiai, 1998 04 20. Autoriaus asmeninis archyvas.
- ¹⁰ „4 melagių kadrlis ir teisybė faktais“, sud. Rasa Juknevičienė, 2002, Vilnius, p. 13.
- ¹¹ Virgilijaus Juozo Čepaičio pareiškimas Lietuvos Respublikos Generaliniam prokurorui Antanui Klimavičiui. 2004-02-17. Autoriaus asmeninis archyvas.
- ¹² Lietuvos Respublikos Generalinė prokuratūra. Nr. 7. 2-707. 2004-02-27. Autoriaus asmeninis archyvas.
- ¹³ Vilniaus miesto pirmasis apylinkės teismas, Nutartis 2003 m. kovo 25 d. Autoriaus asmeninis archyvas.
- ¹⁴ Virgilijaus Juozo Čepaičio prašymas. 2017-11-10. Autoriaus asmeninis archyvas.
- ¹⁵ Lietuvos Gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras. 2018-02-08. Nr. 38R-st-1. Autoriaus asmeninis archyvas.

Alvydas ŽICKIS

ŽELDYNAI ŠIANDIENOS MIESTUOSE

Regimanto Pilkauskos knyga „Miesto želdynų plėtotė“ (*Lietuvos kraštovaizdžio architektų sąjunga*, 198 p.), išleista 2019 m. pabaigoje, – pirmoji numatytos trilogijos dalis. „Medžiagą šiai trijų dalių knygai sukaupiau per 60 metų, dirbdamas kraštovaizdžio architektūros srityje: planuodamas miestus, projektuodamas želdynus, rašydamas straipsnius, dalyvaudamas konkursuose bei konferencijose ir skaitydamas paskaitas studentams“, – rašo autorius pratarinėje. Individualiai ir su kolegomis yra parengęs pustrėčio šimto (smulkaus ir stambaus mastelio) erdvių formavimo projektų, remdamasis darnos su gamta principais, paskelbęs daugiau kaip šimtą mokslo ir jo populiarinimo straipsnių. Pribrendo laikas visa tai surikiuoti, atrinkti, papildyti, ypač kad bunda visuomenės susidomėjimas, kaip gamta „jauciasi“ mieste.

Pirmojoje trilogijos dalyje autorius apibrėžia svarbiausias kraštovaizdžio architektūros sąvokas, apžvelgia jos raidą. Tai savita kūrybos sritis, Lietuvoje dar neįgijusi lygių teisių su pastatų architektūra. Turiniga, dokumentuota knyga skaitytojams pristato miesto želdynus.

Sena sritis, bet nauja profesija

Želdyno sąvoką pradėta vartoti XX a. 7-ajame dešimtmetyje. Pilkauskas vienas iš pirmųjų ieškojo termino („skambaus žodžio“), apibendrinančio parkų, sodų, skverų, sodybų, kapinių ir panašių objektų krašto-

vaizdžio architektūrą. Tai želdinių ir įtaisinių visuma apibrėžtoje teritorijoje (paprasčiausiu atveju – takas su suolais, sudėtingesniu – tvoros, paminklai ir kitkas). Želdynas – kraštovaizdžio dalis. Nors yra priimtas Želdynų įstatymas, tačiau želdynų visumos jis aiškiai neapibrėžia, todėl jiems priskiriami net sklypai, atriboti nuo želdinių, suardant vientisumą (pavyzdžiui, Druskininkų gydamosios kultūros parkas).

Kraštovaizdžio architekto veikla skirstoma į kraštovaizdžio planavimą ir želdynų projektavimą, suprantant kraštovaizdį kaip žemės paviršių, sukurtą ir tebekuriamą gamtos, paveiktą ir veikiamą žmogaus. Programinė nuostata – ne kurti kraštovaizdį, bet prisitaikyti prie gamtos, laikant ją pagrindu. Vado-vaudamasis gamtos viršenybe, Pilkauskas nepitaria „kultūrinio (antropogeninio) kraštovaizdžio“ kūrimui. Žmogaus pastangos pakeisti ar savo reikmėms pritaikyti kraštovaizdį yra „sėkmingos tik tiek ir tik tada, kai atitinka savaiminius procesus, kitaip tariant, Dievo tvarką arba gamtos dėsnius“.

Apie atskirus kraštovaizdžio objektus anksčiau yra sakęs: „kiekviename sklype dirbtinių elementų turėtų būti tik tiek, kiek būtina, o gamtos tiek, kiek galima“ (Regimantas Pilkauskas. 2004. Gamtos ir dirbtinių santykis stambaus mastelio želdynų planuose. In *Vilniaus dailės akademijos darbai* 33, p. 73–80).

Kraštovaizdžio architektūrą vadina sena sritimi, bet nauja profesija, nors juokauja, kad ji gal pati seniausia, mat jei buvo Rojaus sodas, tai turėjo būti ir sodininkas.

„Kraštovaizdžio architektūros“ (pranc. *architecture du paysage*, angl. *landscape architecture*, vok. *Landschaftsarchitektur*) terminas atsirado XIX a., kai parkų ir sodų menas atsiskyrė nuo architektūros. Renesanso laikais genialus, išsilavinęs asmuo galėjo reikštis plačiai – būti tapytojas, skulptorius, architektas, anatomas, mechanikas, inžinierius, natūrfilosofas (pavyzdžiui, toks buvo Leonardas da Vinci's), bet mūsų dienomis mokslo ir technikos pažanga neįmanoma be darbo pasidalijimo. Todėl Pilkauskas nelaiko visuomenei naudingų Architektūros įstatymo, kurį Seimas priėmė 2017 m. birželio 8 d. Pagal jį statinių architektams leidžiama projektuoti viską, net kraštovaizdį, viešąsias erdves, želdynus (apie kraštovaizdžio architektūrą ir architektus neužsimenama).

Daug kur Europoje architektai universalai nepripažįstami. Vienuolika šalių (Prancūzija, Vokietija, Vengrija, Islandija, Italija, Liuksemburgas, Nyderlandai, Slovakija, Slovėnija, Šveicarija ir Jungtinė Karalystė) kraštovaizdžio architekto profesiją išskiria, reglamentuoja kaip ir gydytojo, vaistininko, advokato, architekto.

Skaitant knygą, prieš akis iškyla gotikinė Zapyškio bažnyčia šienaujamose Nemuno lankose – galinigi potvyniai nuplovė kadaise buvusius aplinkinius statinius, o tai rodo, kad gamta yra esminė kultūros sąlyga. Betonu užliejus bažnyčios prieigas, sumenko jos didybė (nors kai kas vadina tai „kultūros paveldo atgaivinimu“).

Kai pastatų architektai imasi pertvarkyti gamtinę aplinką, jie daugiausia taiko sustingusias medžiagas ir formas, todėl rezultatas neišvengiamai prastas. Ryškus tokios nekompetencijos pavyzdys yra Vilniaus Lukiškių aikštė – betono plynėje nudžiūvo liepos, anksčiau vešėjusios vejoje. Kai palyja, vanduo teka nuo Gedimino prospekto per visą aikštę ir tvenkiasi kitoje pusėje, nes dalis Neries terasos su laiptais Aukų g. tasoje buvo užpilta gruntu. Dviejose aikštės kraštinėse kaip priešprieša natūralioms liepoms stūkso stačiakampiai gretasieniai špaleriai (konstrukcijomis išstamptų, kančinamų medžių eilės). Paminklinis kryžius 1863 m. sukilimo aukoms pagerbti, šimtą metų stovėjęs tiesiai prieš aikštę, buvo pasuktas šonu ir tapo nepastebimas

tarp pastatų. Šios nesėkmingai pertvarkytos poilsio erdvės visumą belieka dirbtinai gaivinti brangiais performansais.

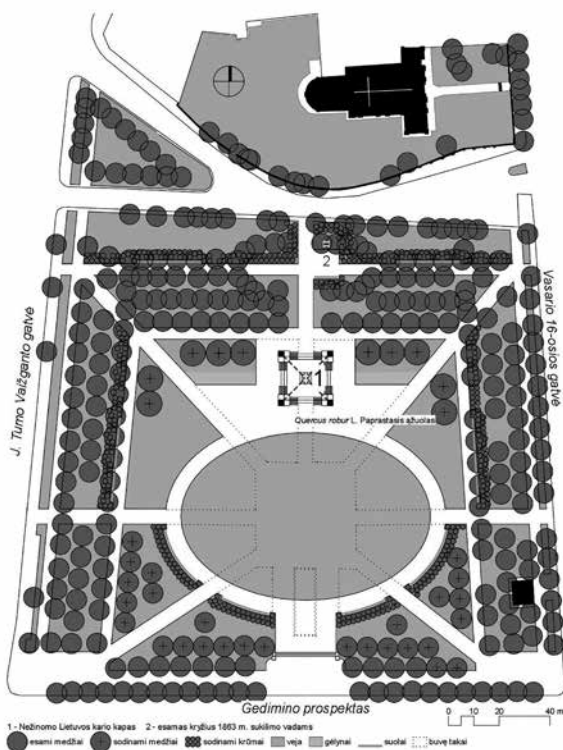
Kraštovaizdžio pokyčiai laike ir erdvėje

Didžiausias knygos skyrius nušviečia kraštovaizdžio architektūros raidą Lietuvoje. Šią temą gvildenanti autoriaus 2004 m. straipsnį (*Vilniaus dailės akademijos darbai* 33, p. 7–49) palankiai įvertino ekspertai. Rimantas Buivydas rašė: „R. Pilkausko straipsniuose atskleidžiamos ir kraštovaizdžio architektūros šiuolaikinei praktikai aktualios problemos, ir mūsų parkų autentiškumo išsaugojimo klausimai, ir aptariama šios menkai tirtos meno srities istorinė raida. Kaip tik šia prasme ypač vertingu straipsniu laikau jo „Kraštovaizdžio architektūros raidą Lietuvoje“ ir tikiu, kad autoriui jį praplėtus, labiau detalizavus, jis galėtų tapti tvirtu pagrindu solidžiai monografijai“ (*Lietuvos kraštovaizdžio architektų sąjungos žinios*. 2005, nr. 21–22, p. 4–7).

Profesijos raidą Pilkauskas konstruoja kaip laiko juostą: senasis Vilniaus universitetas – Aušros laikai – nepriklausomybė tarpukariu – karas ir pokaris – trumpas atolydis po Stalino mirties – stagnacija – antroji nepriklausomybė. Supina iš įvairių šaltinių surinktus faktus, kurie keitė žmonių gyvenimą, atskleidžia kraštovaizdžio planavimo istoriją.

Sovietmečiu buvo įkurtas Miestų ir gyvenviečių apželdinimo skyrius (Maskvoje tokio nebuvo). Projektavimo institutuose sudarytos želdynų projektavimo („apželdinimo“) grupės, miestų bei rajonų vykdomuosiuose komitetuose įsteigta kraštovaizdžio architekto pareigybė (dabar savivaldybėse yra tik vyriausieji specialistai).

Sparti urbanizacija skatino žmonių poreikius derinti su gamtos sąlygomis, atsivėrė naujas darbo baras – kraštovaizdį imta planuoti. Alfonsas Basalykas paskelbė determinuotos kraštovarkos principus kaip atsaką izoliuotam šakinio ūkio planavimui. Jo 1965 m. knyga apie fizinius geografinius rajonus „yra lobynas, kuriame kraštovaizdžio architektai randa duomenų apie kiekvienos Lietuvos vietos gamtą. Šio šaltinio ligi šiolei

Lukiškių aikštės pertvarkymo planas. 2018. Autoriai – Regimantas Pilkauskas ir Alvydas Žickis

niekas negali pakeisti.“ Remdamasis šiuo moksliniu pagrindu, Pilkauskas sukūrė kraštovaizdžio vertinimo metodiką, kurią nuosekliai taikė, projektuodamas želdynus, brėždamas miestų plėtotės kryptis.

Kas domisi sodų meno istorija, ras naujų žinių apie Rygos želdynų direktoriaus, vokiečių kraštovaizdžio architekto Georgo Kuphaldto (1853–1938) indėlį (kūrė parkus Žagarėje, grafui Tiškevičiui Užutrakyje, nors šio autorystė iki šiol priskiriama vien Édouard’ui François André). Aptartas Vilniaus Vingio parko 1958 m. planas ir perspektyvinis vaizdas, atitinkantis sovietinius kultūros ir poilsio parkų kūrimo kanonus.

Skaitytojai galės palyginti, kaip svarbius želdynų plėtotės uždavinius nepriklausoma valstybė sprendė tarpukariu. Pavyzdžiui, Utenos savivaldybė nusipirko Vyžuonaičio ir Dauniškio ežerėlius, kurių vaizdingose pakrantėse įtaisė visiems prieinamas maudykles. O Vilniaus savivaldybė sunkiais Antrojo pasaulinio karo me-

tais bedarbiams organizavo viešuosius darbus ir įrengė Katedros aikštę – tautos forumą pagal lenkų architekto Romualdo Gutto (1888–1974) neįgyvendintą projektą.

Politinio atlydžio tarpsnį reprezentavęs „miestasodas“ Juknaičiuose (kraštovaizdžio architektas Alfonsas Kiškis (1910–1994) su bendradarbiais) šiandien nepakankamai prižiūrimas. O „Palangos parko pavyzdys iki šiol liko išskirtinis, nors turėjo tapti visuotiniu.“ Kompleksiškas, viename struktūriniame padalinyje sutelktas želdynų projektavimas, kūrimas ir priežiūra, kaip nurodo Želdynų įstatymas (III skyriaus 10 straipsnio 2 punktą), tebėra sunkiai įkandamas uždavinys Lietuvos savivaldybėms. Manau, tai lemia ir chaotišką Neries salpos abipus Baltojo tilto Vilniuje apipavidalinimą.

Šiaip ar taip, kraštovaizdžio architektų ir tų, kurie tvarko pastatų aplinką, veikla – nuo botanikos sodo senajame Vilniaus universitete iki kraštovaizdžio planavimo pereito amžiaus antrojoje pusėje – patvirtina, kad kraštovaizdžio architektūra Lietuvoje turi gilius šaknis ir savo mokyklą, nors visuomenė apie tai mažai žino. Kita vertus, demokratijos sąlygomis suklestėjus statyboms, pastatų architektūrą teigiamai paveikė naujos technologijos, bet neigiamai – godūs nekilnojamojo turto vystytojai bei visuomenei mažai atskaitingi miestų merai. Architektūrai giminiškos sritys – miestų planavimas ir kraštovaizdžio architektūra, deja, nu-smuko, neatlaikiusios konkurencijos.

Universalūs nemokšos?

Aprašydamas kraštovaizdžio architektūros studijas aukštosiose mokyklose, Pilkauskas primena, koks buvo pakilimas, kai 1972 m. Vilniaus dailės institutas į kraštovaizdžio architektūros specializaciją kas antri metai priimdavo po 8 studentus. Iš pradžių mokymo planus teko slėpti nuo Maskvos revizorių (Sovietų Sąjunga, turėjusi turtingą Rusijos carų parkų paveldą, visas šios pakraipos mokyklas uždarė).

Nuopuolis prasidėjo praėjusio amžiaus paskutiniame dešimtmetyje kartu su švietimo reforma, nes teko grįžti prie universalios architektūros ugdymo. Šio šimtmečio

pradžioje, aktyviai veikiant Lietuvos kraštovaizdžio architektų sąjungai, specialybės studijos pradėtos Klaipėdos universitete. Joms nutrūkus, profesijos dalykus universitetiniu lygmeniu tęsia želdininkystės – žemės ūkio mokslų bakalauro studijų programa VDU Žemės ūkio akademijoje (buvęs Aleksandro Stulginskio universitetas). Papildysiu, kad šį pavasarį VGTU pasiūlė kraštovaizdžio architektūros – menų bakalauro studijų programą, bet vėliau perkėlė ją į kitus metus.

Darbo rinkoje esant architektų pertekliui, nenorima pripažinti, kad kraštovaizdžio architektūra turi būti studijuojama ne kaip architektūros šaka, bet kaip savarankiška specialybė. *„Architektai, miškininkai ar geografs, išklausę enciklopedinio pobūdžio kraštovaizdžio architektūros kursą, nėra ir negali būti laikomi kraštovaizdžio architektais, lygiai taip kaip ir Agronomijos fakulteto absolventai, išklausę kad ir platų chemijos kursą, paprastai nelaikomi chemikais“*, – tvirtina Pilkauskas, kelias dešimtis metų dėstęs kraštovaizdžio architektūros specializacijos bei architektūros specialybės studentams. Vakarų šalyse kraštovaizdžio architektūrą dėsto ne tik architektūros, bet ir agronomijos, miškininkystės, geografijos katedros. Pavyzdžiui, Danijoje kraštovaizdžio architektus rengia ne tik Karališkoji dailės akademija, bet ir Karališkasis veterinarijos ir žemės ūkio universitetas.

Autoriaus dėmesio centre – kraštovaizdžio architektūros projektų konkursai. Ankstyviausias iš panašių žinomų konkursų, skirtas Stepono Dariaus ir Stasio Girėno paminklo, iškalto Puntuko akmenyje, aplinkai sutvarkyti, įvyko vokiečių okupacijos metais. Knygoje apžvelgiami tiek projektuotojams, tiek visuomenei svarbūs įvykiai sovietmečiu ir nepriklausomybės laikais: miesto parko steigimas vietoj senųjų Kauno kapinių prie Vytauto prospekto, sumanymas statyti svečių namus Karoliniškių kraštovaizdžio draustinyje – iš viso 18 kūrybinių konkursų, kuriuose su bendradarbiais dalyvavo ir Pilkauskas. Kartu parodoma, kad projektų konkursai nesiremia tikslingumo ir viešumo principais.

Reikšmingu įvykiu laikomas Lietuvos kraštovaizdžio architektų sąjungos įsteigimas 1995 m.: *„Lietuvoje pirmą kartą buvo oficialiai įtvirtinta kraštovaizdžio ar-*

Utenio aikštė Utenoje. 2005. Kraštovaizdžio architektai – Albertas Lamauskas ir Regimantas Pilkauskas. Alberto Lamausko nuotrauka

chitekto profesija.“ Būdamas šios visuomeninės kūrybinės organizacijos pirmininkas, Pilkauskas inicijavo, kad pasaulinis tarptautinės kraštovaizdžio architektų sąjungos (IFLA) kongresas 2002 m. vyktų Latvijoje, Lietuvoje ir Estijoje. Nuo pat šios organizacijos įsteigimo redaguoja laikraštį *LKAS žinios*. Beje, kita giminiška profesija – miesto planuotojai – neturi savo organizacijos, priklauso Lietuvos architektų sąjungai, bendradarbiaujančiai su Architektų rūmais.

Pateiksiu pavyzdį, kaip prieš dešimtmetį parengtus projektus bandoma įgyvendinti šiandien. Šią vasarą Vilniaus Misionierių sodų (Kūdrų parko) bendruomenė pakvietė visus, neabejingus gamtai, aptarti techninį šios vietos atnaujinimo projektą, kurį parengė „Vilniaus planas“ pagal savo paties projekcinį pasiūlymą, laimėjusį 2011 m. konkursą. Susirinkimo išvakarėse Vilniaus miesto vyriausiasis architektas pranešė, kad savivaldybės Misionierių sodų tvarkymo planuose nebeliko iš esmės jokių brangių darbų, reiškiančių didelius pokyčius. *„Ar šitas staigus savivaldybės sąmoningėjimas yra susijęs su tuo, kad nebėra pinigų (europinių fondų lėšų) šitam projektui, ar tai yra užuomazga tikro sąmoningėjimo?“* – klausė susirinkimo dalyviai ir gavo tokį savivaldybės atstovų paaiškinimą: *„Tas sąmoningėjimas vyko per įvairias pamokas, pirmiausiai, su Reformatų parku, su Sapiegų ir visa eile*

parkų [...] tas sąmoningėjimas tikrai ėjo palaipsniui“ (susirinkimo Kūdrų parke liepos 2 d. garso įrašas). Prisiminęs, kad prieš Reformatų skvero atnaujinimo projektą pasirašė daugiau kaip 1000 žmonių, bet sostinės savivaldybė į tai nekreipė dėmesio, pagalvoju: mokytis jai nesiseka, o gal nelabai ir stengiasi dalykiškai, nešališkai vertinti gamtinės erdvės projektus...

„Misionierių sodais“ statytojas pavadino naujų namų kvartalą Vilnios paslėnyje greta pasaulio mas-tu svarbaus Vilniaus misionierių vienuolyno ansamblio, 30 m aukščiau sodų tvenkinių. Nei šių naujų pastatų architektūros konkurso vertintojai, nei Kultūros paveldo departamentas, nei Vilniaus savivaldybė nesugebėjo užtikrinti, kad statytojai gerbtų gamtą ir kultūrą. 4 nauji korpusai, šlaite galais išsikišę į slėnį (20 m daugiau nei buvęs ligoninės pastatas), pažeidė Senamiesčio sanklodos kompozicinį principą, pagal kurį bažnyčių vertikalės sudaro kontrastą horizontaliems aplinkinių pastatų stogams. Kraštovaizdžio architektas šiuo atveju būtų pasiūlęs statyti ne skersai, bet išilgai šlaito (tai ne tik patogiau, ekonomiškiau, bet ir atkartoja gamtiškas paviršiaus aukščių linijas, kaip pabrėžė Pilkauskas, kalbėdamas vienoje konferencijoje). Vilniaus senamiesčio panoramoje buvusi nepakartojama kalva, prieš 300 metų pavadinta Išganytojo vardu, su Viešpaties Dangun Žengimo bažnyčia dabar įgavo panašių bruožų, kaip prieš pusę amžiaus pastatyti Lazdynai su „šiuolaikiškais“ atvirais kiemais. (Paslėpti šių akis badančią disharmoniją bus bandoma želdiniais, kaip nutarta susirinkime prie sodų tvenkinių liepos 2 d.)

Kūrybos nuostatų taikymas teoriškai ir praktiškai

Istoriškai apžvelgdamas miesto želdynus, Pilkauskas primena, kaip atsirado viešojo parko mieste samprata. Žymūs angliškųjų parkų kūrėjai buvo daugiausia savamoksliai. Vienas iš jų – seras Josephas Paxtonas, anglių botanikas, sodininkas, statęs šiltnamius, pirmajai pasaulinei parodai Londone 1851 m. sukūrė Krištolo rūmus Hyde parke (kolegos nustemba, išgirdę, kad jis nebuvo profesionalus architektas).

Pilkauskas miesto želdinių reikšmę aptaria įvairiais atžvilgiais. Medžių gynėjai juos vaizdžiai vadina žaliaisiais plaučiais, nors tai gerokai perdėta, „*nes miestus vėdina Žemės paviršiumi judančios oro masės*“ (pasak ekologo Gedimino Pauliukevičiaus, vienas miško hektaras per dieną pagamina tiek deguonies, kiek užtenka 25–30 žmonių, o mieste turėti tiek žalumos neįmanoma). Daug svarbiau apsaugoti nuo tankaus užstatymo upių slėnius, nes jais į miestą atiteka grynas oras iš plačių aplinkinių miškų, bet apie tai bus rašoma jau antroje knygos dalyje „Kraštovaizdžio planavimas“. Pridursiu, kad Neries slėnį Vilniuje šalia Vingio parko užtvenkęs „Verslo trikampis“ nėra atsitiktinis šio laikmečio blogybių pavyzdys. Šiandien priešais Lazdynų šlaitą iki pat jo viršaus išsoko „Verslo parko“ korpusai, o Neries pakrantėje prie Kalnų parko projektuojami nauji stambūs pastatai.

Pilkauskas kertiniais kraštovaizdžio architektūros kokybės kriterijais laiko tikslingumą su jį lydinčia triada – tai funkcionalumas, ekonomiškumas ir estetiškumas, kaip siūlė estų kraštovaizdžio architektas Aleksanderis Niine (1910–1975). Pagal tai vertina ir medžių, krūmų genėjimą, kuriant želdynus.

Aptardamas želdynų projektavimą, pabrėžia sąvoką želdyno erdvė – tai reiškia atvirą dangų, medžiais neužsodintą vietą, kuri pakelia nuotaiką ir gali būti įvairiai panaudojama. Medžiai ir krūmai kraštovaizdžio architektui daugiau yra erdvės formavimo struktūrinė medžiaga, o ne vien gražūs eksponatai. Knygoje parodoma, kaip kuriama tokia želdyno erdvė.

...Inžinierius architektas Liucijus Dringelis ir inžinierius miškininkas Regimantas Pilkauskas 1965 m. sutvarkė Lietuvos žemės ūkio akademijos teritoriją, suprojektavo želdinius. Jų apipavidalintas platus puslankio parteris priešais Akademijos centrinius rūmus, nepaisant vėlesnių pakeitimų, iki šiol yra toks patrauklus kaip jokia kita Lietuvos universitetinių miestelių erdvė.

Laukdamas Regimanto Pilkausko knygos tęsinio (antroji dalis „Kraštovaizdžio planavimas“ turėtų išeiti šių metų pabaigoje), neabejoju, kad ši knyga labai pravers kraštovaizdžio architektūros ir architektūros specialybių studentams. ■

PRISIMINIMAI APIE GYVENIMĄ MIRTIES ŠEŠĖLYJE

*Harry Gordon. The shadow of death:
The Holocaust in Lithuania. The University
Press of Kentucky. 2000. 202 p.*

Lietuvoje gerai žinoma, koks svarbus šaltinis, liudijantis, ką teko patirti okupacijų laikais, yra prisiminimai, dienoraščiai. Supratimas apie tremtį būtų daug blankesnis, jei ne Dalios Grinkevičiūtės knyga „Lietuviai prie Laptevų jūros“, kitų tremtinių ar lagerininkų tekstai. Sunku net spėlioti, kokios skurdžios būtų mūsų žinios apie partizanų kovas, jei archyvinių NKVD dokumentų, kolektyvinės atminties, iškraipytos sovietmečiu, nepapildytų Liongino Baliukevičiaus-Dzūko dienoraštis, autentiški Adolfo Ramanausko-Vanago, Juozo Lukšos-Daumanto, Juozo Paliūno-Ryto, kitų partizanų užrašai bunkeriuose atokvėpio minutėmis...

Tačiau tuos atsiminimus, kurie buvo rašomi, prabėgus dešimtims metų nuo įvykių, reikėtų vertinti labai atsargiai, juos būtina tikrinti. Problema susijusi ne tik su gera ar bloga valia, atminties silpnumu, bet ir su psichikos polinkiu prisitaikyti prie daugumos, pasikliauti tuo, ką „žino“ visi. Klasikinis pavyzdys galėtų būti visiškai padorių žmonių, kurie neturi jokių piktų kėslų, pasakojimai, net užrašyti „prisiminimai“, neva po karo *Amerikos balsas* agitavo lietuvius eiti į miškus, žadėjo išvaduoti ir t. t., nors tas „balsas“ nieko niekur nekvietė, o lietuviškos jo transliacijos apskritai prasidėjo tik 1951 m., kai partizanų kovos jau blėso. MGB-KGB sukurpta ir paleis-

ta propagandinė antis per keletą dešimtmečių virto kolektyvinės atminties dalimi. Tuos tariamus „faktus“ žino net ir jaunoji lietuvių karta, suprantama, ne iš vadovėlių, o iš mylimų senelių lūpų. Dar daugiau „faktų“ į kolektyvinę atmintį sovietmečiu „nusėdo“ iš propagandinių tekstų ir filmų, pavyzdžiui, garsiojo „Niekas nenorėjo mirti“...

Tokie patys atminties dėsniai „valdo“ ir prisiminimus žmonių, išgyvenusių Holokaustą. Čia pristatomos knygos „Mirties šešėlyje“ autorius savo patirtį aprašė 6-ojo dešimtmečio pradžioje, kai apie žydų likimą dar labai mažai kalbėta. Per pirmąjį dešimtmetį po karo pasaulyje paskelbtas knygas apie Holokaustą Lietuvoje galėtume suskaičiuoti ant vienos rankos pirštų. Harry'o Gordono prisiminimai į anglų kalbą išversti, prabėgus dar porai dešimtmečių, o pirmąkart paskelbti 1992 m.

Autorius, būdamas 16 metų, turėjo nutraukti mokslus lietuviškoje Kauno gimnazijoje. Vėliau, po karo, mokyti nebuvo sąlygų, reikėjo rūpintis duona kasdienine. Gyvendamas JAV, dirbdamas metalo laužo supirktuvėje, prisiminimus rašė gimtąja jidiš kalba.

Knygos autorius gimė (1925) ir gyveno Kaune. Herškės tėvas – Belgijos žydas, po vedybų persikėlęs į Lietuvą pas žmoną. Patogiai įsikūrė jos tėvui Mošei Ganckevičiui priklausiusiame erdviame name Prie-

plaukos krantinėje, gražiai sutarė su gausiais giminičiais. Dalį patalpų nuomojo. Kaip anuomet buvo įprasta, namą ir jo aplinką prižiūrėjo samdomas durininkas-kiemsargis. Aplinkui gyveno lietuviai.

Prisiminimų autoriaus senelis augino agurkus ir jais prekiaavo. Žemę nuomojosi kaime iš lietuvių ūkininko. Daržoves arkliais veždavo į Kauno turgų. Mama siuvo skrybėles. Tėvas dirbo mechaniku vienoje iš Kauno tekstilės įmonių. Gordonai nebuvo turtuoliai, tačiau neskurdo. Vienturtis sūnus neturėjo atskiros kambario, bet galėjo bendraamžiams pasigirti laikrodžiu ir dviračiu, kuriuo nepaprastai džiaugėsi. Keli vyresni mamos broliai gyveno Amerikoje, giminičiams atsiųsdavo drabužių. Dėdė Abrahamas, geras siuvėjas, dažnai vykdavo į JAV, ten užsidirbęs iškart grįždavo. Gyvenimas Kaune jam buvo mielesnis negu Amerikos didmiesčiuose.

Jauniausias mamos brolis Solomonas tarnavo Lietuvos kariuomenėje. Dažnai atvykdavo porai dienų aplankyti namiškių. Moteriškės sielojosi, kad jis toks liestas, – gal maisto trūksta, gal džiova serga. Bijojo, kad kariuomenėje netaptų „gojum“, nes ėmė valgyti kiaulieną, kartą net savo sūnėną Herškę, pristatomos knygos autorių, kumpiu pavaišino.

Gordonų šeima gerbė žydams įprastas tradicijas, atėjusias iš neatmenamų laikų. Prieš šabą vyrai skubėdavo į pirtį. Vėliau visa šeima pasipuošdavo ir eidavo į sinagogą. Po pamaldų sėsdavo valgyti šventinės vakarienės. Šeštadieniais vaikštinėdavo senamiesčio gatvėmis, bendraudavo su kaimynais.

Pasakojimas apie nepriklausomybės laikus šiltas, gražus. Herškei, lietuviškos gimnazijos mokiniui, kėlė nerimą tik kažkoks chuliganėlis (pavardė neminima), nes nuolat kabinėdavosi prie taikesnio ir, matyt, silpnėsio berniuko.

Skyriuje „Rusų invazija“ rašoma, kad 1940 m. birželio 15-ąją, šeštadienį, per šabą, Kauno žydai, vaikščiodami senamiesčio gatvėmis, išgirdo didžiulį, neįprastą triukšmą. Staiga pasirodė tankai. Nei Gordonai, nei kiti nežinojo, kas vyksta. Išsigando, pamane, gal vokiečiai jau Kaune, nes tomis dienomis laikraščiai, radijas nuolat skelbė, kad Hitleris grobia

įvairias šalis, vyko mūšiai Prancūzijoje... Tačiau šie tankai buvo rusų.

Žmonės ėjo į gatves, žiūrėjo ir stebėjosi. Raudonarmiečiai grojo tradiciniais rusų instrumentais, dainavo, gatvėse šoko Rusijoje populiarius, bet Lietuvoje tais laikais nematytus šokius. Paaugliui ta armija, tie šokiai, dainos ir vaizdai giliai įsirėžė į atmintį. Slegiantį išpūdį darė neregėtas atvykėlių skurdas, pribloškiamai vargana karininkų žmonių išvaizda, keistas „stilius“.

Niekas iš Gordonų šeimos politinėje veikloje nedalyvavo. Pirmosiomis okupacijos dienomis jie nei džiaugėsi, nei verkė dėl to, kas įvyko. Tačiau, pasak prisiminimų autoriaus, buvo tokių, kurie sveikino rusų atėjimą, užkabinėjo, net įžeidinėjo lietuvių policininkus, šaipėsi iš prezidento Antano Smetonos, pasitraukusio į Vakarus. Buvo žydų, kurie pasipūtė, ėmė rodyti įsivaizduojamą pranašumą prieš lietuvius (p. 16). Atsiradusi trintis vis labiau stiprėjo. Kai kurie lietuviai, nepaisydami net gresiančių griežtų bausmių, tiesiai sakydavo: „Ei, tu, žyde! Manai, tavo tėvas – Stalinas? Jautiesi patekęs į rojų? Juk tas ilgai nesitęs!“ (p. 16).

Ir žydai, ir lietuviai, net rusai jautė, kad netrukus kils karas tarp Rusijos ir Vokietijos. Tai tik laiko klausimas (p. 20). Bet, kaip rašo Harry's, niekas nenorėjo galvoti, kas bus ateityje.

Naujoji valdžia įsakė kavinėms, parduotuvėms dirbti ištisą parą, kad karininkams ir kareiviams būtų patogų apsipirkti. „Lietuva buvo klestintis kraštas“ (p. 12), todėl rusų kareiviai, nematę tokios gausos, siaubė parduotuves kaip „skėrių orda“, šluote šlavė viską, bet kažkodėl labiausiai jiems reikėjo rankinių laikrodžių. Dėl tokio pašėlusio pirkimo parduotuvės greitai ištuštėjo, nes už gautus rublius negalėjo įsigyti naujų prekių. Savininkams, atsiskantiems parduoti už bevertę „valiutą“, grėsė griežtos bausmės, net areštas. Toks „biznis“ tęsėsi, kol neliko, ką pirkti. Parduotuvėms ištuštėjus, prisistatę tikrintojai ieškodavo „slepiausių“ prekių. Jei rasdavo, savininkas pradingdavo ir apie jį niekas nieko daugiau negirdėdavo, – rašo Gordonas. Panašiai „biznia-

vimas“ baigėsi ir tiems, kurie tiekė maistą rusų armijai. Iš pradžių manė gerai uždirbė, bet paaiškėjo, kad uždarbis nieko vertas. Krautuvių savininkai, netekę pragyvenimo šaltinio, parrisamdydavo rusams, kurie dėl įvairių priežasčių žydus įdarbindavo mieliau negu lietuvius (p. 14).

Prisiminimų autoriaus artimiesiems labai knietėjo kaip nors gauti tikrų žinių apie gyvenimą Rusijoje. Ganckevičių ir Gordonų name po okupacijos apsigyveno rusų karo lakūnas. Pasikvietė jį vakarienės, bet „apklausos“ planas žlugo, nes rusas, jo paties teigimu, visiškai nevartojo svaigalų. Gordonai stebėjosi, negalėjo patikėti. Juk sklandė gandai, kad rusas už „vodką“ parduos motiną, tėvą, net Staliną! (p. 15). Negeriančio ruso pernelyg atkakliai klausinėti apie SSRS tikrovę bijojo, juk jeigu tas praneš NKVD, klausinėtojų bus galas, – rašoma prisiminimuose. Vieną vakarą, jau sutemus, „blaivininkas“ pastebėtas kažką gurkšnojantis tamsoje, lyg slėpdamasis. Pabandę kalbinti, suprato, kad jis „gatavas“, visiškai nesiorientuoja. Beliko nuvesti į kambarį, paguldyti į lovą. Kitą rytą apsimetėlis prašneko, paaiškino, kad rusams nurodyta negerti su vietiniais, laikytis kultūringai ir t. t.

Tas lakūnas galėjo daug papasakoti apie komunistinę tikrovę, bet ji pati jau brovėsi į Lietuvą. Gordonai sužinojo, kad senelio namas jiems nebepriklauso, yra nacionalizuotas, visaliaudinis. Laimei niekas iš esmės nepasikeitė, išsikraustyti kol kas nereikėjo. Valdžia nacionalizavo ne tik namus, bet ir įmones. Jas tvarkyti paskirdavo komisarų, kurie dažniausiai nieko neišmanė. Naujieji ponai vaikščiojo pasipūtę, kad visas pasaulis matytų, kaip jie atrodo ir ką gali. Atsitiktinius asmenis paskirdami dideliais viršininkais, sovietai norėjo darbininkams parodyti, kad prieš tai žmogus buvo niekas, o štai dabar jo rankose valdžia. Bet naujieji ponai gyveno ne ką geriau negu eilinis darbininkas, prieš įsigalint komunistams: „*Protingi tą suprato, bet kvailiai – ne*“ (p. 18).

Komisarų valdomos įmonės greitai pradėjo šlubuoti. Senieji savininkai žinojo, kur ką pirkti, kur parduoti, turėjo ryšių su kitais verslininkais, išmanė,

kaip viskas tvarkoma. Dabar tas žinojimas ir išmanymas buvo prarastas. Įmonės tapo laivais be kapitono. Darbininkų atlygis buvo toks menkas, kad jiems reikėjo vogti iš tų pačių įmonių, nors dėl to galėjo atsidurti Sibire (p. 19). Sovietinės tvarkos daugėjo. Apie visus, suprantama, ir žydus, NKVD rinko informaciją: gal esi demokratas, gal – sionistas, o gal tau paprasčiausiai nepatinka rusai. Suiminėdavo naktimis, slapta – užaina ginkluoti kareiviai ir žmogus pradingsta. Gordonus irgi apėmė baimė. 1941 m. birželio mėn. prasidėjo didysis trėmimas. Kasdien kurią nors šeimą paimdavo. Žmonės buvo pritrenkti, šokiruoti, demoralizuoti, nuo įtampos vaikščiojo kaip apsvaigę. Negalėjo naktimis miegoti. Bijojo, klausydavosi, ar ne jų paimti atvažiavo burzgantysis sunkvežimis. Kodėl? Kurį? Kada išveš? „*Mūsų pasaulis sugriuvo*“ (p. 21).

Ankstyvą 1941 m. birželio 22-osios, sekmadienio rytą, apie 5 valandą, Kaune nugriaudėjo baisus sprogimas. Sovietų nacionalizuotą Ganckevičių-Gordonų namą supurtė lyg per žemės drebėjimą. Išgąsdinti žmonės būriavosi gatvėse. Nuo Aleksoto driekėsi dūmai. Tas „negeriantis“ lakūnas kažkur išbėgo, bet greitai grįžo persimainęs. Susikrovė būtiniausių daiktus ir dingo. Jau apie pietus kauniečiai pamatė, kad rusų kareiviai bėga, apimti panikos. Vokiečių lėktuvai žemai skrisdami šaudė iš kulkosvaidžių. Prisiminimuose rašoma, kad šaudyti pradėjo ir lietuviai. „*Mes matėme dvylika raitų rusų, jojančių geležinkelio link. Tuo metu iš gretimo namo antro aukšto pasirodė kulkosvaidžio vamzdis ir visi dvylika vyrų krito negyvi*“ (p. 24).

Gordonai su giminaičiais irgi nusprendė bėgti. Keli, tiltai buvo užkimšti besitraukiančios kariuomenės. Virš galvų skraidė vokiečių lėktuvai. Po savaitės bėgliai suprato, kad niekur nebenubėgs (p. 25). Frontas juos aplenkė. Prasidėjo sunki, lėta kelionė atgal jau per vokiečių užimtą teritoriją. Keliavo naktimis, slapstydami. Kartu traukė net ir tie, kurie buvo pasiekę senąją SSRS sieną, bet jos peržengti neleista.

Sugrįžėliai savo namuose rado išikūrusią buvusio durininko šeimą. Slapstydami prisiglaudė pas-

togėje. Į miestą išeidavo vienintelis Herškė, puikiai kalbėjęs lietuviškai. Niekas į jį nekreipė dėmesio, nė karto nebuvo sulaikytas ar užkabintas, nors nemažai gatvėse, parduotuvėse sutiktų žmonių jį pažinojo. Ne vieną lietuvių skaitytoją suerzintų prisiminimų dalis, pasakojanti, ką Herškė išvydo, sugrįžęs į Kauną. Esą vaikščiodamas gatvėmis matė lavonus, kraujo klanus (p. 28), nužudytus žydų vaikus (p. 30). Kyla rimtų abejonių, ar vasarą, praėjus porai savaitių nuo karo pradžios (apytikriai tiek truko Gordonų blaškymasis, kai bandė pabėgti nuo fronto, vėliau stengėsi sugrįžti į Kauną), galėjo gatvėse mėtytis lavonai, o dar vaikų. Skaitydamas tokius ir panašius dalykus ne kartą norėjau užversti knygą, bet susilaikiau – juk tai prisiminimai, kurie, kaip dažnai būna, net ir ne dėl piktos valios susipina su vėliau girdėtais „dalykais, kuriuos visi žino“. Šiaip ar taip, tokie pasakojimai sklando po pasaulį, juos skaito, jais tiki žmonės, norintys sužinoti, kas nacių laikais dėjosi Lietuvoje.

Paradoksalu, bet vėliau, pasakodamas asmenine patirtimi paremtą, trejus metus trukusią istoriją, Harry's lietuvius dažnai mini teigiamai arba neutraliai – jie užjaučia žydus, sodina prie stalo, vaišina, duoda ar parduoda maisto, padeda slapstyti ir t. t. Net lietuvių sargybiniai, pasak jo, nebuvo labai priekabūs. Tarp savo tautiečių, net ir tarp vokiečių, ukrainiečių rašo sutikęs ir padorių žmonių, ir didžiausių niekšų ar kvailių. Jo papasakotoje istorijoje nėra dabartiniams lietuviškiems naratyvams tokio įprasto aiškinimo, esą žydų likimą nulėmė lietuviai, jie įsteigė getą ir t. t. Gordonas rašo, kad viską planavo, įgyvendino, „akcijas“ fotografavo vokiečių SS, gestapas. Tą patį pabrėžia ir kalbėdamas apie rusų okupaciją – sovietai okupuotoje šalyje tvarkėsi, kaip norėjo. Matyt, prabėgus mažiau negu 10 metų po karo, kai rašė prisiminimus, dar nebuvo privaloma įžvelgti tariamos lietuvių ar žydų „kaltės“ per vokiečių ar sovietų okupaciją.

Užbėgdamas už akių pasakysiu, kad, nepaisant kai kurių neįtikėtinų dalykų, įvairiausių, niekuo neparemtų spekuliacijų, knygoje yra daug vertingų faktų, liudijimų, ką autorius patyrė, matė savo akimis.

Sugrįžęs į Kauną, pirmiausia nuėjo į Žydų ligoninę pasiteirauti apie motiną, kuri ten gydėsi prieš pat karą. Budėjusi lietuvi med. sesuo ir gydytojas visai nenustebo, jį pamatę, labai maloniai su juo kalbėjo, guodė vaikina, priblokštą žinios, kad motinos jau nebėra...

Vieną dieną į namo pastogę, tapusią slėptuve, pristatė ginkluoti lietuviai: „*Rankas aukštyn!*“ Knygos autoriaus dėdė atpažino vieną iš „svečių“. Juk visi – seni kauniečiai. Ėmė kalbėtis. „*Ko jūs norit iš mūsų? Juk mes nieko blogo niekam nepadarėm.*“ Parodė lietuviškus dokumentus. Tas pažįstamas ir be dokumentų žinojo, kas jie tokie, gal net būtų palikęs ramybėje, bet buvo ne vienas. Pasakė, kad apie žydus, besislapstančius pastogėje, pranešė durininkas su dukra. Tą girdėjo ir jie abu, įdavę savo buvusio darbdavio šeimą, su kuria anksčiau puikiai sutardavo.

Herškei ir dėdėms teko eiti su ginkluotais vyrais. Tas pažįstamas ramino, kad nieko blogo nenutiks. Nuvedė juos į gimnazijos stadioną, kur buvo suvaryta ir daugiau žydų. Paėmė dokumentus. Nakvoti įtaisė didelėje patalpoje. Ryte sulaikytiesiems atnešė juodos kavos (p. 32). Atėjęs tos laikinos „stovyklos“ viršininkas, Lietuvos vokiečių Staikovskis, pasakė, kad ieško komunistų, o kitus paleis. Keli esesininkai visus labai atidžiai apžiūrinėjo, ypač ilgai stebėjosi į raudoną „komunistinę“ Herškės megztinį. Tikrintojams išėjus, jis tą megztinį dėl visa ko nusivilko.

Kitą vakarą, jau sutemus, pasirodė ginkluotas lietuvis: „*Herške Gordonai, eime!*“ Nuvedė pas komendantą. Šis atidavė gimimo liudijimą ir pasakė, kad gali eiti namo, perspėjęs būti atsargiam. Vėliau sugrįžo ir kiti šeimos nariai, išskyrus Solomoną. Vienas dėdė pasakojo, kad irgi buvo iškviestas pas Staikovskį, kalbėjosi. Įrodinėjo, kad jie ne komunistai. Nusisegęs auksinį laikrodį, „padovanojo“ tam komendantui.

Tokiais paleidimais nepatenkinti kažkokie „teisybės“ ieškotojai komendantą apskundė vokiečiams dėl kyšininkavimo (p. 36). Knygoje rašoma, kad esesininkai suėmė Staikovskį, sugrūdo į sunkvežimius tuos žydus, kurie dar buvo likę stadione.

Kartu su visais išvežtaisiais nužudytas ir prisiminimų autoriaus jauniausias dėdė Solomonas, buvęs Lietuvos kareivėlis.

Skyrius „Slobodkės pogromas“ kelia abejonių. Yra žinoma, kad nacių sukurstyti ir jų valdomo Algirdo Klimaičio vadovaujami pogromininkai birželio 25–26 d. nusiaubė Vilijampolę, nužudė daug žmonių. Apie pogromą, kitus nacių organizuotus išpuolius prieš žydus rašoma įvairiuose šaltiniuose, net *Einsatzgruppen A.* dokumentuose, kurie pas mus iki šiol taip ir neišleisti, lyg būtų nesvarbu, ką naciai planavo daryti Lietuvoje, kaip tuos planus įgyvendino ir kas rašoma raportuose, pažymėtuose ypatingo slaptumo grifu (žr. *The Einsatzgruppen Reports: Selections from the Dispatches of the Nazi Death Squads' Campaign Against the Jews July 1941–January 1943*).

Iš ankstesnių knygos skyrių žinome, kad tuo metu, kai surengtas pogromas, Gordonų šeima dar tik pradėjo trauktis į Rytus, grįžo į Kauną apytikriai po 2 savaites. Tačiau knygoje apie pogromą rašoma taip, lyg pats Herškė būtų viską matęs. Esą po smurto išpuolių jis nuėjęs į Slobodkę, kur išvydo daugybę lavonų, telkšančias kraujo balas... Kyla rimtų abejonių, kad vokiečiai, kurie baisiausiai bijojo visokių epidemijų, būtų vasaros viduryje palikę lavonus taip ilgai gulėti gatvėse. Ir pats autorius rašo, kad kitą dieną po pogromo nužudytieji (jis mini 700–1000 žmonių) buvo užkasti (p. 38). Argi prisiminimų autorius galėjo matyti nužudytuosius, jeigu, kaip rašoma 25 knygos puslapyje, visą savaitę bėgo į Rytus ir tik tada patraukė atgal? Tikriausiai po tiek metų ir po tokių siaubingų išgyvenimų nelengva įvykius, kuriuos matė savo akimis, atskirti nuo tų, apie kuriuos kažkada iš kažko girdėjo ar kažkur skaitė ir kurie giliai įsirežė į atmintį. Gaila, knygos vertėjai į anglų kalbą, redaktoriai, leidėjai neatkreipė dėmesio į tokius neatitikimus, nepasitikslino tų dalykų su autoriumi. Skyrius apie pogromą baigiamas epizodu, kad vieną dieną į Gordonų namus atėjusi gera pažįstama Pohocho Melamed, gyvenusi Slobodkėje, papasakojo, kaip ją išgelbėjęs kaimynas lietuvis.

Po kurio laiko „vokiečiai nusprendė izoliuoti žydus nuo lietuvių“ ir įsteigė getą Slobodkėje. Ten gyvenusiems lietuviams leista apsikeisti namais su žydais (p. 38). Gancevičiai-Gordonai apsikeitė su buvusiu savo durininku, bet sutarė, kad pasibaigus karui, jei liks gyvi, visi grįš, kur gyvenę (p. 39).

„Žydai nekantriai laukė gestapo nurodymo keltis į getą. Daugelis manė, jeigu persikels, bus palikti ramybėje, gete galės gyventi iki karo pabaigos. Tai buvo didelė klaida“, – rašo autorius (p. 39). Liepos 10 d. gestapas įsakė visiems žydams išsikelti į getą iki rugpjūčio 15 d. Gatvėse kabėjo skelbimai, kad po to visi žydai, rasti gyvenantys pas lietuvius, bus sušaudyti (p. 39).

Prasidėjo kraustynės. Turtingesni į Vilijampolę keliavo, turtą vežėsi arklių traukiamais vežimais, o skurdžiai ėjo pėsti, visą savo mantą nešdamiesi ant pečių. Gordonai irgi išvažiavo, išsinuomoję vežimą su arkliu. Į getą keliavo Herškė su tėvu, trys dėdės, trys tetos ir trys pusbroliai. Prie tilto į Slobodkę sustabdė esesininkai. Liepė pakelti rankas. Pasakė, kad reikia darbininkų. Savanorių neatsirado. Esesininkai atrinko juos savo nuožiūra, paėmė ir knygos autoriaus tėvą. Kelerius metus apie jį nieko nebuvo girdėti. Baigiantis karui, sūnus susitiko su tėvu Dachau lageryje. Porai dienų. Tėvas neišgyveno.

Gete Herškės šeima įsikūrė minėto durininko name, Panerių g. 27. Tikėjosi, kad neilgam, tik iki karo pabaigos. Vylėsi liksią gyvi. „Mūsų žydų politikai (visi dabar tapo politikais) buvo dideli optimistai“ (p. 43).

Vokiečiai perdavė valdžią žydų „vyriausybei“ – geto seniūnų tarybai ir žydų policijai. „Trumpai tariant, vokiečiai įkūrė mažą žydų valstybę. Bet niekas, nei žydų vyriausybė, nei policija, netikėjo, kad vokiečiai žydams perduos visą geto valdymą. Vokiečiai puikiai žinojo, ką daro“ (p. 44). Geto seniūnų tarybos pirmininku tapo gydytojas dr. Elkesas, „labai protingas, labai gerbiamas vyras“.

Gordonas rašo, kad žydų policija sudarė geto gyventojų sąrašus, kuriais vadovaudamiesi vokiečiai nusprendavo, kiek žydų dirbs vienus ar kitus darbus.

Žydų policininkai pristatydavo tiek žmonių, kiek reikėjo, mušdavo tuos, kurie nenorėjo eiti.

Vokiečiai įsakė, kad geto gyventojai iki rugsėjo 4 d. atiduotų visas turimas vertybes. Po to gestapas apieškos namus, tuos, kurie bandys ką nors vertingo paslėpti, sušaudys. Herškės giminaičiai brangiausius daiktus, įvairius papuošalus slėpė po malkomis. Nors buvo gaila ir graudu, atidavė viską, net vestuvinius žiedus. Dėdė sakė: „*Jei išgyvensim, tai vėl turėsime ir papuošalų, ir kailinių, o jei žūsime, tai kokia nauda iš tų deimantų...*“ (p. 47). Tačiau teta Golda vis tiek raudėjo. Šeimos vertybės nunešė Herškė su dėde Abraomu: „*Nustebom, kad ten nebuvo vokiečių sargybinių, tik žydai. Kai įėjom į saugyklą, prie nedidelio stalo sėdėjo ir kas ką atidavė žymėjo, kvitus išrašinėjo liesas senas žydas. Saugykloje vaikštinėjo žydų policininkai ir šnabždėjosi tarpusavyje. Jiems visa tai atrodė kaip Kalėdos Jungtinėse Valstijose*“ (p. 47).

Po trijų dienų getą apieškojo esesininkai su šunimis. Jei pas ką pamatydavo gražius baldus, liepdavo išnešti į gatvę, paskui juos išveždavo sunkvežimiu.

Po kurio laiko vokiečiai, matyt, nutarė pasižiūrėti, kaip elgsis žydai, jei bus bandoma išvežti juos iš geto. 1941 m. rugsėjo 17-osios ryte visiems nurodyta išeiti iš namų. Geto gyventojus apsupo ginkluoti vokiečiai ir lietuviai. Vaikydami, rikiuodami daužė lazdomis. Apytikriai po 5 valandų leista grįžti namo. Vokiečiai viską fotografavo. Vokiečių pomėgis fotografuoti „akcijas“ nebuvo kvaila idėja, – rašo Gordonas. Jei Hitleris pralaimės karą, pasaulis ims klausinėti, kas nutiko Europos žydams, kodėl nužudyta tiek daug civilių žmonių? „*Tada vokiečiai ištrauks tas nuotraukas ir sakys: „Mes nieko nedarėm. Lietuviai vykdė visas žudynes*“ (p. 52).

Tarp kitko, apie žudynių Lietuvoje fotografavimą, net filmavimą yra išlikę daug liudijimų. Pavyzdžiui, per Ulmo procesą, kur buvo teisiami žydų žudikai Lietuvos pasienio miestuose ir miesteliuose, išsisukinėjančius Tilžės *einsatzgruppen* vadus ir aktyvistus kaltintojai priremdavo, rodydami jų pačių darytas žudynių nuotraukas. Kad ir kaip keista, nuotraukos,

kuriose aiškiai matyti SS šturmbanfiureris Hansas Joachimas Böhme, komanduojuantis Tilžės smogikų būriui, vykdžiusiam žudynes Lietuvos pasienyje, lig šiol nerodomos nei istorikų studijose, nei enciklopedijose. Gal bijoma traumatuoti skaitytojus? Vis dėlto tikiuosi, kad tos nuotraukos, kino juostos, fiksavusios žudynes, kada nors bus ištrauktos iš saugyklų ir parodytos su adekvačiais komentarais.

Kas rytą tūkstantis žydų iš geto, tarp jų ir Herškė Gordonas, surikiuoti eilėmis po aštuonis, buvo varomi darbams į oro uostą. Jau pats žygiavimas sparčiu žingsniu nuvargindavo, o kur dar sunkus darbas 18 valandų. Beveik kasdien pasitaikydavo, kad keli žydai pakeliui surizikuodavo iššokti iš kolonos ir įsimaišydavo tarp šaligatviais einančių kauniečių. „*Daugelis turėjo draugų lietuvių, pas kuriuos nuėję gaudavo pavalgyti sviesto, duonos ir kumpio. Šiaip žydai kumpio nevalgo, bet tomis sąlygomis valgė viską, kad numalšintų alkį*“ (p. 56). Vakare tie iš kolonos pasprukę žydai, nešini susikombinuotu maistu, vėl prisijungdavo prie grįžtančiųjų į getą. Oro uoste dirbo ir sovietų belaisviai, tarp kurių buvo nemažai žydų. Jauni septyniolikmečiai vokiečių sargybiniai su jais elgėsi itin žiauriai. Taigi belaisvių padėtis buvo dar baisesnė, išbadėję maldaudavo duonos. Kai kurie net pereidavo į getą, persirengę žydų atneštais rūbais.

Slinko alkanos, sunkios dienos. Laimingas atsitiktinumas lėmė, kad Herškė ir artimiausi jo giminaičiai išvengė mirties 1941 m. spalio 4 ir 28 dienomis. Štandartenfiurerio Karlo Jägerio ataskaita rodo, kad per tas dvi „akcijas“ IX forte nužudyta daugiau kaip 11 tūkstančių žmonių iš geto. Mažasis getas, kuriame gyveno ir Gordonas su giminaičiais, likviduotas. Teko kaip stovi pereiti į didįjį.

Likę gyvi žydai buvo įtikinėjami, esą daugiau žudynių nebus, nes gete jau nebeliko „neproduktyvių“ žmonių, dabar ir maisto būsią daugiau, tačiau visi privalo dirbti. Gyvenimas kiek aprimo. Atsirado įvairių dirbtuvių, kurios siuvo rūbus, batus, taisė uniformas, kailinius, gamino baldus, net žaislus. Šaltkalviai remontavo ginklus, mechanikai – įvairią techniką.

Lengviau vertėsi tie, kurie buvo geri specialistai arba turėjo galimybę papirkti geto administraciją, sutarėdavo su policininkais.

Mažesnės brigados dirbo lengvesnius darbus negu oro uoste, jų priežiūra nebuvo tokia griežta, o valgyti gaudavo daugiau. Tokių brigadų darbininkai dažniau susitikdavo su lietuviais ir prasimanydavo maisto (p. 71). Dėdė Yenchikas gavo darbą ligoninėje, kur gydėsi sužeisti vokiečių kareiviai. Darbas nesudėtingas, bet svarbiausia, kad sočiai pavalgydavo, vakare ir namo parnešdavo sriubos. Be to, papildomai nusipirkdavo maisto iš lietuvių. Aišku, reikėdavo sėkmės ir išradingumo, kad pavyktų tas gėrybes įsinešti į getą, nes žydų policininkai labai priekabiausiai apieškodavo visus grįžtančiuosius.

Gordonas tautiečius, tapusius vokiečių parankiniais, vertina labai kritiškai. „*Vėliau aš girdėjau, kad kai kurie geto policininkai buvo įsitraukę į pasipriešinimo judėjimą, padėdavo geto seniūnų tarybai paslėpti, pridengti tuos, kurių ieškojo gestapas. Tuo metu apie tai nieko nežinojau. Mes matėme juos dirbančius ranka rankon*“ (p. 74). Iš oro uosto, kur sunkiai dirbo, Herškė nieko negalėjo parsinešti, todėl ir policininkai nieko neatimdavo. Vieną rytą, kai laukė komandos žygiuoti į oro uostą, priėjęs žydų policininkas liepė jam išeiti iš kolonos. Atrinko dar kelis panašaus amžiaus vyrus. Nieko neaiškindamas visus išvedė per geto vartus ir perdavė vokiečiams. Kirtę Vilijampolės tiltą, atsidūrė prie viešbučio Duonelaičio (taip tuo metu buvo rašoma) gatvėje. Per tarnybinį įėjimą juos nuvedė į virtuvę, kurios šefas paaiškino, kad jie su lietuvių vairuotoju turės parvežti bulvių. Pasiūlė užkasti vokiškų salotų su mėsos gabaliukais, įpylė tirštos sriubos su mėsa ir šviežiomis morkomis. Desertui davė pudingo su marmeladu. Kiekvienas galėjo valgyti, kiek tinkamas.

Sunkvežimio vairuotojas jau laukė, pasakė, kad važiuos į Ariogalą. Nebuvo jokios sargybos. Vyrukai sušoko į nedengtą kėbulą. Kelionė truko apie tris valandas. Diena buvo graži, bet vėsoka. Toje vietoje, iš kur reikėjo paimti krovinį, rado ūkininkus su bulvių vežimais. Lietuviai stebėjosi: „*Mes manėm, kad jau*

nėra gyvų žydų.“ Iš valstiečių sužinojo, kur „dingo“ Ariogalos apylinkių žydai. Vienas ūkininkas neprasomas davė Herškei juodos naminės duonos gabalą, kitas – rūkytos mėsos. Pasidalijo tuo, ką turėjo valgomos. „*Tai buvo kitas pasaulis*“ (p. 76).

Vairuotojas nuėjo į nedidelę užėigą, o žydai krovė bulves. Herškė vieno ariogališkio pasiteiravo: „*Jei rytoj aš atvažiuosiu ir atsivešiu daiktų parduoti, ar galėčiau nusipirkti maisto?*“ „*Taip*“, – atsakė žmogus. Supratęs, kas atvykėliams labiausiai rūpi, atidavė Herškei gyvą viščiuką, turėtą vežime. Gordonas, nepaisydamas jokių ritualų, nusuko paukščiui galvą ir įsidėjo į maišą.

Prikrovę pilną sunkvežimį bulvių, susėdo kėbule ir laukia šoferio, o to kaip nėra, taip nėra. Herškė nuėjo ieškoti. Rado užėigoje užkandžiaujantį, geriantį degtinę.

Važiuodami atgal, į maišus, gautus iš valstiečių, prisikrovė bulvių. Paprašė, kad vairuotojas nuvežtų prie geto vartų Varnių gatvėje. Jau buvo tamsu. Du lietuvių sargybiniai įleido netikrinę. Teta ir dėdė, pamatę tokį turtą, neteko žado. Tetulei labiausiai rūpėjo, kas viščiukui galvą nusuko.

– Lietuvis, – nuramino ją Herškė.

Gera užkando, bet viščiuką teta paliko šabui, kad ir kitus giminaičius galėtų pavaišinti: „*Bus taip, kaip prieš ateinant vokiečiams*“ (p. 76). Dėdė kitos dienos prekybai su Ariogalos ūkininkais paskubomis parūpino reichsmarkių ir tris moteriškas palaidines. Ryte tuo pačiu sunkvežimiu nuvažiavo į viešbutį, iškrovė bulves, pavalgė ir išrūko į Ariogalą. Važiuodami susimetė po 20 markių vairuotojui pamaloninti.

Vieni krovė bulves, o Herškė užėigoje užsakė degtinės (angliškame tekste rašoma – viskio) butelį, dešros ir duonos. Viskas kainavo gerokai pigiau, negu buvo numatę. Kol vairuotojas vaišinosi, Herškė ėmėsi prekybos. Užėjo į vieno ūkininko namus. Šeimos galva pasiteiravo, kokių reikalų apsilankė. Atsakė, kad yra žydas, norėtų šį tą parduoti ir nusipirkti. Visi labai nustebo.

– Pirmiausia, – pasakė šeimininkas, – pavalgysim, po to pakalbėsime apie prekybą.

Svečią pasodino prie stalo, vaišino kepta žuvim, pasiūlė degtinės (p. 79). Atnešė didelį kepsnį su bulvėmis. Dar įpylė lietuviško „viskio“. Pavalgę perėjo prie reikalų. Šeimininkei palaidinės labai patiko, bet jai atrodė, kad Herškė už savo prekę per daug užsiprašė. Čia įsikišo šeimininkas: „*Duok jam, kiek sako.*“

Kai galiausiai išėjo, nešinas visomis gėrybėmis, nuo „viskio“ sukosi galva, bet svarbiausia – neberado nei draugų, nei sunkvežimio. Visi buvo išvažiavę.

Herškė į getą su kitu sunkvežimiu grįžo tik vėl kitos dienos vakarą. Rado giminaičius, susirinkusius viščiuko valgyti. Kitas šabo stalas žadėjo būti dar gausesnis, su kepta žąsimi ir pyragu.

Herškė ir toliau dirbo bulvių vežėju, bet prekiauti į ūkininkų sodybas jau nėjo. Teta parvežtas bulves gete iškeisdavo į rūbus ar kitus reikalingus daiktus. „*Pagaliau atsistojome ant kojų. Turėjome pakankamai maisto, nebereikėjo eiti miegoti alkanam*“ (p. 85). Toje brigadoje jis dirbo dvi savaites. Geto policininkai, pastebėję, kad bulvių brigada parsiveža daug maisto, vietoj vaikinų, kuris neturi jokio užnugario, „įkišo“ saviškį.

Dabar oro uostas, kur vėl atsідūrė, Herškei atrodė tikras pragaras. Bet pasirinkimo nebuvo. Sunkiai dirbant, kažkodėl sutino koja, negalėjo nei bato apsiauti, nei paeiti. Šiaip ne taip nuklibikščiavo pas gydytoją. „*Tas daktaras Nachimovskis buvo banditas! Jis nerašydavo atleidimo, jei neturėjai ryšių ar neduodavai kyšio*“ (p. 86). „*Už stalo sėdėjo mažas, pilvotas, riebiais skruostais žmogus. Vokiškai su žydišku akcentu paklausė: „Ko nori?“* Apžiūrėjo. Matyt, vaizdas buvo tikrai liūdnas, nes atleidimą nuo darbų išrašė.

5 valandą ryto prisistatė žydų policininkai: „*Herške Gordonai, renkis ir einam.*“ „*Kur aš eisiu, koja sutinus.*“ Tie paaiškino, kad ves į kalėjimą. Ten vėl apžiūrės daktaras ir, jei tikrai reikia, išrašys atleidimą. Pasigailėti maldavo ir dėdė, ir sunkiai serganti teta. Policininkai buvo neperkalbami. „*Bet kas tuomet nutiko, nepamiršiu, kol gyvas būsiu*“, – rašo Gordonas (p. 89). Vienas policininkas, matydamas tikrai baisų kojos vaizdą, susigraudino: „*Palauk čia, kol grįšiu, nebandyk slėptis. Aš pats nueisiu pas dr. Goldbergą ir gal gausiu tau atleidimą.*“ Grįžo be to popieriaus.

Herškė, atsisveikinęs su giminaičiais, šiaip ne taip pasiekė policijos nuovadą. Geto kalėjime sėdėjo daug žmonių, net šeimų su vaikais. Senbuviai žinojo, kad juos vės į Kaišiadoris darbams. Taip ir nutiko. Kelis šimtus žydų išvežė dešimties sunkvežimių kolona. Jiems liepta kasti durpes. Viskam vadovavo vokiečių hauptmanas. Jam padėjo šeši ukrainiečiai, neblogi žmonės, mėgę groti, dainuoti. Po kurio laiko jie, metę tarnybą, pabėgo į mišką.

Kartą sekmadienį paskelbta, kad atvyko vokiečių gydytojai, kurie rimtai sergančius atleis nuo darbų. Žydai išsigando – tikriausiai čia žudikų komanda. Komendantui liepus pasirodyti tiems, kurie serga, iš barako išėjo vienui vienas ligonis. Pasirodo, tai iš tikrųjų buvo gydytojai, jau nemažai pasivaišinę su stovyklos vadovybe. Apžiūrėjo sutinusią koją, paklausinėjo, pasitarė tarpusavyje. Galiausiai nurodė: „*Nuo rytojaus tegul jis nedirba. Turi sėdėti ir prieš saulę šildyti tą koją*“ (p. 95). Viršininkas pažadėjo: „*Aš pats prižiūrėsiu, kad darytų, kaip liepėt.*“

Kai Herškė, grįžęs į baraką, apie tai papasakojo, niekas nepatikėjo.

Visą savaitę sėdėjo įsaulyje ir šildė koją. Neįtikėtina, bet sutinimas pamažu nyko.

Savaitės pabaigoje kolonos vadas pranešė: „*Gordonai, gavau laišką iš geto žydų tarybos, privalai grįžti į getą.*“ Išvažiavo kitą dieną sunkvežimiu. Herškė džiaugėsi, kad grįžta, bet kolonos vadas, senyvas žmogus, pasakė: „*Manai, getas yra didelis dalykas? Jis stovi ant vištos kojos. Vieną gražų rytą getas bus padalytas į skirtingas darbo stovyklas ar net visą išveš į Vokietijos konclagerius*“ (p. 97).

Gordonas turėjo prisistatyti į darbo tarnybą. Jos vadas Povilas Margolis piktai paklausė: „*Ko nori?*“ Išklauses pareiškė: „*Eisi į oro uostą!*“ Herškei ėmus prašyti, gal atsirastų lengvesnis darbas, nes jo koja nesveika, atšovė: „*Tu ten dirbsi, kol gyvas būsi. Ryt ryte turėsi prisistatyti prie geto tvorų. Jei neateisi, žinai, kas tavęs laukia*“ (p. 98).

Vėl bėgo sunkios ir alkanos dienos. Sklido gandai, kad vokiečiams reikia žmonių darbams Rygoje. Apėmė panika, niekas nenorėjo važiuoti. Herškė nuspre-

dė bėgti iš geto pas pažįstamus, gyvenančius jų šeimos name. Tarp kitko, prisiminimų autorius nepaaiškina, kaip kilo mintis kreiptis į buvusį savo durininką, juk prieš tai rašė, kad tas juos išdavęs. Dėdė irgi pritarė planui pasislėpti ankstesniuose šeimos namuose. Kažkodėl ir jam nekilo abejonių dėl durininko patikimumo. Matyt, prisiminimuose kažkas nutylėta, praleista.

Herškė pažadėjo, kad vakarais atneš dėdei maisto prie geto tvoros. Susitarė, kada ir kur susitiks. Kitą rytą rikiuotėje paprašė, kad už jo stovintis žydas nuplėštų geltoną žvaigždę. Nuo krūtinės nusiplėšė pats. Prisitaikęs iššoko iš kolonos, varomos per miestą, ir įsimaišė tarp žmonių, einančių šaligatviu. Namų ejo nesislapstydamas. Gatvės buvo apytuštės, praeiviai liūdni, nuleidę galvas. Kaunas pasikeitęs.

Kai pasiekė vaikystės namus, duris atidariusi mergina jo nepažino. Į vidų pakvietė, tik išgirdusi, kas jis toks. Jos motina irgi negalėjo patikėti, kad čia tas pats jų gerai pažįstamas Griškė (taip lietuviai jį vadino). Atnešė užkąsti. Vakare sugrįžęs šeimos galva išklausinėjo apie giminaičius. Perspėjo, kad būtina saugotis ne tik vokiečių, bet ir kaimynų, nes jeigu įduos, tai visus sušaudys. Slėptuvę įrengė pastogėje. „Dabar negalėsiu jums sumokėti, bet po karo atsilyginsiu už viską“, – pažadėjo žmogui, rizikavusiam dėl jo tiek savo, tiek šeimos gyvybės.

Kitą vakarą Herškė, pasiėmęs sukrautą krepšelį, gavęs degtinės butelį sargybai papirkti, išėjo susitikti su dėde. Niekas, nei kauniečiai, nei vokiečių kareiviai, nekreipė į jį dėmesio. Priėjęs prie lietuvių sargybinio, ėmė aiškinti: „Gete turiu gerą draugą, norėčiau perduoti jam šiek tiek maisto“ (p. 109). Sargybinis liepė dingti, pagrasino, kad gali šauti ir t. t. Griežta jo nuotaika iškart pasikeitė, kai gavo butelį: „Tik greit susitvarkyk.“

Kai grįžo, šeimnininkai valgė bulvinius blynus, pakvietė prie stalo ir Herškę. Pasikalbėjo. Taip ir gyveno be didesnių rūpesčių savo buvusių namų pastogėje.

Vieną vakarą, kai nešinas maistu, nuėjo aplankyti dėdės, getas atrodė pasikeitęs – bėgiojo sargybiniai, viskas apšviesta kaip dieną. Turėjo grįžti, nesusitikęs su dėde. Globėjams papasakojo, ką matė. Po kurio laiko nusprendė eiti ir išsiaiškinti, kas vyksta. Durininkas

persigando: „Kur tu eisi? Jei tave pamatys, mus visus sušaudys. Sėdėk namuose, aš sužinosiu, kas ten darosi.“

Išsiaiškino, kad vokiečiai veža žydus į Rygą.

Kitą vakarą Herškė vėl patraukė prie geto tvoros. Viskas atrodė įprastai. Parėjęs namo, globėjams pasakė, kad apsisprendė išeiti. Tie negalėjo suprasti: „Kodėl tu vėl nori grįžti į getą? Ar mes negerai su tavim elgiamės? Ar nepakanka maisto?“ (p. 113). Griškė patikino, kad viskas gerai, visko pakanka, bet jis nenori per dienas sėdėti pastogėje. Sulaukę rytojaus, surengė atsisveikinimo vakarienę. Išgėrė šiek tiek degtinės. Nuoširdžiai padėkojęs už pagalbą, Herškė išėjo. Į getą grįžo su oro uosto brigada. Sargyba tąsyk tikrino ne itin priekabiai. Dėdė jau laukė. Vis klausinėjo, kodėl sūnėnas grįžo, gal tas durininkas išvarė. Ryte Herškei vos pasirodžius prie geto vartų, žydų policininkas pristatė jį prie mažos darbo brigados.

Po kurio laiko pasklido žinia, kad į Kauną vežami žydai iš Vokietijos. Kodėl vienus ką tik išvežė, o kitus atveža? Keleiviniais traukiniais iš tikrųjų atvažiavo daug žydų, sužymėtą jų bagažą iškrovė darbininkai iš geto. Užsieniečių lagaminai buvo gabenami į getą, o pasipuošę atvykėliai – į IX fortą. „Po dviejų dienų vokiečiai atvežė į getą surūšiuoti jų drabužius, batus, apsiaustus, kailinius. Supratom, kad Vokietijos žydai jau nebegyvi“ (p. 117).

1943 m. balandžio 15 d. Herškę vėl išsivedė žydų policininkai, nes gestapas nurodė geto tarybai surinkti naują 100 žmonių brigadą. Nuvežė į Vyžuonas. Vokiečiai ten kažką statė. Reikėjo nešioti plytas, cementą. Vieną rytą, kai stovėjo eilėje prie sriubos, pasigirdo šūvis. Kulka kliudė Herškę, bet labiau sužalojo jo draugą Pašą Šmitą, kuriam gydytojai amputavo ranką. Netrukus sužinojo, kad vykdomas tyrimas, nes geto komendantui Göckei pranešta, neva abu žydai sužeisti, kai bandė pabėgti. Tačiau tyrimas nebuvo baisus. Viršininkas uždavė kelis klausimus ir pasakė: „Dirbsi pas mane.“ Darbas kontoroje buvo nesunkus, pakako laiko ir pasidairyti.

1944 m. kovo 26-ąją, sekmadienį, Göcke įsakė žydų policininkams kitą rytą susirinkti prie komendantūros. Suprantama, ginklų jie neturėdavo. Pirmadienio ryte, 8 valandą pasirodė pats Göcke,

lydimas esesininkų. Policininkams įsakyta susėsti ant žemės, o kai atvažiavo autobusai su uždažytais langais, liepta keturiomis ropoti į juos. Policininkas Levneris atsisakė tą daryti ir iškart gavo kulka. Dar du bandė bėgti, bet irgi buvo nušauti.

Mūsų laikais madinga samprotauti, kodėl žmonės nesipriešino, nedarė taip arba kitaip. Niekas negali tokių „išminčių“ nukelti į praeitį, kad patys atsidurtų Herškės Gordono ar tų policininkų padėtyje...

Nuvežę žydų policininkus į IX fortą, vokiečiai liepė jiems nusirengti. Daužė. Po to egzekucijų ėmėsi Lietuvoje žinomas Bruno Kittelis, perkeltas į Kauną po Vilniaus geto likvidacijos. Tai buvo galvažudys cinikas, beje, aukštosios kultūros mėgėjas, muzikantas, neblogai grojęs saksofonu, fortepijonu. Klausinėjo apie žydų partizanus – kas rengiasi bėgti į mišką, kur įrengtos slėptuvės, kur paslėpti vertingi daiktai... Atrodo, tardomieji nieko neišdavė, nes geto gyventojai nepajuto, kad vokiečiai būtų kažką svarbesnio sužinoję. Pirmiausia Kittelis „tardė“, t. y. kankino, policijos vadą Moshe Leviną, jo pavaduotoją Greenburgą ir Yehudą Zupovičių. Visus tris nušovė. Pavyko palaužti vos kelis policininkus. Gordonas rašo, kad vienas iš tokių buvo Benas Liptseris (p. 129).

Po to, kai žydų policininkai buvo išvežti į IX fortą, gete pradėta nauja „akcija“ – iš namų, iš slėptuvių tempė senukus, ligonius, vaikus ir grūdė į autobusus, sunkvežimius. Geto gatvėse stovėjo ginkluoti sargybiniai, pasirengę nušauti kiekvieną, kuris bandys bėgti. Akcija tęsėsi dvi dienas.

Po kurio laiko į getą iš IX forto grįžo maždaug devyniasdešimt policininkų. Negrįžo apie 40, pirmiausia – įvairaus rango vadai. Į getą rūšiavimui buvo atvežti jų rūbai (p. 131). Sugrįžusieji tapo eiliniaisi geto gyventojais, tvarkai palaikyti vokiečiai paskyrė asmenis, pavaldžius tiesiai gestapiui.

Gordonas rašo, kad žydų policininkams, nors jiems irgi teko nemažai iškentėti, kiti žydai neatleido už mėgavimąsi privilegijuota padėtimi ir žiaurumą. Po karo juos terorizavo, mušė, liudydavo prieš juos Rusijos teismuose, net nužudydavo (p. 131).

Po tų 1944 m. kovo įvykių gete sklandė įvairiausi gandai. Žydai kaip įmanydami stengėsi pasislėpti pas

lietuvius, bėgo į miškus, ieškojo, kam perduoti, pas ką paslėpti dar išsaugotus vaikus...

Balandžio pabaigoje nurodyta 400 žydų išsiųsti darbams į Kazlų Rūdą. Herškė irgi pateko į tą „brigadą“. Paskirties vietoje pamatė aptvertus medinius barakus, kuriuos saugojo vokiečiai, bet buvo keletas rusų sargybinių (kartais jie vadinami ukrainiečiais). Tie vakarais ateidavo į barakus pagroti turėtais instrumentais. Visi kartu padainuodavo. Iš sargybinių sužinojo, kad atidarytas Antrasis frontas.

Liepos 9-ąją liepta grįžti į getą (p. 136). Žydai, lydimi sargybos, pėsčiomis iškeliavo kitos dienos popietę. Žygiuojant per miškus sutemo. Pasigirdo šūvis. Turbūt šovė vienas iš sargybinių, bet pamanyta, kad koloną užpuolė partizanai. Sargyba šaudė į visas puses, nors jokių partizanų nebuvo matyti. Žydai sugulė ant žemės, nuo šūvių slėpėsi pakelės miške. Po kurio laiko jiems liepta grįžti į koloną, bet apie 100 žydų su ukrainiečių sargybiniais pabėgo (p. 138).

Jau buvo prasidėjusi Kauno geto likvidacija. Dalis namų susprogdinta, sudeginta. Žydai buvo varomi prie geležinkelio, grūdami į vagonus. Traukinys, kuriuo važiavo Gordonas, Aušvicą pasiekė liepos 17-ąją. Atvežtus žydus vokiečiai surūšiavo. Herškė pateko į dar galinčių dirbti grupę. Gavo dryžuotą uniformą. Aušvice pamatė nepaprastai išsekusius žmones-skeletus, kuriems sunkiai sekėsi pajudinti ranką ar koją. *„Taipogi mačiau žydų policininkus ir kitus vadovus, kurie stengėsi užsitarnauti vokiečių palankumą, bausdami savo brolius žydus“* (p. 144).

1944 m. rugsėjį perkeltas į Dachau, kur buvo daug (Gordonas rašo – „dauguma“) žydų iš Kauno, net barakui, į kurį pateko, vadovavo policininkas iš Slobodkės geto. Čia Herškė susitiko su trejus metus nematytu tėvu ir dėde Borachu. Tėvas sakė perėjęs įvairius lagerius. Dėdė po Kauno geto likvidavimo į Vokietiją buvo atgabentas laivu.

Vieną rytą esesininkai atrinko apie 100 žmonių. Atrinktuosius, tarp kurių atsidūrė ir Herškės tėvas, išvežė į Aušvicą.

Dachau kaliniai statė angarus lėktuvams. Džiūgaudavo, kai atskrisdavo sąjungininkų bombonešiai. Prižiū-

rėtojai, meistrai bėgdavo į slėptuves, o žydai stovėdavo ir gėrėdavosi vaizdais, ilsėdamiesi nuo alinančio darbo.

Badas, šaltis, sunkus darbas darė savo. Daug žmonių mirė. Gordonas irgi vos krutėjo. Vieną dieną paskelbta, kad visi norintys galės eiti į ligonių stovyklą, kur nereikės dirbti. Herškė su dėde nusprendė, kad blogiau nebus. Tokių savanorių atsirado mažai, daugelis baiminosi, kad ligonius nunuodys dujomis arba nušaus. Komendantas, vaikščiodamas tarp eilių, surinko trūkstantį „kontingentą“. Tie ligoniai 1945 m. sausio pabaigoje per šalčius pajudėjo į Dachau padalinį, kuriame, pasirodo, tikrai buvo laikomi sergantys lagerininkai. Ėjo apie 20 mylių. Pakeliui daug žmonių mirė, kiti, tarp jų ir Gordonas su dėde, pusiau gyvi pasiekė paskirties punktą. Čia sutiko dar vieną giminaitį – dėdę Yenchiką, kuris po geto likvidavimo buvo atsidūręs Štuthofe.

Dirbti nereikėjo, bet padėtis kasdien blogėjo. Lavonai gulėdavo barakuose tarp gyvųjų. Kilo epidemija. Jokių gydytojų ar vaistų. Vokiečiai stovyklą izoliavo nuo išorinio pasaulio. Žmonės mirė masiškai. Susirgo ir Gordonas, bet išsikapstė. Maisto nebuvo, tik žolė.

1945 m. balandžio 26 d., likus kelioms dienoms iki karo pabaigos, esesininkai nutarė stovyklą evakuoti. Visus surikiavę eilėmis po keturis, nuvarė prie traukinio. Kaliniai jautė, kad tai paskutinis jų žygis, bet stengėsi eiti iš paskutiniųjų, nes nepaeinančius nušaudavo. Herškė ir abu dėdės, vienas kitą prilaikydami, šiaip ne taip pasiekė traukinį, kuris ėmė lėtai judėti į pietus. Kitos dienos ankstyvą rytą sustojo. Užskrido sąjungininkų lėktuvai, apšaudė. Daugiausia kliuvo garvežiui ir priekiniams vagonams. Dalis sargybinių išsibėgiojo. Bėgo ir kaliniai, nors tie sargybiniai, kurie liko, ėmė šaudyti. Švilpiančioms kulkoms, Herškė su dėde Borachu „bėgo“ per atvirą lauką nesidairydami, vienas kitą prilaikydami. Ištrūkti iš to pragaro jiems pavyko. Pasiekę daržinę, įlindo ir pasislėpė. Rytė išgirdo, kad kažkas kalbasi ir šakėmis meta šieną, po kuriuo slėpėsi bėgliai. Tai buvo vokiečio ūkyje dirbęs belaisviai – du prancūzai ir lenkas. Jie paslėpė žydus toje daržinėje, rūpinosi, kad šeiminkas nepamatytų. Pamelžę karvę, atnešė pieno ir duonos. Nuo tų seniai nematytų skanėstų Herš-

kei baisiausiai paskaudė skrandį.

Balandžio 29 d., sekmadienį, vienas iš prancūzų pasakė, kad amerikiečiai jau Landsbergo mieste, vos už šešių mylių. Žydai išlindo iš daržinės. Vokietis su žmona nustebe žiūrėjo į suvargusius žmones. Pasiūlė kakavos. Davė užsimesti darbinius drabužius. Abu bėgliai pėsčiomis patraukė į Landsbergą. Šiaip ne taip nuklibikščiavo, vis sustodami atsikvėpti. Gatvėse matė daugybę amerikiečių, nebuvo nė vieno vokiečio. Vaikštinėjo žydai – vieni su civiliais rūbais ir žvaigždėmis, kiti su dryžuotomis lagerininkų uniformomis.

Herškė iškart pateko į gydytojų rankas. Ligoniais rūpinosi, nešiojo, prausė vokiečiai, prižiūrimi amerikiečių. Maistas buvo dalijamas, saugant kareiviams, nes žmonės niekaip negalėjo patikėti, kad jie jau ne lageryje, taigi maisto visiems pakaks.

Gordonas buvo toks išsekęs, kad pradėjo savarankiškai vaikščioti tik po pusės metų. Tada sužinojo, kad toje pačioje ligoninėje yra ir dėdė Borachas. Jam pakriko psichika. Laimė, po kurio laiko atsirado jo sūnus, laisvės sulaukęs Buchenvalde.

Patekti į Ameriką pirmiausia galėjo tie, kurie turėjo ten giminaičių. Jungtinėse Valstijose gyveno trys Herškės dėdės. Po ilgų paieškų pavyko su jais susisiekti. Dabar reikėjo tvarkyti dokumentus, įrodyti, kad esi būtent tas, kuo prisistatai. Teko rašyti net į Dachau, iš kur gavo patvirtinimą su nuotrauka, kad tikrai ten buvo ir kad tikrai yra Gordonas iš Kauno.

Herškė vedė merginą, kilusią iš Lenkijos. Sutuokė rabinas, tačiau emigracijai reikėjo civilinės santuokos dokumentų, o žmonai buvo tik šešiolika, todėl būtinas tėvų sutikimas. Deja, tėvų ji nebeturėjo. Tačiau pokario Vokietijoje dar ne visi griežtai laikėsi įstatymo raišės – jaunuosius sutuokė mažo miestelio burmistras. Beliko gauti sveikatos pažymėjimą. Amerikiečių gydytojai tikrino nuodugnai, peršvietė net plaučius.

Paskutiniai formalumai sutvarkyti JAV konsulate. Vertėjas į lietuvių kalbą pasakė Herškei Gordonui, kad pakeltų ranką ir prisiektų.

1949 m. vasario 18 d. iš Brėmeno kariniu laivu į išsvajotąją Ameriką išplaukė keli šimtai laimingųjų. Dėdės Boracho tarp jų nebuvo. Jo siela nebepasveiko. ■

Astrida PETRAITYTĖ

SANTŪRIAI IŠKILMINGI, SUBTILIAI (AUTO)IRONIŠKI POETO ATSIVĖRIMAI

**Oskaras Milašius. *Laiškai*. – Iš prancūzų kalbos vertė
Genovaitė Dručkutė. – Vilnius: Žara. 2019**

1877 Viešpaties nemalonės metais gegužės 28 dieną O. W. de Lubiczius Miloszas buvo išmestas į šį įtarų, piktžodžiaujantį, svetimaujantį, melagingą ir tuščią pasaulį, tarp ežerų, miškų, pelkių ir jų pablyškusių vaikų, Lietuvos pakraštyje, kur jo protėviai buvo antros eilės didikai.

Oskaras Milašius. Iš laiško, rašyto 1917 m. balandį

Oskaro Milašiaus žvaigždė literatūrinėje Lietuvos padangėje, manyčiau, tikrai negęsta – spinduliuoja, žybsi, neužklota *ignoramus et ignorabimus* debesų... Mįslingą šio prancūzų poeto asmenybę, pajutusių lietuviybės pašaukimą, kai kas, matyt, atrado, kai perskaitė Laimono Tapino knygą „Septynios vienatvės Paryžiuje“, pasirodžiusią 1993 m. (istorinio lūžio epocha atvėrė ir literatūrinius horizontus), kai kas galbūt pirmiausia susidūrė su jo (verstine) kūryba ir intriguojančiais pristatymais. Sovietmečiu tenkinęsi vien oficialiai aprobuota literatūra, vėliau sužinojome, kad į šį Čerėje (dabar priklausančioje Baltarusijai) gimusį poetą, mistiką kūrybines savo aspiracijas kreipė būrelis mūsiškių kultūros disidentų...

Šiaip ar taip, manau, kad vis dar nesame pakankamai įsisąmoninę nei mistinių Milašiaus atverčių, nei poetinės kūrybos, juo labiau diplomatinių nuopelnų jaunai Lietuvos valstybei. Šiuo atžvilgiu „Laiškų“ tomelis tikrai padės užpildyti spragas.

Ko gero, ir Milašiaus kūrinius skaičiusiems, ir jo vardą atsitiktinai nugirdusiems būtų buvę pravartu priminti svarbiausius šių laiškų autoriaus gyvenimo fak-

tus. Vertėja *Pratarmėje* išsamiau pristato tik adresatus, jų pažinties ir bendrystės su Milašiumi aplinkybes. Kai kurie reikšmingi faktai paminimi laiškų išnašose. Štai tik leidinio pabaigoje randame nuorodą: „1889 m. Oskaras Milašius su tėvais persikėlė į Paryžių [bet juk tėvai ten gyventi neliko? – A. P.] ir pradėjo mokytis *Žanson-de-Saji* (Janson-de- Saily) *licėjuje*“ (p. 234).

Gal nepakenks priminti enciklopedinį Poeto CV: „*Milāšius Oskaras, tikr. Oscar Vladislav de Lubicz-Milosz* (Oskaras Vladislovas Liubičius-Milašius) 1877-05-28 Čerėja (Vitebsko sr.) 1939-03-02 Fontainebleau (prie Paryžiaus), rašytojas, diplomatas. Rašė prancūzų kalba. Kilęs iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų. Vytauto Didžiojo universiteto garbės daktaras (1937). Nuo 1889 m. gyveno Paryžiuje. Mokėsi Janson de Saily licėjuje, 1896–1898 m. Luvro ir Rytų kalbų mokyklose studijavo egiptologiją, asiologiją, hebraistiką. Per Pirmąjį pasaulinį karą 1916 m. mobilizuotas ir paskirtas į Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Spaudos biurą. 1919 m. Lietuvos vyriausybės paskirtas Lietuvos delegacijos Paryžiaus taikos derybose sekretoriumi. 1920–1925 m. oficialus Lietuvos atstovas Prancūzijoje,

1925–1938 m. Lietuvos atstovybės Paryžiuje patarėjas. 1938 m. pasitraukė iš pareigų Lietuvos pasiuntinybėje.“ (<https://www.vle.lt/Straipsnis/Oskaras-Milasius-19163>)

Kukliai pavadintame leidinyje kibirkščiuoja didžio Poeto dvasia, glūdi Lietuvos nepriklausomybei talkinusio diplomato pėdsakai, apčiuopiamos ir atramos, kurias „sukalė“ vertėja Dručkutė. Tai nėra tiesiog laiškų vertimas iš prancūzų į lietuvių kalbą, bet ir Milašiaus pasaulio dekodavimas, o tam iš tiesų privalu išmanyti tiek Poeto kūrybą, tiek to meto (bei vietos) kontekstą.

Leidinio priešlapyje originalas nenurodomas, net kyla įtarimas, kad versta iš archyvuose aptiktų rankraščių. Vis dėlto vertėja *Pratarmėje* „Jūsų senas draugas O. W. Milosz“ iškart pasako, kad laiškų originalai publikuoti įvairiuose leidiniuose, taigi po archyvus rautis, rankraščius šifruoti neprireikė. Štai, tarkim, laiškai skulptoriui Léonui Vogtui, vėliau jo našlei buvo paskelbti André Silvaire'o sudarytame leidinyje 1969 m.

Nesileisdama į Poeto gyvenimo chronologiją, vertėja akcentuoja tas aplinkybes, kurios, išplaukdamos iš faktų, yra tarsi aukščiau už juos, – tai skaudus egzistencinis fenomenas, atskleidžiantis tėvynės ir asmens tapatybės komplikotumą. „Geografinio apibrėžtumo stokojanti Milašiaus tėvynė jo adresatams galėjo pasirodyti kaip pusiau reali mitinė žemė“, – pabrėžia vertėja (p. 10). Jis prisistato tai lenku, tai lietuviu, nepamiršdamas paminėti, kad jo motina žydė. „Kilmės temą žaviai papildo itališkoji linija, per senelę italę nusidriekianti iki senos genujiečių giminės“ (p. 11). Kartais gimtinė įvardijama kaip „tėvynė Lenkija“ (p. 37), kartais pavadinama Rusija, juk tuomet, XX a. pradžioje, taip ir buvo. Save Milašius kartais vadina ir „Baltijos sarmatu“, bet gal čia labiau poetinė metafora...

Laiškai liudija, kad Milašius lankydavosi gimtuosiuose namuose Čerėjoje. 1900 m. pabaigoje Christianui Gaussui, vokiečių kilmės amerikiečiui, su kuriuo susipažino Paryžiuje, pasiguodė: „tėvui kuo toliau, tuo prasčiau, ir, manau, jau greit išmuš paskutinė valanda“ (p. 31). 1904 m. pradžioje rašė laiškus iš Čerėjos – ir tai ne trumpalaimė viešnagė: „Jau pusantrų metų gyvenu visiškai vienas

Lietuvoje, Baltijos provincijoje, savo protėvių valdose. [...] Vasarą jodinėju ir kuriu tūkstančius eilių, žiemą važinėju rogėmis ir, rūkydamas pypkę, iš naujo skaitinėju Kantą, Schopenhauerį ir Platoną“ (p. 36). Nežinia, kodėl antro laiško Gaussui iš Čerėjos data iššifruojama: „[1914 m. lapkričio 14 d.]“, nors prieš tai pateikiama irgi patikslinta autoriaus nuoroda: „[1]904. / 14.“ Matyt, tai pri skirtina korektūros klaidoms.

1910 m. Milašius, ko gero, labiau žaisdamas negu kurstydamas iliuzijas apie LDK atgimimą ir savo išskirtinį vaidmenį, nusprendžia „po ketverių mėnulių metų vainikuotis Lenkijos karaliumi bei Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu“ (p. 95). Net kai kuriuos laiškus bičiuliui Vogtui pasirašo lotynišku trumpiniu, kurį vertėja išnašoje išskleidė: „Dievo Malone Lenkijos karalius, Lietuvos kunigaikštis“ (p. 96).

Nors kritiškai vertino savo gimdytojus, priedermių jiems neišsižadėjo. Motiną, kuri po tėvo mirties įsikūrė Varšuvoje, rėmė finansiškai, jautėsi labai prislėgtas, kai gavo žinią apie jos mirtį 1926 m. birželį.

Savo genties „ūglius“ išvydo ir įvertino 1931-aisiais, kai Paryžiuje apsilankė devyniolikmetis šeštos eilės pusbrolis iš Vilniaus: „*Nepaisant teisėto pasišlykštėjimo, kurį man sukelia mano šeima, esu laimingas matydamas, kad tas jaunuolis [Czesław Miłosz] ir jo brolis, kuriam dabar tėra keturiolika metų, sąlyginai pratęsia senąją istorinę XIII amžiaus liniją ir greičiausiai (pagaliau!) suteiks jai garbės*“ (p. 175). Tikrai pranašiškas įvertinimas!

Su Paryžiumi ir Prancūzija Milašiaus santykis nevienareikšmis, štai Poetas viliasi, kad Gaussas dar nepamiršo „to puikaus ir prakeikto Paryžiaus“ (p. 37). Po netrumpos viešnagės Čerėjoje rašė vėl atsідūręs „senajame Paryžiuje, geriausių ir blogiausių prisiminimų mieste, savo antrojoje tėvynėje“ (p. 43). Galbūt nusivylimo akimirką, o gal apimtas ryžto aplankyti tolimąjį žemyną (vykti į JAV ketinta ne kartą) 1906 ar 1907 m. pareiškia, kad Amerika, „nepaisant visko, yra jaunesnė ir imlesnė menui negu niekinga, galutinai nupuolusi ir veidmainiška Prancūzija“ (p. 47). Pasvajoja: „pardavęs savo valdas Lietuvoje, apsigyvensiu Italijoje, galbūt – savo tikrojoje tėvynėje, nes per senelę iš tėvo pusės, didelio talento

muzikę, į kurią esu stulbinamai panašus, aš – paskutinis senos genujiečių giminės palikuonis“ (p. 48). Deja, netrukus svajonės žlugo: „1917 metų bolševikų revoliucija mane paliko be nieko. Šeimos valdos, turtas – visa tapo konfiskuota tą pačią dieną“ (p. 80).

1910 m. pranešė galutinai įsikūręs Paryžiuje: „Išsinuomojau butą, kur ramiai sau darbuojuos po tiekias betikslių klajonių metų“ (p. 49). 1926 m. jau neketina palikti „Prancūzijos, vienintelės vertos gyventi šalies“ (p. 260)...

Bet istoriniai įvykiai priverčia rinktis. Lietuvai, pasiskelbusiai nepriklausoma valstybe, kilo grėsmių net iš „sesės“ Lenkijos, o Milašius apsisprendė lietuvybei, stojo ginti dar netvirtos valstybės, blaškomos tarptautinių audrų.

Tiesa, reikėtų prisiminti, kad Pirmojo pasaulinio karo metais Milašius, dar neturėjęs Prancūzijos pilietybės, galėjo būti pašauktas į Rusijos, kuriai priklausė Čerėja ir visa ūkuose skendinti Lietuva, kariuomenę. Regis, išvengti karinės tarnybos padėjo įtakingos pažintys (tarp tokių ir šių laiškų adresatė Natalie Clifford Barney). Buvo įdarbintas Prancūzijos Užsienio reikalų ministerijos Spaudos biure (tai suteikė bent šokią tokią finansinę atramą). Čia Milašius, regis, ir išgirdo apie lietuvių nacionalinius siekius, o jį susirado „etniniai lietuviai“, ieškantys Lietuvai kelių į nepriklausomybę. Pakalbintas sutiko užimti redaktoriaus vietą Lietuvos delegacijoje per Taikos konferenciją, po metų tapo Lietuvos pasiuntiniu Paryžiuje. 1920 m. buvo „paskirtas Lietuvos atstovu prie Italijos vyriausybės, paliekant ir vietą Paryžiuje“ (p. 232). Galutinai įsisąmonino, kad priklauso „labai senai lietuvių giminei, nors ir sulenkėjusiai, kaip ir visos mano šalies šeimos“ (p. 80). Piktinosi agresyvia Lenkijos politika atsikūrusios Lietuvos valstybės atžvilgiu, todėl „nesusvyravęs nė akimirka stojau viešai ginti savo prigimtinės tėvynės reikalų“ (p. 81). Apimtas entuziazmo ir vilčių, matyt, ilgainiui priblėsusių, 1920 m. sušuko: „Pagaliau politikoje aš matau Tiesą – nedažną reginį pasaulyje!“ (p. 232). 1922-aisiais ir vėlesniais metais laiškų siuntėjo vieta dažniausiai nurodoma „Lietuvos pasiuntinybė / 10, Villa Victor-Hugo.“ Privačius laiškus siųsdamas iš pasiuntinybės, (bent) viename pridūrė lietuvišką pavardės formą: „O. W. de Milosz Milasius“ (p. 116).

Nors ir džiaugėsi, kad Lietuva 1921 m. buvo priimta į Tautų Sąjungą, pripažindamas pats prie to prisidėjęs „raštu ir žodžiu“, vis dėlto nutarė, kad „garbė man neleidžia likti savo poste Paryžiuje“. Ne, jis neketino trauktis iš diplomatinės tarnybos – norėjo iš Paryžiaus keltis į Romą, mat „Prancūzijos delegacija susilaikė asamblėjoje balsuojant dėl mūsų priėmimo į Tautų Sąjungą. Griūva visa mano politika“ (p. 211). Lietuvai, matyt, nepalaikius šio sprendimo, darbavosi toliau. 1922 m. rudenį rašė: „Didžiausias dabarties klausimas, man keliantis nepaprastai daug rūpesčių, – tai pasiekti Antantės pripažinimą, atgauti Mėmelio uostą ir teritoriją bei Vilnių, mūsų senąją sostinę, kurią su nemažu to paties vardo kraštu aneksavo Lenkija“ (p. 81–82). 1924 m. balandį pranešė: „Ką tik parsiradau iš Ženevos, kur susitikau su G[alvanausku] ir Sidz[ikausku]; su abiem valstybės vyrais, dar ir pasitelkę poną Davisą, suderinome keblųjį Klaipėdos klausimą. Lietuva pasiekė puikią diplomatinę pergalę. Visiška ir nedaloma Lietuvos viršenybė Klaipėdoje; vienintelis įsipareigojimas – atverti Nemuną tranzitiniam medienos gabenimui. Uosto tarnyboje panaikinamas lenkų atstovavimas, jų atstovą pakeis Tautų Sąjungos įgaliotinis“ (p. 253).

Toks poeto pasišventimas net stebina. Štai 1924 m. rugsėjį rašė: „Su Lietuvos delegacija prie Tautų Sąjungos ką tik praleidau Ženevoje tris savaites – tris varginančio darbo savaites“ (p. 126).

Net asmeninius santykius vertino per „politinę“ prizmę: „Motina gyvena Lenkijoje, pas mano priešus, ir visi mano ryšiai su ja tėra dalies pinigų, kuriuos po bolševikų revoliucijos uždirbu su tokiu vargu, persiuntimas“ (p. 84).

Būta nusivylimų, bet būta ir pasididžiavimo, pavyzdžiui, 1922 m. pradžioje džiaugėsi: „Mano kryptinga veikla praėjusių metų vasarą gerokai prisidėjo, kad Praha pripažino mūsų šalį de jure“ (p. 239). Savo indėlio nesistengia menkinti: „Kaip diplomatas atstovaudamas šaliai, kariaujančiai su Prancūzijos sąjungininke [t. y. Lenkija], per šešerius metus Paryžiuje suvaidinau tokį vaidmenį, kokio niekas kitas, išskyrus mane, nebūtų galėjęs atlikti. Prancūzijos vyriausybė buvo priversta

iš mano lūpų išgirsti kai kurias tiesas, kurios būtų brangiai kainavusios kiekvienam lietuviui, gal – net pačiai Lietuvai“ (p. 84–85).

Ne visus puoselėtus planus supažindinti Prancūziją su Lietuva pavyko įgyvendinti – štai lyg ir pradėta rengti M. K. Čiurlionio ir kitų lietuvių dailininkų parodą Paryžiuje, deja, viltys neišsipildė.

Milašius ne kartą „oficialiai“ lankėsi Kaune. Žinoma, koks vargas nepriklausomybės pradžioje buvo šis mūsų „didmiestis“, nenuostabu, kad viešnagė „nedidelėje, ūkanotoje, purvinoje ir lietaus merkiamoje Lietuvos sostinėje“ (p. 131) diplomatu atrodo varginanti.

1925 m. pavasarį jo kaip ambasadoriaus „kadencija“, galima sakyti, baigėsi. Būta svarstymų: „*neatmetinas nė greitas mano išsiuntimas į Vatikaną Romoje*“ (p. 135), nors buvo linkęs šių pareigų atsisakyti. Išnašoje paaiškinta: „1925 m. liepos 1 d. Petras Klimas pakeitė Oskarą Milašį, kuris Lietuvos atstovybėje liko reziduojančiu ministru ir garbės patarėju“ (p. 136). Pasak Milašiaus, „*naujosios pareigos tuo geros, kad lieka daugiau laisvo laiko, ir tai leidžia aktyviau imtis literatūrinių planų įgyvendinimo*“ (p. 137). Bet neliko visai nuošaly, antai 1926 m. birželį poniai Vogt pranešė, kad viešnagė jos namuose Versalyje teks derinti „*su būsima maždaug savaitės kelione į Briuselį, kur lydžiu Lietuvos pasiuntinį, turintį įteikti karaliui skiriamuosius raštus*“ (p. 146). O tų metų spalį guodėsi: „*Naujos politinės komplikacijos, į kurias įsivėlė Lietuva, nuo pat parvykimo į Paryžių man nepaliko nė valandėlės atvangos*“ (p. 149). Milašius nenustojo viešai ginti Lietuvos reikalų – 1926 m. žurnale *Le Monde Slave* išspausdino straipsnį „Vilnius ir Europos civilizacija“. Laiške poniai Vogt rašė, kad tuo pranešimu apie Vilnių pats yra labai patenkintas, nes įrodė, kad „*priešingai kai kuriems teiginiams, lietuviai turi į jį visas teises*“ (p. 141). Baigiantis 1927-iesiems užsiminė, kad Tautų Sąjungos dokumentų skaitymas (greta Senosios karvelidės teatre vykstančių „Migelio Manjaros“ repeticijų) „*nepalieka nė minutės laisvo laiko*“ (p. 160).

1931 m. laiške poniai Vogt (primindamas, kad ji gaus ir Klimų kvietimą) rašė: „*Trečiadienį, kovo 11 d. pusę devynių Lietuvos atstovybė iškilminga vakariene paminės*

penkiolika metų, kuriuos pašvenčiau prancūzų ir lietuvių suartinimui“ (p. 173). Regis, dauguma svečių – Milašiaus draugai prancūzai. Ir Prancūzija įvertino jį ne vien kaip poetą: „1931 m. kovo 11 d. Lietuvos pasiuntinybės Paryžiuje patalpose Oskarui Milašiui buvo įteiktas Prancūzijos Garbės legiono kryžius. [...] Tų pačių metų gegužės 15 d. Prancūzijos Respublikos prezidentas pasirašė Milašiaus natūralizacijos dekretą“ (p. 223).

Asmeninė, intymioji sfera laiškuose nedažnai atveriamą, bet artimiausiems bičiuliams vieną kitą savo paslaptį jis vis dėlto atskleidžia. Išskirtinį pasitikėjimą Gaussu liudija, pavyzdžiui, toks prisipažinimas: „*Šių metų [1901] sausio pirmą dieną, apie vienuoliktą valandą vakaro, būdamas nepaprastai ramus, rūkydamas cigaretę – vis dėlto žmogaus siela keistas dalykas! – iš revolverio šoviau sau į krūtinę širdies srityje*“ (p. 33). Lyg žaizdą atveria ir šeimos istoriją – slegia „*tėvo beprotybė ir jo ekstravagantiška santuoka su mano motina...*“

Laiškus bičiuliui Vogtui nekart pasirašo „Zendramas“ (liūdno veido riteris klajūnas, pasak vertėjos)... Būtent jam išpažįstama ir paslaptis apie patirtą didžiąją Meilę... 1913 m. rugsėjo 15 d. laiške, pasak vertėjos, „*Milašius bene vienintelį kartą aprašo abrupčly pasibaigusią meilės istoriją su paslaptinę Dama E. H.-G. – Emmy von Heine-Geldern. „Vienintelė mylėta moteris“ – tai eilutė iš poemos „Nihunim“ – įvairiais pavidalais išnyra daugelyje kūrinių*“ (p. 17). Bičiuliui mirus, Milašius pagarbiai susirašinėjo su našle. Galima nujausti, kad ponios Vogt statusas iš „*bičiulio našlės*“ palaipsniui pasikeitė į artimos bičiulės. Keičiasi ir kreipiniai: vietoj „*Mieloji ponia*“ – „*Brangioji drauge*“. O viename 1925 m. balandžio laiške aptinkame ir „įtarimų“ keliančius žodžius: „*Jums visada puoselėti mano jausmai, įgavę pagreitį po mūsų pasikalbėjimo prieš du mėnesius [...]. Būdamas tikras dėl jausmo, pradedu manyti esąs vertas prisiimti didžiausias pareigas*“ (p. 133).

Žinoma, laiškų dažnumą, išsamumą, asmeninius prisipažinimus lemia ne tik ryšio su adresatu artumas – štai laiškėliai Natalie Clifford Barney dažniausiai

trumpi, bet juose arba dėkojama už patirtus įspūdžius apsilankius, arba numatomas būsimas susitikimas. („Ši adresatė – nepaprastai turtinga amerikietė, 1899 m. apsigyvenusi Paryžiuje, garsaus salono savininkė, poetė ir rašytoja, kūrė anglų ir prancūzų kalbomis“, p. 21). Jai skirti laišškai dažnai baigiami „*bučiuoju Angelo sparnus*“ ir pan. Kai 1921 m. Milašius svarstė apie pasiuntinio vietą Romoje, atrodo, iš pačių širdies gelmių išsiveržė skausmingas šūksnis, kad nepajėgsias gyventi nei Romoje, nei kur kitur, jeigu ji nevyks kartu: „*O, Natalie! Kodėl taip nutiko, kad mes tapome tuo, kuo tapome! Kartą man sakėte, kad aš galėčiau eiti greta Jūsų. O, Natalie!*“ (p. 211). Kitas tų metų laiškas baigiamas prašymu „*Būkite mano draugas*“, o vertėja paaiškina: „*Laiške pavartota vyriška daiktavardžio giminė: mon ami. Toks kreipinys išreiškia tyrą platoniską vyro ir moters meilę*“ (p. 212). Milašius šią bičiulę vadina „*mylimąja sesė*“.

Nors laiškų stilius, galima sakyti, aristokratiškas – santūriai iškilingas, subtiliai ironiškas (Milašius atsiprašinėja net dėl prasto popieriaus, nes tik tokį Lietuvos ambasada turinti), bet galima numanyti, kad aristokratiškos manieros tiek laiškuose, tiek ir gyvame bendravime slėpė toli gražu ne nuosaikią sielą. Kažin ar ketindamas „pasitaisyti“ prisipažįsta: „*Deja, tebesu toks pat pamišėlis, koks buvau visada, amžius čia niekuo dėtas*“ (p. 39). Autoironija jam tikrai nesvetima: „*pirmas žmogus, kurį išvysite uoste, bus toksai mano „aš“ visa savo ilgo pamėkliško kūno didybe, septynių mylių nosimi ir šypseną, kurią Berminghamas lygina su „milžiniškos sėtoniškos gyvatės juoku*“, – rašė 1904 m. laiške (p. 41).

Kalbėjęs ir skaitęs keliomis kalbomis, literatūros piramidės viršūnėje įkurdino Goethe: „*mano numylėtinis pranoksta ir Shakespeare'ą, Dantę, Byroną, Edgarą Poe'ą*“ (p. 57), tiesa, „*sukrėtimu*“ tapo ir Hölderlinas, atrastas 1914 m.

Iš laiškų nemažai sužinoje apie Milašiaus kūrinių radimosi aplinkybes, „viešąjį“ jų likimą, paties kūrėjo vertinimus. Štai 1912 m. rudenį jis atskleidė Gaussui dramos „Migelis Manjara“ ištakas – 1911 m. gruodį sėdėdamas bare, vartė žurnalą *Temps* ir žvilgsnis užkliuvęs už straipsnio „Garbingasis Don Žuanas“. „*Visiškai nieko nežinojau apie D. M. Mañarą – istorinį Don Žuaną. [...]*

Per ketvirtį valandos nužingsniauęs nuo Fouquet baro iki Trokadero aikštės, mintyse jau turėjau visą dramos formą ir planą: apie pusę trijų grįžęs namo iškart pradėjau rašyti nuo ketvirtio veiksmo. Paskui atsirado pirmas, antras, trečias ir penktas; šeštą greitosiomis užbaigiau šių metų balandį, grįžęs iš Ispanijos“ (p. 56). Šią misteriją vertina be apsimestinio kuklumo: „*Tai tikrai nepaprastas grožis – manau, kad galėsiu numirti ramus*“ (p. 103).

Iš išnašos sužinoje, kad 1914 m. gruodžio 14 d. patirtą nušvitimą Milašius kruopščiai aprašė „*Laiške Storgei*“ (*Épître à Storge*). 1924 m. išleistą „*Ars Magna*“ laikė metafiziniu ir poetiniu savo testamentu, šį veikalą kildindamas iš komplikuočių giminės šaknų: „*Tikėtina, kad Ars Magna poezija ir metafizika atsirado susimaišius karališkam tėvo protėvių ir bibliniam motinos pirmtakų kraujui*“ (p. 84). Prisimenamas ir romanas „*Zborovskiai*“, „*kurio veiksmas vyksta mano šalyje*“ (p. 62). O „*Slėpinius*“ pats vertina kaip „*Ars Magna*“ komentarą – tai knyga, kuri „*pranoksta mūsų įprastines mintis ir gyvenimus, ji atsivers tada, kai išmuš jos valanda*“ (p. 155). Ji „*žmonėms pateikia naują Pasaulio suvokimą ir atskleidžia krikščionių mokymą; ji atveria absoliučiai naują žmogaus raidos tarpsnį, bet naujoji doktrina bus suvokta tik po mano mirties. Mano žmogiškoji misija yra visiškai įslaptinta*“, – rašė, baigiantis 1927-iesiems (p. 159). Ypatingą vaidmenį skirdamas saviesiems apreiškimams ir ne šio pasaulio regėjimams, kalbėjo apie vaidmenį, kurį jautėsi esąs „*pašauktas atlikti atnaujinant krikščioniškąją metafiziką*“ (p. 140).

1910 m. po „ilgos viešnagės Aglijoje“ rašė: „*labiausiai mane džiugina galimybė netrukus gražiai išversti anglų poetus (Byroną, Shelley'į, Coleridge'ą, Tennysoną)*“ (p. 49).

Milašius dosnus pagyrų savo bičiuliams – nežinia, kiek jos pagrįstos, tačiau tikrai nuoširdžios. Štai jam dedikuotą Jeanne'os-Yves Blanc „*Don Žuaną ir Dangu*“ įvertino pakiliai: „*Jūsų kūrinys – tikras stebuklas*“, tačiau pridūrė: „*trumpame tekste nepajėgėte išskleisti visų jame slypinčių galimybių*“ (p. 272). Beje, Blanc su bendradarbiais parengė žurnalo *Coq Catalan* numerį, skirtą Milašiui. Poetui buvo svarbūs jo kūrybos pristatymai, aptarimai. Maurice'as Prozoras, beje, irgi kilęs iš istorinės Lietuvos, 1920 m. paskelbė prancūzams skirtą straips-

nį „Lietuvos siela, prancūzų poetas: ponas Oscaras de Lubicz-Miloszas“, pabrėždamas asmenybės ir kūrybos sąsajas su kilme, su prigimtaine tauta. Poetas laiške jam rašė: „Tik tai Jūs vienas manyje įžvelgėte realios tėvynės poreikį – galingą visos veiklos akstiną“ (p. 235).

Neretai laiškuose minimi negalavimai, pavyzdžiui, guodžiamasi „dėl geroką nerimą keliančios forehead [kaktos], vieną dieną dėl jos galiu likti visiškai įkalintas“ (p. 108.). Atostogos „Vogėzų kalnų kaimynystėje“ 1924 m. buvo paskirtos gydymuisi. Net kvietimo į savo „angelo“ Clifford Barney rengiamus pietus turėjo atsisakyti: „Nelaimei, ištiko naujas didžiojo simpatinio nervo priepuolis.“

Gal nustebins toks teiginys: „Įprotis valgyti tik vieną kartą per dieną išlaisvino nuo daugybės rūpesčių“ (p. 137). Beje, praneša pasisamdęs kamerdinerį (liokajų).

Vaizdinį, jau tapusį legenda, esą gyvenimo pabaigoje Milašius bendravęs vien su paukšteliais, galima sukonkretinti (tą „vieną“ paneigiant). 1931 m. sausį vykdamas į „Migelio Manjaros“ premjerą Briuselyje, paprašė ponios Vogt, kad kelioms dienoms suteiktų prieglobstį „mano paukšteliams“, davė detalią instrukciją – dukart per dieną išleisti iš narvelio, į keturis dubenėlius įberti lesalo, be to, užsiminė: „Kiekvieną dieną maudau drungname vandenyje, iki kraštų pripylęs abi vones“ (p. 172). O vertėja išnašoje nurodo: „1934 m. gruodžio mėn. Oskaras Milašius įkurdino oficialią lesyklą (nourrissoir official) Fontenblo (Fontainebleau) parke žiemojantiems paukščiams. Paukščius globoti pradėjo apie 1926 m.“ (p. 226).

Mistinį apreiškimą patyręs, slapčiausias metafizikos paslaptis atskleidęs (pats taip vertina), Milašius turėjo kuo sektis: „Su savo dvasios tėvu – senutėliu abatu Clavé de Otaola, didžiu katalikų šventuoju – aš praktikuoju aukštąją mistiką“ (p. 263).

Skaitydami tarsi pereiname du tiesiogiai liudijamus gyvenimo etapus. Ankstyvasis buvo sklidinas jaunystei būdingo blaškymosi, vienatvės, pretenzijų aplinkiniams (žinoma, ne laiškų adresatams), saviniekos ir nevirties. 1904 m. sausį rašė: „O aš jau seniai sudilęs, vėjyje sudegęs popieriaus lapas; neturiu nei praeities, nei dabarties, nei rytojaus, [...] keliauju vien dėl to, kad pasijausčiau dar vienišesnis ir kad... pasigerčiau“ (p. 38).

1906 ar 1907 m. siuntė laiškus iš Frankfurto prie Maino, „mano beveik metus trunkančių niūrių, vienišų ir netvarkingų klajonių stotelės“ (p. 46).

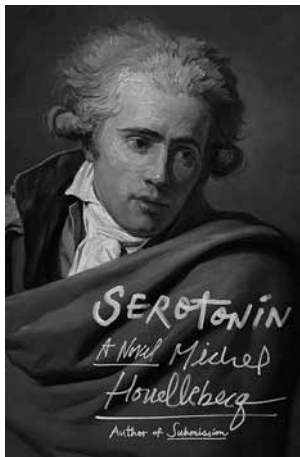
Dvasinę sumaištį numalšina asmenybės branda, kai, regis, rastas sutarimas su savimi ir su aplinka. Kelionės jau nėra bėgimas, blaškymasis, o tiesiog poilsis po intensyvaus darbo, susitikimai su mielais bičiuliais ar dalykinės išvykos. Pasibodėjimo, nuovargio gaidos pasigirsta ir čia, pavyzdžiui, vargina mėnesių mėnesiais trunkantys posėdžiai Ženevoje ir pan., bet juntamas ir vidinis asmenybės tvirtumas. Kiek jį nulėmė 1914 m. patirtas „nušvitimas“, o kiek apsisprendimas lietuvybei su praktiniais to padariniais (suvokta istorinė misija, užimtas postas, bent minimalus finansinis atlygis), sunku pasverti. Žinoma, tai susiję ir su natūraliais amžiaus pokyčiais.

Galima kalbėti ir apie trečią, baigiamąjį, Milašiaus gyvenimo etapą, į kurį sąmoningai (žinoma, to „neapskaičiavus“) įžengiama. 1928 m. spalį jis rašė, kad pradėti darbai „reikalauja absoliutaus asketiškumo ir bet ko, kas nesusiję su religija ir mokslu, atsižadėjimo“ (p. 163). Atsižadama net poezijos, vis labiau tolstant nuo kūrybos. Pasak jo, „pritaikęs griežtai mokslinius metodus“ 1932 m. paskelbė studiją „Iberiška žydų tautos kilmė“.

Didelio pasirengimo ir kruopštaus darbo pareikalavusiame „Laiškų“ rinkinyje viena kita korektūros klaidelė užkliūva. Pavyzdžiui, turinyje nurodoma, kad laiškai Clifford Barney prasideda 11995-ame puslapyje (iš tikrųjų 199-ame). Kai kur, matyt, būta keblumų dėl šifravimo, ypač ne prancūziškų įterpinių, štai išnašoje kaip „ištikimybė“ verčiamas vokiškas žodis *Trene* (turėtų būti *Treue*).

Akivaizdu – ir vertimus skaitant, – kad Milašiaus stilius ne „kanceliarinis“. Vertėjai, regis, teko palaužyti galvą, kaip poeto įmantrumus perteikti, štai viename 1916 m. laiške rašoma apie būtasias „godotinas viešes“, geidaujant, „kad mūsų sekmas pažmonys apsieitų be kūniško peno“ (p. 182).

Leidinyje pajvairintas keletu iliustracijų – tai Léono Vogto sukurtas Milašiaus biustas ir portreto eskizas, kai kurių laiškų faksimilės, viena kita nuotrauka. Tiesa, kai tik laiške paminima siuntėjui miela draugija, norisi tuos veidus išvysti... Bet gavus daug, nederėtų reikalauti dar daugiau. ■

Julius KELERAS

ŠALUTINIS LAIMĖS HORMONO POVEIKIS

Romanai rašomi tam, kad skaitytojai galėtų į juos pasinerti, o išnėrę jau *kitaip* žvelgtų į socialinę ir psichologinę tikrovę. Tyrinėti protagonistų – be jų, sutikime, romanas nėra įmanomas – žygdarbius ar niekdarbius, jei tokių esama, ir nuotykius, riedančius begaliniais laiko bėgiais, jau savaime smagu. Romano kaip žanro tikslas – viešoje (rečiau intymioje, kaip tą darė modernieji XX a. romanistai) erdvėje pateikti ir interpretuoti gausius įvykius, pasitelkiant pasakotoją, autoriaus balsą bei personažus. Tradicinis priežastinė logika grindžiamas linijinis pasakojimas (Juozo Baltušio „Sakmė apie Južą“) ir modernus, daugialypis, asociatyvus poetinio mąstymo, simbolių ir labilių poetinių struktūrų tekstas (Antano Škėmos „Balta drobulė“) – tai du svarbiausi romano tipai. Pagrindinis epikos žanras užlieja, pursloja, puola, atsitraukia, nelyginant jūra, tačiau svarbiausia – *sic!* – neleidžia skaitytojams atitraukti akių. Poetizmus palikus nuošalėje, vertėtų atsiminti, kad romanas – pirmoji ir labiausiai narkotizuojanti (kas galėtų tą paneigti?) pasakojimo forma, atsiradusi spausdinimo mašinų epochoje.

Prancūzijoje, kur jau prieš kelis dešimtmečius būdavo kasmet išleidžiama daugiau kaip 3000 romanų, šio žanro ekvilibristika bemaž neįmanoma ką nors nustebinti. Kiekviena padori (ar nelabai) namų šeimininkė, nors nevaldo valstybės (nes jai tas kažin ar įdomu) tarp maisto gaminimo, spintelių paviršiaus

šluostinėjimo, sodo priežiūros, kitų namudinių prievolių gali perskaityti, o kuri nors netgi parašyti romaną – išpažintinį, dokumentinį, politinį, detektyvinį, kelioninį, paramokslinį, istorinį ar dar bala žino kokį. Po gerai iškepto viščiuko *fondue* kartais nenumaldomai apima ir kūrybinės aistros. Pasak Milano Kunderos, susiklostė situacija, kai „romainai ima patys rašyti save; juos kuria ne autoriai, bet automatizmas ir konvencijos, susijusios su romanų rašymo technika“. Spėtume, gal tai būdinga tik prancūzams, tačiau šis žanras, iš prigimties leidžiantis amorfiškai struktūrai suteikti gyvybės, įtaigiai derinti skirtingus laiko sluoksnius ir požiūrius, neginčytinai rūpi tiek amerikiečiams, tiek vokiečiams, britams ar norvegams.

Vis dėlto grįžkime prie prancūzų, konkrečiau prie Michelio Houellebecq – kultinio rašytojo, anksčiau pelniusio Goncourt'ų premiją, o už septintąjį romaną „Serotoninas“ gavusio aukščiausią Prancūzijos apdovanojimą – Garbės legiono ordiną.

Šio autoriaus romanai keisti, sintaksės požiūriu savaip nerangūs („Salos galimybė“, „Pasidavimas“), provokatyvūs, politiškai ir lytiškai angažuoti. Lietuvoje jie, regis, yra populiariūs, nors kalbėti apie „populiarumą“, kai net perkamų knygų tiražai siekia vos 1000 egzempliorių, nebūtų tikslu. „Populiaru“ yra atostogauti, tarkime, Palangoje ir apylinkėse (Karklėje, Būtingėje, Giruliuose ir kitur), nes čia

suvažiuoja maždaug 200 tūkstančių (įsivaizduokim tokį romano tiražą Lietuvoje! Tiesa, Kristinos Sabaliauskaitės „Petro imperatorė“, sulaukusi 6 leidimų, pasiekė 70 tūkstančių...). Prancūzams ir kai kuriems kitiems europiečiams dideli tiražai yra įprastas dalykas – štai Houellebecqo „Serotoninas“ 2019 m. rugpjūtį Prancūzijoje išleistas 320 000 egzempliorių tiražu, tą patį mėnesį jis pasirodė Vokietijoje, Italijoje ir Ispanijoje.

„Serotoninas“ nerašo pats savęs, jį griežtai (nors kai kas gal pagrįstai sakytų *nuplaukiančiai*) kontroliuoja autorius. „*Mano troškimas suerzinti slepiasi po beprotišku troškimu patikti*“, – sakė Houellebecqas interviu *Guardian*. Tas rafinuotas erzinimas, įvairiomis formomis pasireiškiantis romane, yra „gyvenimo jausmo netektis“, pasak semiotiko, tekstų analitiko Pauliaus Jevsejevo. Protagonistas Floranas Klodas Labrustas svarsto: „*Dabar man jau keturiasdešimt šešeri, niekada nesugebėjau valdyti savo paties gyvenimo, taigi atrodo labai tikėtina, kad antra mano egzistavimo pasaulyje dalis bus tokia pat kaip pirmoji – bevalis skausmingas žlugimas.*“

Karjeros laiptais sėkmingai kopiantis Žemės ūkio ministerijos klerkas staiga viskuo nusivilia, todėl palieka nekenčiamą sugyventinę ir iš Paryžiaus išvyksta į Normandiją, kur kitados jautėsi laimingas. Ieškodamas buvusių meilės objektų, aplanko ir studijų draugą Emeriką, o šis su ūkininkais kaip tik rengiasi ginkluotam protestui prieš institucinius globalios ekonomikos varžtus, kurie vis labiau smaugia, nuožmėjant Europos Sąjungos politikai. Taigi romane susilieja dvi krizės – asmeninė su europine. Gyvenimas įtemptas, tačiau drungnas ir

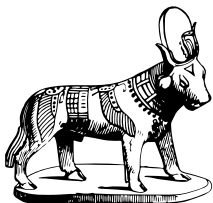
nelaimingas: „*Serotonino lygis per žemas, antidepresantų šalutinis poveikis pernelyg stiprus*“ (konstatuojama knygos viršelio anotacijoje). Visapusiška protagonisto impotencija atskleidžiama, pasitelkiant juodąjį humorą. Romanas nėra slogus, jį gelbsti (žinoma, jei čia reikia ką nors gelbėti) nepaprastai išraiškingas, niuansuotas pasakotojo balsas, aptariantis nykią institucionalizuotą kasdienybę, į kurią vis giliau gramzdinamas gyvenimas praranda bet kokią prasmę.

Tas negalėjimas prasmingai gyventi yra savotiškas hobis – Labrustas, padrikai pasakodamas savo istoriją, tuo pat metu ardo pačius dabartinės egzistencijos pamatus. Bedvasė vartotojų visuomenė net neslepia, kad jos lūkesčiai daugiau negu primityvūs – turtas, prestižas, meilės nereikalaujantys erotiniai džiaugsmai. „Serotoninas“ – knyga apie vyrų pasaulį, apie jų galias ir negalias (moterys čia provokuojamai veikia tik antram plane). Pasak Rachel Donadio, jaučiama kankinanti praeities nostalgija – ilgimasi to, kas buvo prieš Europos Sąjungą, prieš atsirandant eurozonai – bendras piniginis vienetas suvaržė ekonominę dalies ES valstybių suverenumą. Ir, žinoma, to, kaip gyventa prieš seksualinę revoliuciją, kuri išaukštino individualius malonumus, egoistinius polinkius, pamindama šeimos vertybes.

Tenka sutikti su kritikais, teigiančiais, kad Houellebecqas yra fundamentaliai antiliberalus. Jo mąnymu, moralė ir ekonomika darosi vis sunkiau suderinamos. Šio rašytojo, kuris klasifikuojamas kaip antimodernus, pagrindiniai motyvai – emocinė, seksualinė, politinė, ekonominė galia ir negalia, o socialinės kritikos instrumentai puikiai dera su sofistikuota aukščiausios prabos literatūra. ■

Klaidos atitaisymas: KB nr. 7/8 įsivėlė maketavimo klaida. Prie Donato Katkaus straipsnio „Talentas, pašvęstas lietuvybei“, skirto atminti operos solistą Algį Grigą, įdėta kompozitoriaus Eduardo Balsio nuotrauka. Atsiprašome autoriaus ir skaitytojų.

PRIEŠRINKIMINĖ SATYRIAZĖ

Artėjant rinkimams, tam tikrus visuomenės sluoksnius apima aštri partinė satyriazė – liguistai padidėja politinis potraukis išlaikyti valdžią arba ją pelnyti. Mano būrimo saloną *Dura necēssitas* užplūdus besiplūstančiam tokio plauko kontingentui, nusprendžiau skubiai taikyti meno terapiją – tarpduryje pastačiau išpūdingą skulptūrą. Tai buvo vaisingumo (nebūtinai politinio) dievas Apis, pavaizduotas kaip jautis su Saulės disku ir jos simboliu žalčiu tarpuragyje. Poveikis buvo sukrečiamai, nes diametraliai priešingas, – vieni žalstiečiai, pamanę, kad čia įsikūnijęs pats Ramūnas K., puolė ant kelių ir ėmė karštai melstis su Agne Š. priešakyje, bet neformalusis jų lyderis Skvernelis, apimtas ūminio satyriazės priepuolio, taip išdrąsėjo, kad savo oponentus Seime tiesiai šviesiai išvadino šūdmaliais. Tokia vieša premjero facecija – nešvankaus pobūdžio pasakojimas, artimas anekdotui, – įstūmė į neviltį opozicines moteris. O čia dar svajonių „respublikonas“ Vitas T. iššoko nuogas iš dilgėlių, isteriškai rėkdamas kaip koks vietinis Hamletas: rinkti ar nerinkti? Jei rinkti, tai raudongalvius ar begalvius, normalius ar su sijonais? Nusigrybovo žmogus... Nors tiek gerai, kad laiku atidūmė svajonių signataras Audrius B., gąsdindamas, esą Lukašenkos psichopatija dekompensavosi, jis kaip ir Putinas saviizoliavosi bunkeryje, tačiau ne dėl koronaviruso, bet dėl politinių priežasčių, o savo bunkeriu pavertė visą Baltarusiją.

– Pradėsime nuo to, kad užbaigsime „snarglėjimąsi“, – atkreipdamas dėmesį, kad šalį apėmęs „baisus krizis“, savo rinkiminę programą išdėstė Viktoras U., o svajonių sociologas Gaidys ją iškart pakomentavo kaip labai patrauklią, galinčią net nuo žalstiečių nuvilioti dalį elektorato. Vis dėlto pabūręs iš kavos tirščių, pamanipuliavęs skaičių plusais ir minusais, nuramino valdančiuosius, kad velnio tuzinas, kluvęs jiems rinkimų sąrašė, visai nekludys užkietėjusiems rėmėjams, nes nesikeičia nei jų pažiūros, nei padėtis. Visi susitelkę atokiau nuo Vilniaus, visų amžius garbingas, ypač praėjus 4 metams

nuo anų rinkimų, visų kvalifikacija žemesnė negu galėtų būti. O turint omenyje šalutinius veiksnius, pavyzdžiui, tai, kad 10 proc. ūgtelėjo policijos reitingas, pareigingojo valstybės pareigūno Skvernelio įvaizdžio nesugadins net smuktelėjęs pasitikėjimas sveikatos apsauga.

– Kaip tik apie ją ir norėčiau pasisakyti, – įsiterpė kaudietis hematologas, habilituotas daktaras Eduardas V. – Po Vilniuje surengto mitingo prieš kaukes ir kitas perteklines priemones, Veryga leido man bent žmoną pabučiuoti, o štai Kanados sveikatos apsaugos ministrė reikalauja stropliai užsimaskuoti net sueities metu.

– Seksui labai praverčia toks paslaptینگumas, kai neaišku, kas po kauke, – paprieštaravo astropsichologė.

– Nesąmonė, mūsų poros dažniau pykstasi dėl politinių pažiūrų negu dėl slaptų nesantuokinių santykių, – atkirto susinervinęs klientas, ėmęs samprotauti, kad nuomonės dažnai skiriasi ir dėl to, ar duoti, ar neduoti, ar imti, ar neimti kyšius, todėl pritarė Verygos iniciatyvai apmokyti medikus, kaip užsisiūti kišenės.

– Atsisakyti kyšio, per daug nesujaudinus paciento, gana sudėtinga. Jauniems medikams ligoniai apskritai mažai ką siūlo, – konstatavo Lietuvos jaunųjų gydytojų asociacijos atstovė Kristina G.

– Diskriminacija pagal amžių! – sušuko karšta lygių galimybių gynėja. – Nepaisoma ir aktualaus įtraukties principo. Juk būtina įtraukti ne tik senus, bet ir jaunus. Apmokyti ne tik imančius, bet ir duodančius. Imančiųjų apmokymams Veryga skyrė 160 tūkstančių, bet juk duodančiųjų yra 100 kartų daugiau, o jais kažkodėl nesirūpinama! Jei išmokytume neduoti, nebūtų ką imti!

Ginčams virtus kumštynėmis, savimi pasitikinti policija susėmė visus, nes po kaukėmis neatpažino asmenų, artimų Aurelianui... ■

Tiesiai iš areštinės
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2020. 9 (668)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania

E-mail: info@kulturosbarai.lt

SUMMARIES

Linas BLIŠKEVIČIUS. *The Pendulum of Thought*. Cultural fights are going on in the West while attempting to implement the one and only "truthful approach. The same is symbolized by recent events that reached Lithuanian context. Though attempts to overcome racial stereotypes and intolerant cultural dogmas are welcome, nevertheless some dangerous tendencies have become visible (page 2).

Christian JURI. *Clapping or Caring. Applause as a form of social distancing*. Although celebrated as a gesture of solidarity, the act of applauding essential workers is really a form of social distancing from them. It is the fate of heroes that their bodies are being used to climb to the heights of national glory (page 9).

Humanities and Baltic and Lithuanian studies in particular are considered waste of state's budget and claimed to have no prestige. Professor Dalia KISELIŪNAITĖ, a specialist of Curonian language is interviewed by Mindaugas PELECKIS (page 12).

Rimantas GUČAS. *About Restoration and Club of Graphomania*. Polemical Notes on the Codex of research, conservation and restoration of moveable property. How did this codex appear and who needed it? The order approved in 2009 was very clear and consistent, so why changes were made after all? (page 16).

Viltė VIŠOCKAITĖ. *One of Seven Truths*. The author presents works of Eglė RIDIKAITĖ shown in her exhibition 7 Women – 7 Truths (page 23).

Lina KLUSAITĖ. *Repression of an Image and its Liberation*. On visual politics in the plays *Lokis* and *Republic* staged by Łukasz Twardowski at Lithuanian National Drama Theater (page 25).

Karma Law for Hungry Mind. Artist Aušra JASIUKIČIŪTĖ talks about the origins of creation with art critic Ramutė RACHLEVIČIŪTĖ (page 29).

Laima KANOPKIENĖ. *Phenomenon of Petras Repšys*. About the ex-

hibition of renowned universal artist at Lithuanian National Museum (page 33).

Ona JARMALAVIČIŪTĖ. *The Sound of Repressed Passions and Hope*. Richard Strauss' *Elektra* at the opening of Salzburg festival (page 35).

About the Future and the Middle Ages. Dr. Rasa BARANAUSKIENĖ, lecturer of Scandinavian Studies Center is interviewed by Jūratė STAUSKAITĖ (page 38).

Ilja BUDRAITSKIS. *Art as Partisan Activity*. Ethic dimension of contemporary art has become a cliché. Tolerance, empathy for people, hospitality, culture of discussions, equal opportunities became a must that does not exist. Art with its critical branch appeals to idealized ethics but at the same time is detached from reality (page 40).

Vytautas LANDSBERGIS-ŽEMKALNIS. *The Fall of Königsberg*. Vytautas Landsbergis-Žemkalnis occasionally wrote memoirs. The architect reflects on how he tried to rescue his son from Gestapo prison. The fragment also deals with bombing of Königsberg in 1944 (page 44).

Tomas KIAUKA. *Beyond the Illusion of Visuality: Gudaitis versus Plato*. Comments on the exhibition *Soul as a Bird*, held in Klaipėda's Baroti Gallery (page 47).

Virginijus SAVUKYNAS. *What is Encoded in the Theory of Lithuania's Roman Roots?* Lithuanian chronicles are full of mysteries, especially their legendary part that tells about the settlement of Roman tribes in Lithuania. Researchers started to solve this mystery in the 19th century and are looking for answers ever since. The author provides a new interpretation of Bychowiec Chronicle (page 49).

Virgilijus ČEPAITIS. *One Third of Life. From November 1991 to the Present* (page 60).

Alvydas ŽICKIS. *Greenery in Contemporary Cities*. Review of the book by Remigijus Pilkauskas *The Development of Urban Greenery* (page 70).

Rimantas JOKIMAITIS. *Memories of Life in the Shadow of Death*. Review of the book by Harry Gordon. *The Shadow of Death: The Holocaust in Lithuania* (page 75).

Astrida PETRAITYTĖ. *The Poet Opens his Soul*. Review of the book Oscar Milosz. *Letters* (page 86).

Julius KELERAS. *Side-effect of Hormone of Happiness*. Notes on the novel *Serotonin* by Michel Houellebecq (page 92).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Satire Before the Upcoming Elections*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 94).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Skaidra TRILUPAITYTĖ

Can we track what makes humans happy? (En) (Lt)

Lithuanian scientists are working on a formula for happiness. Their biometric measurements of feelings and emotional states propose to improve lives. But smart governance linking efficiency with happiness might have repercussions, says Skaidra Trilupaitytė. In a pandemic-tainted world, tracking and advanced lie detector tests could have questionable political uses.

Karl SCHLÖGEL

This mess of troubled times (En) (Lt)

The processes set in motion by the disintegration of the socialist economy in eastern Europe eluded all analytical frameworks. It was a time of 'wild thinking', in which received ideas were reconsidered and values re-assessed. We are still living through this troubled era, writes the historian of the Soviet Union Karl Schlögel.

Joshua FARLEY, Almantas SAMALAVIČIUS

Where now for economics? A conversation with ecological economist Professor Joshua Farley (En) (Lt)

Maths-based economics seems to be stuck in something of a rut. Almantas Samalavičius, editor of Eurozine partner journal 'Kultūros barai', spoke to Professor Joshua Farley, an ecological economist at the University of Vermont (UVM), about the failure of mainstream economic thinking to explain economic reality, and why the dominant discourse nevertheless remains so powerful in academia.

Diana GEORGESCU

The Romanians are coming'. Emerging divisions and enduring misperceptions in contemporary Europe (En) (Lt)

Following changes to UK immigration law in 2014, the documentary 'The Romanians are Coming' promised the truth behind the headlines. Diana Georgescu finds a more troubling picture of Romanians, tied up with longstanding prejudices applied to eastern Europeans generally and Romani people in particular.

Aleida ASSMANN

Go East! (En) (Lt)

Stephen Holmes and Ivan Krastev argue that illiberal politics in central and eastern Europe should be understood primarily as a reaction to the 'imperative to imitate' the West after 1989. But to downplay the ideological substance of the new authoritarianism is reckless in the current situation, responds Aleida Assmann. Recalling the contribution of eastern European dissidents to Europe's culture of human rights offers a corrective to the damaging myth of the 'victorious West'.

Håkan FORSELL

Cracks in the future. On 1989 and historical time (En) (Lt)

The anachronistic appearance of the post-communist world fascinated westerners visiting eastern Europe after '89. As Håkan Forsell puts it, the East offered the image of a 'future that would never happen'. Four decades of totalitarianism were rapidly forgotten by the seekers of 'true Europe'.

Samuel ABRAHÁM

Intellectual paths in central Europe. An idealistic Havel, a cynical Orbán, and a compassionate Walter (En) (Lt) (Cy)

How can intellectuals of central Europe maintain their moral principles and independence, yet support democracy, in an age when the region is again traversing a rocky road paved with nationalism and populism?

Richard SAKWA

Back to Cold War and beyond (En) (Lt)

Instead of overcoming the division of East and West after 1989, the West embarked on a programme of expansion and Russia began to create an alternative world order. Yet as economic power shifts from the Atlantic to the Pacific basin, this is just one aspect of the current clash of world orders.

SRTR fondas 2020 m. *Kultūros barų* projektui „Kultūros raidos kryptys ir komunikacijos slenksčiai“ skyrė 23 000 eurų, o projektui „Nepriklausomybė kultūros veidrodyje“ – 24 000 eurų

SRTR fondas remia rubrikas: Problemos ir idėjos, Rūpesčiai ir lūkesčiai, Kūryba ir kūrėjai, Apie knygas

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektus. „Eseistika – kritinio mąstymo teritorija“ 7000 eurų. „Grįžtamojo ryšio paieškos teatre“ 7000 eurų. „Varžybos dėl simbolinio kapitalo ir / ar gyvenimas be meno“ 4 000 eurų

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešojo erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliam bendravimui ir diskusijoms.

EUROZINE

Geriausi straipsniai iš visos Europos

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 2400 egz.

Kaina – 1,45 Eur

*Aušra
JASIUKVIČIOTĖ
Relikvijorius
gydytojai
Bangai
Kulikauskaitei*

*Aušra
JASIUKVIČIOTĖ
Viskas viename
2001
Bronza, žalvaris
emalis*

*Pokalbj su
Aušra Jasiukevičiūtė
skaitykite p. 29*

Kaina – 1,45 Eur
KULTŪROS BARAI 2020. Nr. 9 (668), (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009